

T.C.

SIVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

**FIKH-I EKBER ŞARİHİ VE MUHTASARU'L-HİKMETİ'N-
NEBEVİYYE MÜELLİFİ İSHAK ER-RÛMÎ'NİN İTİKADÎ
GÖRÜŞLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

Osman AKKAYA

Sivas

Haziran 2020

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

**FIKH-I EKBER ŞARİHİ VE MUHTASARU'L-HİKMETİ'N-
NEBEVİYYE MÜELLİFİ İSHAK ER-RÛMÎ'NİN İTİKADÎ
GÖRÜŞLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

Osman AKKAYA

Tez Danışmanı:

Doç. Dr. Ahmet ÇELİK

Sivas

Haziran 2020

KABUL VE ONAY

Üniversite : Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Tezin Başlığı : Fıkıh-ı Ekber Şarihi ve Muhtasaru'ı-Hikmeti'n-Nebeviyye Müellifi İshak Er-Rûmî'nin İtikadî Görüşleri
Savunma Tarihi : 03.06.2020
Danışman : Doç. Dr. Ahmet ÇELİK

	Unvanı	Adı Soyadı	İmza
Jüri Başkanı	:	Prof. Dr. Mehmet BAKTİR	
Üye	:	Doç. Dr. Ahmet ÇELİK	
Üye	:	Dr.Öğr.Üyesi Halil ÖZTÜRK	

Oy Birliği ☐

Oy Çokluğu ☐

Osman AKKAYA tarafından hazırlanan “Fıkıh-ı Ekber Şarihi ve Muhtasaru'ı-Hikmeti'n-Nebeviyye Müellifi İshak Er-Rûmî'nin İtikadî Görüşleri” başlıklı bu tez kabul edilmiştir.

... /... /2020

Prof. Dr. Ahmet ŞENGÖNÜL

ENSTİTÜ MÜDÜRÜ

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

- 1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
- 2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
- 3- Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dâhil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
- 4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

Beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

25/06/2020

Osman AKKAYA

ÖN SÖZ

Araştırmamızda X. (XVI.) yüzyıl Osmanlı âlimlerinden İshak er-Rûmî'nin hayatı, eserleri, *Muhtasaru'l-Hikmetü'n-Nebeviyye* adlı eseri bağlamında itikadî görüşleri konu edilmiştir.

Doğum tarihi ve yeri belli olmayan Rûmî, İstanbul ve Bursa çevresinde yaşamıştır. Ömrünün ilk döneminde Hristiyan bir doktordur. Hocası Molla Lütü'den mantık ve felsefe dersleri almıştır. Molla Lütü'den etkilenmiş ve O'ndan İslâmî ilimleri öğrenmiş, müslüman olmuş ve daha sonra birçok temel İslâm kaynakları okuması yapmıştır. Hayatının geri kalan kısmını sadece İslâmî çalışmalara ayırmıştır. Bu alanda eserler ve risaleler neşreden Hakîm İshak er-Rûmî, 950/1543'de vefat etmiştir.

Giriş bölümünde araştırmamızın konusuna ve önemine değinilmiştir. Araştırmamızın hazırlanma amacı ve kullanılan yöntemlerden bahsedilmiştir. Ayrıca giriş bölümünde araştırmamızın kaynaklarından bazılarının yer verilmiştir.

Birinci bölümde Rûmî'nin hayatı ve ilmî kişiliği hakkında bilgiler verilmiştir. Rûmî'nin daha iyi anlaşılabilmesi için X. (XVI.) yüzyıl bazı önemli olaylardan bahsedilmiştir. "Osmanlı'da Din Anlayışı" na dair ana hatlarıyla bilgiler aktarılmış ve değerlendirmeler yapılmıştır. Rûmî'nin istifade ettiği hocaları ve eserleri hakkında da bu bölümde bilgiler verilmiştir.

İkinci bölümde Ebû Hanîfe'nin Fıkhü'l-ekber adlı eserine Rûmî'nin hazırladığı *Muhtasaru'l-Hikmetü'n-Nebeviyye* ismini verdiği şerh hakkında bilgi verilmiştir. Eserin müellife nisbeti, eserin içeriği, nüshaları, müellifin metodu ve eserde yer alan kaynaklar hakkındaki bilgiler bu bölümde verilmiştir.

Üçüncü bölümde ise Rûmî'nin itikadî görüşlerine yer verilmiştir. *Muhtasaru'l-Hikmetü'n-Nebeviyye*'nin günümüz Türkçesi ile hazırladığım hali çalışmanın sonunda verilmiştir.

Sonuç kısmında ise özet bir takım bilgiler verilmiştir. Görüşleri hakkında ortaya koyduğum değerlendirmeler de eserleri ve görüşleri hakkında daha iyi bağlantı kurulmasına vesile olacaktır.

Ayrıca Rûmî ile ilgili yapılacak ilmi çalışmalar noktasında önerilere de yer verilmiştir.

Bu çalışmamın ortaya çıkmasında başta tez danışmanım Doç. Dr. Ahmet ÇELİK'e, tez izleme komitesi üyeleri Prof. Dr. Mehmet BAKTİR ve Dr. Öğr. Üyesi Halil ÖZTÜRK'e teşekkür ederim. Ayrıca Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Demir'e, kendilerinden istifade ettiğim hocalarıma ve aileme teşekkür ederim.

03.06.2020

Osman AKKAYA

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	v
ÖZET.....	vii
ABSTRACT	ix
GİRİŞ	1
Araştırmanın Konusu ve Önemi.....	1
Araştırmanın Amacı ve Yöntemi	1
Araştırmanın Kaynakları	2
BİRİNCİ BÖLÜM.....	5
1.İSHAK ER-RÛMÎ'NİN HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ.....	5
1.1. İshak Er-Rûmî'nin Sosyokültürel Çevresi.....	5
1.1.1. X. (XVI.) Yüzyıla Genel bakış	5
1.1.2. Osmanlı'da Din Anlayışı	7
1.1.3. Kimliği.....	7
1.1.4. Hayatı.....	8
1.1.5. İlmî Kişiliği.....	10
1.1.6. Hocaları.....	10
1.1.7. Eserleri	12
1.1.7.1. Kütahya Tavşanlı Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi.....	13
1.1.7.2. Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu	14
1.1.7.3. Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu	15
İKİNCİ BÖLÜM	17
2.MUHTASARU'L-HİKMETİ'N-NEBEVİYYE ADLI ESERİ	17
2.1. Eser'in Müellife Nispeti	17
2.2. İçeriği.....	18
2.3. Matbu ve Yazma Nüshalar	19
2.3.1. Gazi Hüsrev Begova Sarajevo Kütüphanesi Koleksiyonu	19
2.3.2. Dimeşk Esed Kütüphanesi Koleksiyonu 1	20
2.3.3. Dimeşk Esed Kütüphanesi Koleksiyonu 2	21
2.3.4. Kahire Ezher Üniversitesi Kütüphanesi.....	22
2.3.5. Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Eserler Koleksiyonu	22

2.3.6. Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Eserler Koleksiyonu	26
2.3.7. Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Eserler Koleksiyonu	27
2.3.8. Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Eserler Koleksiyonu	28
2.3.9. Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi 1	28
2.3.9. Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi 2	29
2.3.10. Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi.....	30
2.3.11. Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi 1	31
2.3.12. Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi 2	32
2.3.12. Kastamonu İl Halk Kütüphanesi	33
2.3.13. Kayseri Raşit Efendi Eski Eserler Kütüphanesi.....	34
2.3.14. Milli Kütüphane Yazmalar koleksiyonu 1	35
2.3.15. Milli Kütüphane Yazmalar koleksiyonu 2	37
2.3.16. Milli Kütüphane Yazmalar koleksiyonu 3	38
2.3.17. Milli Kütüphane Yazmalar koleksiyonu 4	39
2.3.18. Milli Kütüphane Yazmalar koleksiyonu 5	40
2.3.19. Milli Kütüphane Yazmalar koleksiyonu 6	41
2.3.20. Milli Kütüphane Yazmalar koleksiyonu 7	42
2.3.21. Vakıflar Müdürlüğü Ankara bölge Müdürlüğü Kütüphanesi	43
2.3.22. Konya Bölgesi Yazma Eserler Kütüphanesi 1	44
2.3.23. Konya Bölgesi Yazma Eserler Kütüphanesi 2	45
2.3.24. Konya Bölgesi Yazma Eserler Kütüphanesi 3	46
2.3.25. Konya Bölgesi Yazma Eserler Kütüphanesi 4	47
2.3.26. Konya Bölgesi Yazma Eserler Kütüphanesi 5	48
2.3.27. Konya Bölgesi Yazma Eserler Kütüphanesi 6	49
2.3.28. Manisa İl Halk Kütüphanesi 1	50
2.3.29. Manisa İl Halk Kütüphanesi 2	51
2.3.30. Manisa İl Halk Kütüphanesi 3	52
2.3.31. Manisa İl Halk Kütüphanesi 4	53
2.3.32. Manisa İl Halk Kütüphanesi 5	54
2.3.33. Manisa İl Halk Kütüphanesi 6	55
2.3.34. GAS'ta Kayıtlı Yurt Dışındaki Yazma Nüshaları	55
2.4. Metodu	56
2.5. Kaynakları	57

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	59
3.İSHAK ER-RÛMÎ'NİN İTİKADÎ GÖRÜŞLERİ.....	59
3.1.Kelâm İlmine Bakışı.....	59
3.2.Mârifetullah	60
3.3.Allah'ın Varlığı Ve Birliği	61
3.4.Allah'ın Sıfatları.....	64
3.4.1.Zatî Sıfatları	67
3.4.1.1.Hayat.....	67
3.4.1.2.Kudret	67
3.4.1.3. İlim.....	69
3.4.1.4. Kelam.....	70
3.4.1.5. Semî' ve Basar	75
3.4.1.6. İrade	76
3.4.2.Fiili Sıfatları.....	78
3.4.3. Haberî Sıfatları.....	79
3.5. Eşyayı Yoktan Yaratması	82
3.6. Şer'i(Husün-Kubuh) Yaratması	82
3.7. Kaza Ve Kader	85
3.8. Nübüvvetle İlgili Konular.....	88
3.8.1. Peygamberlerden Ve Diğer İnsanlardan Meydana Gelen Olağan Üstü Olaylar	89
3.9. Şefa'at.....	90
3.10. Sahabenin Fazilet Sırası	90
3.11. İmanla İlgili Konular	91
3.11.1. İmanın Artması Ve Eksilmesi.....	92
3.11.2.Büyük Günah İşleyeninin Durumu	93
3.12. Mest Üzerine Mesh ve Teravih Namazı.....	93
3.13. Ehl-i Sünnet Tarifi.....	94
3.14. Allah'ın Ahirette Görülmesi.....	94
3.15. İslam, İman ve Din	95
3.16. Mizan, Havz, Sırat Ve Cennet-Cehennem	95
3.17. Kabir Hayatı	97
3.18. Peygamberin Ana-Babasının Durumu.....	97

3.19. İsrâ Miraç Ve Kıyamet Alametleri	98
3.20. Tasavvufa Bakışı	99
3.21. İshak Er-Rûmî'nin Mâtürîdî Mezhebinden Ayrıldığı Konular.....	99
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	101
4.MUHTASARU'L-HİKMETİ'N-NEBEVİYYE'NİN TERCÜMESİ.....	101
SONUÇ	182
KAYNAKÇA	184
ÖZGEÇMİŞ	188

KISALTMALAR

Ar. Arapça

b. bin, ibn

bk. bakınız

bl. bölüm

bs. basım, baskı, tab^e

der. derleyen, derleme

(DİA) Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

DİB Diyanet İşleri Başkanlığı

ed. editör

Ens. Enstitü

EÜ Erciyes Üniversitesi

Far. Farsça

h. Hicrî

hak. hakkında

haz. hazırlayan

Hz. Hazreti

İFAV İlahiyat Fakültesi Vakfı

İSAM İslâm Araştırmaları Merkezi

Ktp. Kütüphane, Kütüphanesi

m. Milâdî

M.Ü. Marmara Üniversitesi

nşr. neşreden (tahkik eden)

Osm. Osmanlıca

ö. ölümü, ölüm tarihi

sy. sayı

trc. tercüme, tercüme eden

TDV. Türkiye Diyanet Vakfı

TTK. Türk Tarih Kurumu

vb. ve benzeri

vr. varak

vs. vesaire

ÖZET

İshak er-Rûmî; X. (XVI.) yüzyıl Osmanlı Dönemi âlimlerinden olup, ilmî sahada çok yönlü bir şahsiyettir. Din, tıp, edebiyat ve felsefe alanlarında yetkin biridir. Eserlerinden Haneî-Mâtürîdî bir çizgide olduğu görülen Rûmî'nin tasavvufî yönü de bulunmaktadır. Bununla beraber Rûmî bize ulaşan eserinde herhangi bir tarikata intisabından bahsetmemektedir. Rûmî'nin kelâm alanında bize ulaşan en önemli ve tek eserleri Fıkh-ı Ekber'e yaptığı şerhin ihtisarı *Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*'dir. Maalesef ihtisarı yapılan *Hikmetü'n-Nebeviyye* bize ulaşmamış veya bir yerlerde keşfedilmeyi beklemektedir. Ebû Hanîfe'nin bu eserini şerh ederken meseleleri uzatmadan okuyucuya ehl-i sünnetin temel akidesini sunmaya, aklî ve naklî delillerle temellendirmeye çalışır. Yaptığı şerhinin çok uzun olmaması ve dilinin nispeten kolay olmasından dolayı akâid ilmini öğrenmek isteyen kimseler için bir başucu kitabıdır.

Rûmî, Osmanlı Devleti'nin neredeyse her alanda güçlü olduğu “Yükselme Dönemi”nde yaşamıştır. Eserinde yaşadığı dönemin ve içinde bulunduğu toplumun tartışma konularının izlerine rastlanmaktadır. Bundan dolayı kimi zaman iki kelime ile izahı mümkün olan bir meseleyi uzun bir şekilde ele aldığı ve farklı şekillerde temellendirme yoluna gittiği görülür.

Muhtemelen İstanbul veya Bursa'da doğup büyüyen ve burada yetişen Rûmî 1543'de vefat etmiştir. Ardında bir çok eser bırakmasına rağmen bu eserleri bize ulaşmamış veya hala kütüphanelerin tozlu raflarından birinde keşfedilmeyi bekliyor. Şuan bize ulaşan tek eseri Haneî mezhebinin kurucu imamı Ebû Hanîfe'nin *el-Fıkhü'l-ekber*'ine yaptığı *Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye* adlı şerhidir. Rûmî'nin *Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye* adını verdiği şerhindeki itikadi görüşleri bu çalışmamızın ana konusudur. Çalışmamızda ayrıca Rûmî'nin hayatı, hocaları, talebeleri ve eserleri hakkında da bilgi verilmiştir. Birinci bölümde Rûmî'nin hayatı ve ilmî kişiliği; ikinci bölümde *Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye* adlı eserine, üçüncü bölümde ise itikadi görüşlerine ve dördüncü bölümde *Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye* adlı şerhin tercümesine yer verilmiştir.

Çalışmada Rûmî'nin yaşadığı dönem olan X. (XVI.) yüzyılın sosyokültürel özelliklerine de yer verilmiştir.

Sonuç kısmında ise Rûmî'nin elde ettiğimiz kelâmî görüşlerine dair izahlara yer verilmiştir. Yapılan değerdendirmeyle Rûmî'nin Hanefî- Mâtürîdî bir yaklaşımla tasavvufu, felsefeyi, mantığı ve pozitif ilimlerin harmanlanması neticesinde oluşturduğu zengin mirasın daha iyi kavranması günümüz problemlerine cevap bulmada bizlere ışık tutması amaçlanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Hâkim İshak er-Rûmî, İshak er-Rûmî, Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye, Fıkhü'l-ekber Şerhi, Hanefîlik, Mâtürîdilik, Kelâm, Osmanlı Âlimleri.

ABSTRACT

Ishak er-Rumi; He is a scholar of the X. (XVI. Century) Ottoman Period and is a versatile personality in the scientific field. He is proficient in religion, medicine, literature and philosophy. Rumi, which is one of his works in a Hanafi-Maturid line, has a mystical aspect. However, Rumi does not mention any denomination in any of his works that he received. The most important and only works of Rumi that reach us in the field of theology is the specialist of the annotation he made to *Fiqh al-Akbar, Muhtasar al-Hikmah al-Nabīya*. Unfortunately, Wisdom, whose specialization has been made, has not reached us or is waiting to be discovered somewhere. Abū Hanīfa It is a bedside book for those who want to learn the knowledge of the Aqidah due to the fact that its annotation is not too long and its language is relatively easy.

Rumi lived in the "Ascension Period", where the Ottoman Empire was strong in almost every field. In his work, traces of the debate of the period he lived and the society in which he lived were found. Therefore, it is seen that sometimes he deals with an issue that can be explained in two words for a long time and goes to justify it in different ways.

Rumi, who was born and raised in Istanbul or Bursa and grew up here, died in 1543. Although he left many works behind, these works have not reached us or are still waiting to be discovered on one of the dusty shelves of the libraries. The only work that we have reached us now is the commentary o *Muhtasar al-Hikmah al-Nabīya*, made by the founding imam of the Abū Hanīfa sect to *Fiqh al-Akbar*. The rhetorical views in the commentary of Rumi, which he named as *Muhtasar al-Hikmah al-Nabīye*, are the main subject of this study. In our study, information was also given about the life, teachers, students and works of Rumi. In the first part, the life and scientific personality of Rım; In the second part, the book titled *Muhtasar al-Hikmah al-Nabīya*, in the third part, faith views and in the fourth part, the translation of the commentary called *Muhtasar al-Hikmah al-Nabīya*.

In the study, the sociocultural features of the X. (XVI.) Century, the period when Rumi lived.

In the conclusion, there are explanations about the theological views of Rumi. With the evaluation made, it is aimed to better understand the rich heritage created

by Rumi with a Hanafi-Mutual approach, as a result of the blending of philosophy, logic and positive sciences, and to shed light on finding answers to today's problems.

Keywords: Hakîm Ishak er-Rûmî, Ishak er-Rûmî, Concise Hikmah al-Nabîya, Fiqh al-Akbar Commentary, Hanafi, Maturidism, Kalam, Ottoman Scholars.

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu ve Önemi

Osmanlı Dönemi âlimleri arasında birden fazla alanda yetkin isimlerden biri İshak er-Rûmî'dir(ö. 950/1543). Rûmî, dini ve pozitif ilimlerin neredeyse tümüne dair çalışmalarda bulunmuş ve bu alanlarda uzmanlaşmıştır. Rûmî hakkında bize gelen kısıtlı bilgilere göre Müslüman olmadan önce tıp, felsefe, mantık, matematik ve geometri alanlarında hatırı sayılır şekilde başarı göstermiştir. Kendisinden pozitif ilimleri aldığı Molla Lütü'den(ö. 900/1495) etkilenecek İslâmı araştırmış ve hocasıyla dinî ilimler hakkında yaptığı uzun süren müzakerelerden sonra Müslüman olmuştur. Ömrünün geri kalan kısmını dinî ilimler tahsil etmeye vermiştir. Bu denli ilmî donanıma sahip Rûmî'nin kelâm alanındaki eserlerinin tetkik edilmesi gerektiği için çalışmamıza konu olarak Rûmî'yi belirledik.

Araştırma konumuzun çerçevesi, Rûmî'nin *Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye* bağlamında kelâmî görüşleridir. Yaşadığı dönemdeki dinî ve siyasi olaylar, ilmi tartışmalar ve toplumda var olan sorunların bu görüşlerinin şekillenmesindeki etkileri de ele alınıp değerlendirilecektir. İshak er-Rûmî'nin ilmi kişiliği, hocaları, eserleri araştırma konumuz kapsamında incelenecektir. *Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*'nin içeriği, yazma nüshaları, şerhte müellifin başvurduğu kaynaklara dair bilgilere yer verilecektir. Rûmî'nin *Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye* adını verdiği şerhi kapsamında itikadî görüşleri hakkında bilgi verilecektir. İshak er-Rûmî'nin kelâm ilmine bakışı, marifetullah, Allah'ın sıfatları, nübüvvetle ilgili konular, peygamberin ana-babasının durumu ile ilgili konular, sem'iyat ile ilgili konular, sahabenin fazileti ile ilgili konular, imanla ilgili konular ve imamet gibi itikadi konulardaki görüşleri araştırmamızın konularından olacaktır.

Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

İslam âleminde radikal akımların yoğun olduğu günümüzde Müslümanların Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve İmâm Mâtürîdî'yi (ö. 333/944) daha iyi anlamaya muhtaç olduğunu ortadadır. Yine günümüzde Kur'an-Sünnet çizgisinden uzak tasavvufî bir takım oluşumların da hurafelerden, batıl inanç ve fikirlerden arınması gerektiği ortadadır. Bu noktada Hanefi-Mâtürîdî losyona sahip olan pozitif ve dinî

ilimleri bünyesinde barındıran Rûmî'nin fikirlerinden ve ilmi birikiminden istifade etmek faydalı olacaktır.

İslâma girdiği ilk günden günümüze Anadolu insanının çoğunluğunun itikatta Mâtürîdiyye mezhebini kabul ettiği, fikhî-amelî mezhep olarak da Hanefî mezhebini benimsediği bilinmektedir. Ancak İmam Mâtürîdî'nin itikadi görüşlerinin temel ve dayanağı olan Ebû Hanîfe'nin itikadî görüşleri Hanefî-Mâtürîdî Müslümanlarca üzümlere ifade etmeliyiz ki yeterince bilinmemektedir.

Araştırmamızın amaçlarından biri de Ebû Hanîfe'ye nisbet edilen *Fıkhü'l-ekber* adlı esere Rûmî'nin yazdığı şerh olan *Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*'nin *Fıkhü'l-ekber* ile ne kadar mutabık olduğunun incelenmesidir. Ayrıca tez çalışması kapsamında birincil kaynaklara ilaveten kitap, dergi, makale ve tezlere de başvurulmuştur. Önce yapılmış araştırmalar incelenerek hangi bulgulara ulaşıldığı saptanmıştır. Rûmî'nin bize ulaşan tek eseri, Fıkıh-ı Ekber'e yaptığı *Hikmet-ün Nebeviyye* şerhinin özeti olan *Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*'den istifade edilmiştir.

Rûmî'nin kelâmî görüşlerinin belirlene bilmesi için ilk olarak yaşadığı döneme dair araştırma yapılmıştır. Hayatı ve ilmi kişiliği hakkındaki bilgiler için Rûmî'nin döneminde ki âlimlerin biyografilerinin yer aldığı eserleri esas alınmıştır. Rûmî hakkında ki bilgilerin azlığı çalışmamızda karşımıza çıkan en büyük sorunumuz olmuştur. Literatür taraması ve veri analizinin yanı sıra değerlendirmeler yapılmıştır.

Araştırmanın Kaynakları

Çalışmada Rûmî'nin *Hikmetü'n-Nebeviyye* adlı eseri bize ulaşmadığından dolayı bu şerhin özeti *Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye* adlı eserine öncelikle müracaat edilmiştir. Analiz yapmak için Ebû Hanîfe'nin *el-Fıkhü'l-ekber*, *el-Fıkhü'l-ebsat*, *el-Âlim ve'l-müte'allim*, *er-Risâle* ve *el-Vasiyye* isimli eserlerine başvuruldu. Rûmî'nin yaşadığı dönem olan X. (XVI.) yüzyıl sosyokültürel hayatı hakkında bilgi sahibi olabilmek için muteber tarih kaynaklarından istifade edildi. Mâtürîdî'nin (ö. 333/944) *Kitâbü't-Tevhit*, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* ve Türkiye Diyanet Vakfı'na hazırlatılan İslam Ansiklopedisi de yararlanılan kaynaklar arasında yer almıştır.

Yazar ismi, eser adı ve kavramların yazımında Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nin kullanımı dikkate alınmıştır. Tezin şekilsel düzenlenmesi ve kaynak gösterme stilinde ise “İsnad Atıf Sistemi”nin yazım kılavuzuna uyulmuştur. Âyet meallerinin verilmesinde Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları'na hazırlatılan Kur'an-ı Kerim Meâli ve komisyon tarafından hazırlanan *Kur'an Yolu* Meâli'nden faydalanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.İSHAK ER-RÛMÎ’NİN HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

1.1.İshak Er-Rûmî’nin Sosyokültürel Çevresi

1.1.1. X. (XVI.) Yüzyıla Genel bakış

Bir olayı, dinî ve fikrî düşünceleri anmak için o dönemin zihin dünyasına inmek, o dönemin şartlarını bilmek gerekir. O dönemin siyasi olaylarını, sosyokültürel yapısını, dinî tartışma ve problemlerini bilmeden anlamlandırmak pek mümkün değildir. İnsanoğlunun dünya da var olduğu zamandan bu yana yaşadığı tüm değişimler onu her anlamda etkilemiş, olay ve olgulara bakış açısını değiştirmiştir. Hâricîler’in “büyük günah işleyen kimse kâfir olur,” ifadesini anlamak ancak onları, zihin dünyalarını, yaşamlarını ve yapılarını bilmekle gerçekleşir. Yine “Halku’l-Kur’ân” gibi binlerce insanın ölümüne ve hapiste işkenceler görmesine sebep olan bu tartışmanın doğru anlamlandırılması Arap-Mevâlî ilişkisi, daha önce başka dinlerden olan mühtedilerin önceki dinî müktebatları ve İslâm devletinin kozmopolit yapısını bilmekle mümkündür. Aynı şekilde bir iki kelime ile izahı mümkün olan bazı tartışmaların sayfalarca izah edilmesi siyasi ve sosyokültürel çevrenin ne denli etkili olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda İshak Er-Rûmî’yi ve meselelere bakış açısını daha doğru anlayabilmek için yaşadığı dönemin sosyokültürel yapısına ışık tutmaya çalışacağız.

İshak Er-Rûmî, Sultan II. Bayezid (m. 1481-1512), Sultan Selim (m. 1512-1520), Sultan Süleyman (m. 1520-1566) dönemlerinde yaşamıştır.

II. Bayezid(ö.1512) Osmanlının yükselme dönemi padişahlarındanr. Bayezid otuz bir sene saltanat sürmüştür. II. Bayezid saltanatının ilk yirmi yılında geniş fetihlerde bulunmasa da mücadelelere girmiş ve bazı seferlerde bizzat orduyu komuta etmiştir. Ordu ve donanmanın kuvvetlenmesi için bazı çalışmalar yapmıştır. Onun büyük seferlere çıkmamasının en önemli nedenlerinden biri de Cem Sultan’ın (ö.1495) çıkardığı hâdiselerdir.

II. Bayezid’in hükümranlığının son sekiz senesi daha çok sükûnetle ve daha az mücadeleyle geçmiştir. İkinci Bayezid boyu; ortadan biraz daha uzun,

karayayızdır. Az yer, ata binmeyi, avcılığı ve at talimini çok severdi. Günün büyük bölümünü ibadetle geçirirdi. Felsefe ve kozmografyaya vâkıftı.

II. Bayezid âlimdi. Kendisi âlim olmasından dolayı ilme ve âlime değer verir onları ilme teşvik ederdi. II. Bayezid “Adlî” mahlası ile Türkçe ve Farsça şiirler yazmıştır. Şiire olan merakından dolayı şairlere değer verirdi. İlme verdiği değerden dolayı Onun döneminde Osmanlıda ilim devam etmiştir.

II. Bayezid, İshak er-Rûmî’nin de hocası olan devrin en önemli ilim adamlarından olan Molla Lûtfü’yü korumaya çalışmıştır. İbrahim Hatipzade’nin onu dinsizlikle itham edip idamına hüküm verdiğinde II. Bayezid, idamı onaylamamış fakat daha sonra Hatipzade’nin ısrarları karşısında onaylamak zorunda kalmıştır. Molla Lûtfü’nün idamı devrin âlimleri üzerinde derin tesirler bırakmış, ilim dünyasını derinden yaralamıştır.¹ Bir padişahın bir paşanın zorlaması ile bir âlimin katledilmesini onaylaması Sultan II. Bayezid’in mücadeleden kaçınan bir yapıya sahip olması ve yeniçeriye arkasına alarak isyan eden paşalardan çekinmesi gayet mümkün görülmektedir.

Yavuz Selim(ö. 926/1520) Osmanlı padişahlarının en büyük en etkililerindendir. Sekiz senelik tahta kaldığı süre zarfında büyük başarılarla imza atmıştır. Sultan Selim devlet programına kat’i olarak uyar, bir iş yapmadan önce görüşlerine başvurduklarından fikir alır ve karar verdiği zaman da kararından asla vazgeçmez uygulardı. Karşı çıkanlara çok sert çıkmış hatta aksine görüş beyan edenleri dahi ölümle cezalandırmıştır. Aynı zaman da fikirlerine kıymet verdiği kimselerin önerilerini kabulde zorlansa da yine de yerine getirirdi.

Yavuz Sultan Selim, âlimlere ve sanat erbabına değer verir, kimi zaman onların önerilerini yerine getirirdi. Devlette görev alanlara siyasetçilere karşı takındığı sert tavrı ilim adamlarına göstermez. Devlet adamlarının konuşmaya cesaret edemediği konuları âlimler gayet sert şekilde dile getirirlerdi. Yavuz Sultan Selim, ilim meclisleri kurmaktan ve âlimlerin münazaralarından büyük lezzet alırdı. Muhyiddin İbn Arabî’ye(ö. 638/1240) büyük saygı gösterir ve hayranlık duyardı. Zembilli Ali Cemali(ö.932/1526) ve İbn Kemal,(ö. 940/1534) Yavuz Sultan Selim’in

¹ Mustafa Cezar, *Mufasssal Osmanlı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011), 2: 708-711.

katında hürmete nail olan âlimlerin en önemlileridir. Yavuz Sultan Selim, şair bir padişah olarak şairleri yanından eksik etmezdi.

Yavuz Sultan Selim doğuya yaptığı seferlerle Şii İran tehlikesini ortadan kaldırmış, İslâm âleminin üzerinde halifelik makamını elde ederek nüfuzunu arttırmıştır. İmar faaliyetlerine fazla önem vermemiş oğlu Sultan Süleyman’a Avrupa seferine çıkmak için zemin hazırlamıştır.²

Sultan Süleyman, (ö. 974/1520) bizim “Kânûnî” diye bildiğimiz Avrupalıların “ Muhteşem” dediği Osmanlı Padişahlarının en büyüklerinden ve en uzun tahta kalan padişaktır. Avrupa, Asya ve Afrika’da at koşturmuş Osmanlı ordularını komuta etmiştir. Onun döneminde de Osmanlı toprakları fevkalade genişlemiştir. Osmanlı padişahları içerisinde halk ve ordu tarafından en çok sevilen padişaktır. Kanunî yaptığı işlerde itidalli davranır, sükûneti elden bırakmazdı. Bir karar aldığı anda ondan asla vazgeçmez uygulardı. Kanunî, ilim erbabına değer vermiş, ilmin gelişmesine katkı sağlamış ve teşvik etmiştir. Sahn-ı Süleymaniye’yi kurarak burada tıp ve matematik dersleri okutulmasına vesile olmuş, bu medreselerde birçok âlim yetişmiştir. Osmanlının ilim adamlarının en bol olduğu dönem bu dönemdir.³

1.1.2. Osmanlı’da Din Anlayışı

Osmanlı’da şehirlerin merkezinde camiler vardır. Halk sürekli cami ile irtibat halindedir. Camiler beş vakit namaz dışında ilim merkezleri olarak kullanılmaktaydı. Dolayısı ile din anlayışı camilerin etrafında şekillenmektedir. Bu camilerin yanında vakıflar tarafından medrese ve mektepler kuruluyordu. Toplumda meydana gelen problemler dinî kurallara göre çözümleniyordu. Adaleti sağlamak için dini bilen diğer ilimlere vâkıf din adamları yetiştirme için yeni müesseseler kuruluyordu. Din âlimlerinin ellerinde toplum şekilleniyordu.

1.1.3. Kimliği

İshak er-Rûmî’nin kimliği ve hayatı ile ilgili gerek kaynak kitaplarda gerek günümüzde yazılmış kitaplarda pek az bilginin yer alması bu çalışmamızda karşılaştığımız en büyük zorluklardan biri oldu. Hakkındaki bilgilerin az olması O’nun ilmî değerinden bir eksiltme yapmayacağı kanaatindeyim. Zira ileride bilgisini vereceğimiz *Muhtaru’l-Hikmeti’n-Nebeviyye* nüshalarının yaşadığı

² Cezar, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, 2: 787-789.

³ Cezar, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, 2: 1176-1177.

dönemden hemen sonra istinsah edilmesi, bu çoğaltma faaliyetlerinin 1923'e kadar peyderpey devam etmesi ve bu nüshaların Medine'den Saray Bosna'ya, Kahire'den Diyarbakır'a birçok İslâm beldesinde bulunması O'nun Kelâm ve diğer ilimlerde yetkinliğini ortaya koymaktadır. O'nun hakkında hiçbir bilgiye sahip olmayan bir kimse dahi O'nun *Fıkhü'l-Ekber*'e yapmış olduğu bu şerhi değerlendirdiğinde O'na ilmi sahada hak etmiş olduğu değeri verecektir.

İsmi İshak olup,⁴ Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi yazma eserler koleksiyonunda Demirbaş Numarası 21 Hk 715/3 olan bir nüshada Hekîm İshâk Alî olarak geçmektedir. Yine aynı kütüphanede Demirbaş Numarası 21 Hk 508/2 olan nüshada ise Hakîm İshâk olarak geçmektedir. Kütüphanelerde ismine kayıtlı diğer nüshalarda ise adı Hekîm İshâk olarak geçmektedir. Kayseri Raşit Efendi Eski Eserler Kütüphanesi yazma eserler koleksiyonunun da ki 518/1 Demir Numarasına kayıtlı nüshada adı Ebû'l-Kâsım İshak b. Muhammed el-Hanefî (ö. 342/953) olarak geçmektedir. Fakat bu isim benzerliğinden dolayı meydana gelen bir hata olduğu açıktır. Kayseri Raşit Efendi Eski Eserler Kütüphanesi yazma eserler koleksiyonunun da kayıtlı *Muhtaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*'nin yazarı olarak zikredilen isim ilk dönem Mâtürîdî âlimlerinden Ebû'l-Kâsım İshâk b. Muhammed b. İsmâîl el-Kâdî el-Hakîm es-Semerkindî (ö. 342/953) olan Hakîm es-Semerkindî'dir.⁵ Çünkü Rûmî Osmanlı döneminde yaşamış bir âlim olup verilen ölüm tarihiyle uyuşmamaktadır.

1.1.4. Hayatı

İshak er-Rûmî dokuz yüzlü yıllarda⁶ Hristiyan bir ailede dünyaya gelmiştir. Hayatının ilk dönemlerinde Hristiyan bir doktordu ve hikmet(felsefe) ilmine tam vakıftı. Lütfullah Tevgânî'den(Molla Lutfü) mantık ve fizik ilimleri okudu ve bu konularda onunla araştırmalar yaptı. Sonra konuşmaları ve araştırmaları İslâmî ilimler üzerine yoğunlaştı. İslâm'ın delillerinin hakikat olduğunu anladı ve Müslüman oldu. Daha sonra tıp ve felsefeyi terk ederek Fahrü'l-İslâm Alî el-Pezdevî'nin (ö. 482/1089) ve İmâm Gazzâlî (ö. 505/1111) eserleri ile meşgul olmuştur. *El-Fıkhü'l-Ekber*'e şerh yapmıştır. O, bu şerhten başka risalelerde yazmıştır. Taşköprizâde Ahmed Efendi (ö. 968/1561) onun tasavvufu reddettiğini

⁴ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi,1972), 2: 1287.

⁵ Mustafa Can, "*Hakîm Es-Semerkindî*", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları,1997), 15: 193-194.

⁶ Rûmî'nin nerde ve ne zaman doğduğuna dair yaptığım araştırmalarda herhangi bir bilgiye rastlamadım.

bazı arkadaşlarından duyduğunu, ömrünün sonlarında ise bundan vazgeçtiğini aktarır.⁷ O'nun Rûmî nispetinden anlaşıldığı üzere şuan ki Anadolu'da dünyaya gelmiştir. Hocası Lütfullah Tevgânî'nin Bursa, Edirne ve İstanbul'da yaşadığını ve ders verdiğinden hareketle O'nun Bursa ve İstanbul çevresinde yaşadığını söyleyebiliriz. İshak er-Rûmî 950/1543 vefat etmiştir.⁸

O'nun ismine Ebüssuûd Efendi'ye (ö. 982/1574) sorulan bir fetvada rastlamaktayız. Soru Şöyledir: “(Resulüm!) Sana da kendisinden önceki kitapları tasdik edici ve onları koruyucu olarak bu kitabı hak ile indirdik. Artık aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet.”(el-Maide 5/48) İshak ehîbbâsından Zeyd, Amr ve Bekir âyet-i kerîmede geçen “onları koruyucu olarak” ibaresi ile delil getirselere ve “Tevrat ve İncil indirildiği gibidir değişmemiş ve değişmeyecektir.” deseler. Elleriindeki kitapta yahut Tevrat'ta “Hz. Lut (a.s) sarhoşken kızları ile zina yaptı” diye yazılı olan, Kur'ân-ı Azîme aykırı ve muhalif nice nesneler bulunsa, şerre itikad eden ve bunda ısrar edene ne gerekir?

Elcevap: “Açık bir sövgü, çirkin bir kötülüktür. İsrar ederlerse bil ittîfak ölümleeri gerekir. Sarîh tövbe ederlerse bizim imâmlarımızın görüşüne göre ölümle kurtulurlar. Diğer imâmların görüşüne göre had cezası ile katl olurlar.”⁹

Yukarda aktardığımız bu fetvaya dayanarak Gürsoy Akça, İshak'ın ve taraftarlarının Tevrat ve İncil'in indirildiği gibi değişmemiş ve değişmeyeceği görüşüne sahip olduğunu söyler.¹⁰

Ahmet Yaşar Ocak, İsevî eğilime sahip İran asıllı Hz. İsa'nın Hz. Muhammed'den üstün olduğunu savunan Molla Kâbız'dan bahseder. Kanunî'nin de bulunduğı bir celsede yargılanarak görüşlerini iyi savunduğunu ve idamdan kurtulduğunu İbn Kemal'in bulunduğı ikinci oturumda idama mahkûm edildiğini, ısrarlara rağmen bu görüşlerinden vazgeçmeğı için idamın infaz edildiğini aktarır. Daha sonra aynı yıllarda yaşayan İshak'ın aynı görüşte olduğunu, yukarıda

⁷ Taşköprizâde Ahmed Efendi, *eş-Şekâ'îku'n-nu'mâniyye fî ulemâ'î'd-Devleti'l-'Osmâniyye* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyye, 1975),230.

⁸ Ömer Rıza Kahlâle, *Mu'cemu'l-Müellifin* (Dimeşk: Müessesetü'r-Risâle, 1956), 1: 342.

⁹ M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislam Ebüssu'ûd Efendi'nin Fetvalarına Göre Kanunî Döneminde Osmanlı Devletinde Hayat* (İstanbul: Şule Yayınları, 1998), 313.

¹⁰ Gürsoy Akça, *Osmanlı Devletinde Bilgi ve İktidar* (Konya: Palet Yayınları, 2010), 226.

aktardığımız Ebüssuûd Efendi'nin fetvalarına dayanak göstererek idam edildiğini, bununla Osmanlı resmi kaynaklarına intikal etmediğini aktarır.¹¹

Hiçbir bilgi ve belge olmaksızın Ebüssuûd Efendi'nin fetvalarına dayanak O'nun isevî eğilime sahip olduğunu, bu görüşlerinden dolayı idam edildiğini söylemek çok büyük bir hatadır. Ebüssuûd Efendi'nin fetvasına bakıldığında İshak'ı sevenlerden bazılarının bu görüşte olduğu çok açıktır. Şu da bir gerçektir ki belli görüşlere sahip gruplar ve şahıslar kendilerini itibar sahibi kimselere nispet ederek meşruiyet kazanma çabasına girmektedirler. O'nun Kitap ve sünnet çerçevesinde bir hayat sürdüğü gayet açıkken¹² bu bilgi kısıntısı ile bu denli büyük bir âlimi kâfirlikle yaftalamak O'na karşı yapılan çok büyük haksızlık olur. Bunun yanın da klasik tarih ve tabakat kitaplarından istifade edilmeksizin İshak'ın¹³ hakkında böyle iddiaları dile getirmek bilimsel etikten oldukça uzaktır. Sadece *Fıkh-ı ekber*'e yaptığı şerhe dahi bakılsa hakkındaki bu iddiaların ne kadar mesnetsiz olduğu ortaya çıkacaktır.

1.1.5. İlmî Kişiliği

İshak er-Rûmî hakkında bize ulaşan kısıtlı bilgiler ve yapmış olduğu şerh O'nun birçok ilmi kendinde toplamış ender âlimlerden olduğunu göstermektedir. O'nun tıp, felsefe, mantık, fizik ve İslâmî ilimleri bünyesinde barındıran büyük âlimlerinden olduğundan şüphe yoktur. Taşköprizâde Ahmed Efendi O'nun doktor olduğunu, hikmet(felsefe) ilmine tam vakıf olduğunu, Lütfullah Tevgânî'den mantık ve fizik ilimleri okuduğunu ve bu konularda onunla araştırmalar yaptığını aktarır. Daha sonra İslâmî ilimlerle meşgul olduktan sonra Müslüman olmuş el-Pezdevî'nin ve İmâm Gazzâlî eserlerini iştilal etmiştir. *El-Fıkhü'l-Ekber*'e şerh yapmış ve risaleler telif etmiştir.¹⁴

1.1.6. Hocaları

İshak er-Rûmî'nin mantık ve fizik okuduğu, kendisinden islâmî ilimler tahsil ettiği daha sonra da İslâm ile şereflenmesine vesile olan bildiğimiz tek, aynı zaman da İslâma girmesine vesile olacak kadar onu etkileyen en önemli hocası Molla Lutfü

¹¹ Ahmet Yaşar Ocak, *Yeniçağlar Anadolu'sunda İslâm'ın Ayak izleri: Osmanlı Dönemi* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011), 132-133.

¹² Taşköprizâde, *eş-Şekâ'îku'n-nu'mâniyye fî ulemâ'i'd-Devleti'l-'Osmâniyye*, 230.

¹³ Bkz. Taşköprizâde, *eş-Şekâ'îku'n-nu'mâniyye fî ulemâ'i'd-Devleti'l-'Osmâniyye*, 230. ; Kahrâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*, 1: 342. ; Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed İbnü'l-İmâd, *Şezeratü'l-Zehab fî Ahbari Men Zeheb* (Beyrut: Dâr'ü-İbn Kesîr, 1993) 10: 403.

¹⁴ Taşköprizâde, *eş-Şekâ'îku'n-nu'mâniyye fî ulemâ'i'd-Devleti'l-'Osmâniyye*, 230.

diye şöhret olan Molla Lütfullah Tevgânî'dir. Molla Lütü, Sinan Paşa (ö. 891/1486) vesilesi ile Ali Kuşçu'dan (ö. 879/1474) matematik dersi almıştır. Sinan Paşa, Sultan Mehmet Han'ın (ö. 886/1481) veziri olunca Molla Lütü'yü kütüphanelerin sorumlusu yapmıştır. Sinan Paşa onun sayesinde bilinmeyen ilimlere sahip oluyordu. Sinan Paşa Seferihisar'a sürülünce onu da yanında götürdü. Sultan Beyazıt tahta geçince Bursa'da ki Sultan Murat Han Medresesinde daha sonra Edirne'de ki Dâr'ül-Hadis medresesinde daha sonra da Sahn-ı Semân(Yüksek İhtisas) medresesinde uzun süre ders verdi.

Molla Lütü akranları ve geçmiş ulamaya karşı dili sivriydi. Döneminde ki hiçbir âlim ilmi sahada ona yetişememiş, onunla aşık atamamıştır. Akranları ilimdeki üstün meziyetinden dolayı ona haset ederlerdi. Büyük âlimler ise selefeye karşı dilinin sivriliğinden ona karşı öfke duydular. Bundan dolayı onu dinsizlik ve zındıklıkla itham ettiler ve soruşturma açtılar. Hâkim Mevla Efdaluddin (ö. ?) O'nun katlinin caiz olmadığına, kanının dökülmesinin mubah olmadığına hükmetti. Molla Hatipzâde (ö. 901/1496) mahkeme ederek onun katline cevaz verdi ve infaz edildi.¹⁵

Taşköprizâde, (ö. 968/1561) Mevlana Lütü'nün infazı hakkında onun döneminde yaşayan bir tarihçiden "Molla Lütü'nün şehit olarak öldüğünü" aktarır.¹⁶ Molla Lütü'nün infazı derinden yaralamış, ilim dünyasını sarsmıştır.¹⁷ Taşköprizâde, Molla Lütü'nün derslerine katılan amcasından "O'nun Sahih-i Buhari derslerine katıldığını ve her kitabı açtığında ve kapattığında gözlerinden yaş aktığını" söyler.¹⁸ Bir gün o Hz. Ali'nin (ö. 40/661) savaşta ok ile yaralandığında bedeninde ki okun çıkarılması için namaza durduğunu ve namazda çıkarıldığını ve O'nun bunu hissetmediğini ağlayarak anlatır. Amcası, Lütü Tevgânî bunu anlattı ve " Kim namazda ağlıyorsa onun namazı hakikidir, fakat bizim namazımız yatıp kalkmadır, onda bir fayda yoktur" dedi. Taşköprizâde, amcasının yemin ederek O'nun " bizim namazımız yatıp kalkmadır, onda bir fayda yoktur " sözünü bu anlamda söylediğini bizatihi ifade eder. Ne yazık ki dersine katılanların bazıları O'nun namazı hafife aldığı ve faydasız olduğunu söylerek O'nun aleyhine şahitlik yapmışlardır. Muhiddin Kocavî, (ö. 945/1538) "Lütü Tevgânî'nin katledildiğini duyunca O'nun dinsiz ve zındık olmadığını, kendi halinde bir âlim olduğunu, sabahtan ikindiye kadar ders

¹⁵ Taşköprizâde, *eş-Şekâ'îku'n-nu'mâniyye fî ulemâ'i'd-Devleti'l-'Osmâniyye*, 169.

¹⁶ Taşköprizâde, *eş-Şekâ'îku'n-nu'mâniyye fî ulemâ'i'd-Devleti'l-'Osmâniyye*, 170.

¹⁷ Cezar, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, 2: 711.

¹⁸ Taşköprizâde, *eş-Şekâ'îku'n-nu'mâniyye fî ulemâ'i'd-Devleti'l-'Osmâniyye*, 170.

verip, ikindiden akşam namazına kadar da İbn Vefa'nın tekkesinde Sahih-i Buhari okuttuğunu," söyler.¹⁹

Lütfü Tevgânî, keramet ehli biriydi. Bir gün arkadaşları ile Bursa Uludağ'da nehrin yanında otururlarken yanlarına elin de torba ve gem olan bir adam gelir. Tevgânî, adama bakar onun ismini, nerden olduğunu, bineğini kaybettiğini ve torbasında yarım ekmek, bir kalıp peynir ve üç tane soğan olduğunu söyler. Arkadaşları adama sorunca söylediklerinin tamamının doğru çıktığını görürler ve şaşkınlık içinde kalırlar.²⁰

Lütfü Tevgânî, Ebu Abdullah Kutbeddin Muhammed b. Muhammed Er-Ra'nın (ö. ?) *Şerhu'l-Metali* eserine eşsiz bir tahkik yapmıştır. Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî'nin (ö. 816/1413) *Şerhu'l-Miftah* adlı eserlerinde ki meseleleri akıl sahiplerini hayrete düşürecek şekilde açıkladığı bir haşiyesi vardır. Yedi zorlu meseleyi ele aldığı *es-Seb'uş-Şidâd* adlı eserinin yanın da arapça ve şerî ilimler hakkında yüze ulaşan risalesi vardır.²¹

1.1.7. Eserleri

Rûmî'nin *Fıkhü'l-Ekber*'e şerh yapmış, bu şerhinden başka da birçok risalesi vardır.²² Fakat onun şerhinde üç eserini zikrettiğini görüyoruz.

1)*el-Hikmetü'l-İlhâmiyye*. O, Aristoteles'in felsefî çoğu meselelerde Eflatun'un görüşlerini çarpıttığını ve O'nun çarpıttığı meselelerin neler olduğunu yazdığı *el-Hikmetü'l-İlhâmiyye*'de açıkladığını ifade ediyor.²³

2)*el-Hikmetü'n-Nebeviyye*. Rûmî, Muhtasarü'l-Hikmeti'n-Nebeviyye'yi bu eserinden ihtisar etmiştir. O, rıyanın ne olduğunu ve ondan nefsin nasıl kurtulacağını kitap ve sünnet çerçevesinde *el-Hikmetü'l-Nebeviyye* adlı kitabın da açıkladığını isteyen bu kitaba başvurabileceğini ifade ediyor.²⁴ Fakat zikri geçen iki eserde bize ulaşmamıştır.

3)*Muhtasarü'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*. Çalışmaya kaynaklık yapan eseridir.

¹⁹ Taşköprizâde, *eş-Şekâ'iku'n-nu'mâniyye fî ulemâ'i'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 170.

²⁰ Taşköprizâde, *eş-Şekâ'iku'n-nu'mâniyye fî ulemâ'i'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 170-171.

²¹ Taşköprizâde, *eş-Şekâ'iku'n-nu'mâniyye fî ulemâ'i'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 170.

²² Taşköprizâde, *eş-Şekâ'iku'n-nu'mâniyye fî ulemâ'i'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 230.F

²³ Rûmî, *Muhtasarü'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*, Thk. Bajazid Nicevic(Beyrut: Dâr'ul-Kitâb'ul-İlmiyye Yayınları,2015), 240.

²⁴ Rûmî, *Muhtasarü'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*, 298.

Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı'nın yazmalar.gov.tr web sitesinde O'nun adına kayıtlı olan eserlere ulaştım. Bu eserlerin üzerinde çalışmaların yapılması gerektiği gayet açıktır. Fakat O'nun daha önce hiçbir ilmî ve akademik sahada geçmeyen bu eserlerini gün düzüne çıkarmanın ilmî camia açısından gayet önemlidir.

O'nun adına kayıtlı eserler şunlardır:

1.1.7.1. Kütahya Tavşanlı Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi

Eser Adı	Munira
Yazar Adı	Hakim İshak
Demirbaş Numarası	43 Ze 1106/1
Müstensih	Mustafa b. İbrahim
Konu	İslâm ahlakı
Dili	Arapça
Telif Tarihi Hicri (Miladi)	0 (0)
İstinsah Tarihi Hicri (Miladi)	1137 (0)
Bulunduğu Yer	Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi
Koleksiyon	Zeytinoğlu Koleksiyonu
Ölçü	-
Yaprak	49 ²⁵
Satır	-
Yazı Türü	-
Kâğıt Türü	-
DVD Numarası	-
Notlar	-

²⁵ <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/munira/164963>

1.1.7.2. Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu

Eser Adı	Usûlu's-Sibâkât
Yazar Adı	Hekâm İshâk Efendî
Demirbaş Numarası	06 Mil Yz A 71
Müstensih	-
Konu	Askeri Bilimler
Dili	Türkçe (Osmanlı)
Telif Tarihi Hicri (Miladi)	0 (0)
İstinsah Tarihi Hicri (Miladi)	0 (0)
Bulunduğu Yer	Milli Kütüphane-Ankara
Koleksiyon	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Ölçü	200x133-165x75 mm.
Yaprak	97
Satır	21
Yazı Türü	Nesih Kırmısı
Kâğıt Türü	Taç filigranlı
DVD Numarası	1779 ²⁶
Notlar	-

²⁶<http://www.yazmalar.gov.tr/eser/us%C3%BBlus-sibakat/148688>

1.1.7.3. Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu

Eser Adı	Dav'u'l-Ekser
Yazar Adı	-
Demirbaş Numarası	01 Hk 623/2
Müstensih	
Konu	
Dili	Arapça
Telif Tarihi Hicri (Miladi)	
İstinsah Tarihi Hicri (Miladi)	
Bulunduğu Yer	Milli Kütüphane-Ankara
Koleksiyon	Adana İl Halk Kütüphanesi
Ölçü	208x155-155x85 mm.
Yaprak	71b-106b
Satır	21
Yazı Türü	Nesih
Kâğıt Türü	Taç arma filigranlı
DVD Numarası	982
Notlar	Kahverengi meşin, miklebli bir cilt içindedir. Keşideleri kırmızı mürekkepledir. Bir adıda, Muhtasaru'l-hikmeti'n-nebeviye'dir. GAL. S. III. 1199. ²⁷

²⁷ <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/davul-ekser/8015>

İKİNCİ BÖLÜM

2.MUHTASARU'L HİKMETİ'N-NEBEVİYYE ADLI ESERİ

2.1. Eser'in Müellife Nispeti

Rûmî yaptığı şerhin baş kısmında bu kelâmî çalışmanın metodunu, gerekliliğini ve meşruiyetini ifade ederken şöyle der: “ Bu kitaptan önce *el-Fıkhü'l ekber*'in konularını açıklayan tafsilatlı bir kitap yazdım. Bu kitabı aklî çıkarım ve sübjektif görüşle değil kitap ve sünnete uygun olarak açıkladım. Bu kitaba “*Hikmetü'n-Nebeviyye*” adını verdim. Sonra bu kitaptan “*Muhtasaru'l-Hikmetü'n-Nebeviyye*” adını verdiğim kitabı ihtisar ettim.”²⁸

O, Aristoteles'in felsefî çoğu meselelerde Eflatun'un görüşlerini çarpıttığını ve O'nun çarpıttığı meselelerin neler olduğunu yazdığı *el-Hikmetü'l-ilhâmiyye*'de açıkladığını ifade ediyor.²⁹

Yapılan araştırmalarda yukarıda ismi geçen eserlerin Bâbertî'ye nispet edildiğine dair hiçbir kaynakta bilgiye rastlanmamıştır.³⁰ Bâbertî'nin *Fıkhü'l-ekber*'e yaptığı kısa bir izahtan ibaret olan *el-İrşâd fî şerhi'l-Fıkhî'l-ekber* adlı eserini *Fıkhü'l-ekber*'e tam anlamı ile yapılmış bir şerh zannetmişlerdir. *El-İrşâd fî şerhi'l-Fıkhî'l-ekber*'in başı şöyle başlar. “Hamd sıratı müstakime hidayet eden Allah'a mahsustur. Salat efendimiz Muhammed(sav), ailesine ve arkadaşlarına olsun... Bundan sonra: Bu Şeyh Ekmelüddin Muhammed el-Hanifî'nin *el-Fıkhü'l ekber*'e yaptığı şerhtir.” Sonu ise şöyle biter: “ Hamd tek olan Allah'a mahsustur. O(c.c) bize yeter ve O ne güzel vekildir. Salat ve selam efendimiz Muhammed(sav), ailesine ve arkadaşlarına olsun. İmâm Celil Şeyh Ekmelüddin el-Hanifî'nin eseri *İrşâdü'l-Müsterşidîn* kitabı bitmiştir.”³¹ İshak er-Rûmî'nin *Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*'sinden tamamen farklı başladığı ve bittiği gayet açıktır. *Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*'nin Bâbertî'ye nispet edildiği nüshaların tamamında

²⁸ Rûmî, *Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*, 189.

²⁹ Rûmî, *Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*, 240.

³⁰ Bk. Arif Aytekin, “*Bâbertî*” Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4: 377-378.

³¹ Rûmî, *Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*, 149.

Bâbertî'nin ismi nüshanın ilk sayfalarına başka bir yazı türüyle sonradan yazıldığı görülmektedir. Bu da müellifin net bir şekilde bilinmediğini ortaya koymaktadır.

Kâtip Çelebi, (ö. 1067/1657) *Keşfü'z-zünûn*'da Fıkhü'l-ekber'in şerhlerinden bahsederken şöyle der: “el-Fıkhü'l ekber'in şerhlerinden Hikmetü'n-Nebeviyye şerhi vardır. Bu şerhin de muhtasarı vardır. Müellif bu muhtasarda şöyle der: “Bu kitaptan önce Fıkhü'l-ekber'in konularını aklen ve sübjektif değil de kitap ve sünnete uygun açıklayan mufassal bir kitap yazdım. Onun adını Hikmetü'n-Nebeviyye diye isimlendirdim. Bu kitabı da ondan ihtisar ettim ve ismini Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye koydum.” Müellifin ismi İshak'tır. Gördüğüm kadarıyla nüshanın sonun da bizzat el yazı ile yazdığı bir yazı görmedim.”³² Görüldüğü üzere şüpheye mahal bırakmaksızın açıkça Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye'nin müellifi İshak er-Rûmî'dir.

Bu karışıklığın sebebi Bâbertî'nin Ebû Hanîfe'nin el-Vasiyye kitabına yapmış olduğu Hikemü'n-Nebevîye adlı şerhi olması da muhtemeldir.³³

Bu bilgilerden hareketle eserin Bâbertî'ye nispet edilmesinin sebepleri şunlar olması mümkündür.

1)Eserlerinin isminde geçen “Muhtasar” ifadesi.

2)İkisinin nispetlerinin “er-Rûmî” olması.

3)Bâbertî'nin İshak'tan daha çok tanınması.

4) İshak'ın Fıkhü'l-ekber'e yapmış olduğu Hikmetü'n Nebeviyye adlı şerh ile; Bâbertî'nin el-Vasiyye kitabına yapmış olduğu Hikemü'n-Nebevîye adlı şerhin isim benzerliğidir.

2.2. İçeriği

Eserin içeriğini temel olarak tevhid, nübüvvet ve sem'ıyyât olarak üç ana başlıkta toplamak mümkündür.

Tevhitle ilgili meseleler. “Tevhid'in aslı, Allah'ın vahdâniyyeti, Allah'ın zâtî, haberî ve fiilî sıfatları, Kur'an'ın mahlûk olmaması, Allah'ın kazası ve kaderi, Allah'ın insanın fiillerini yaratmasıdır.”

³²Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 2: 1287.

³³ Bu konuda bk. Milli Kütüphane Yazmalar koleksiyonu, *Hikemü'n-Nebevîye*, Demirbaş Numarası (06 Mil Yz A 1068/1).

Nübüvvetle ilgili meseleler: “ Peygamberlerin ismet sıfatı, Hz. Muhammed’in peygamberliğinin ispatı, peygamberlerin mucizeleri, evliyanın kerametidir.”

Sem’iyyât ile ilgili meseleler. “Sahabenin fazileti, büyük günah işleyenin durumu, mest üzerine mest yapmak ve teravih namazı, Allah’ın ahirette görülmesi, imanın mahiyeti ve artıp eksilmesi, İslâm ve iman ilişkisi, mârifetullah, şefaat, kıyamette amellerin tartılması, havz, kıyamet gününün halleri, Cennet Cehennem ’in yaratılması, sırat, Allah’ın hidayet etmesi ve saptırması, kabir azabı, Allah’a yaklaşma ve ondan uzaklaşma, Hz Muhammedîn ana-babası ve Ebû Talip’in durumu, Hz. Muhammed’in çocukları, akide ilmi ile iştigal etme, isrâ, mi’rac ve kıyamet alametleridir.”

2.3. Matbu ve Yazma Nüshalar

Hakkında bilgi verilecek nüshalara, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yazma Eserler Portalı, Vakıflar Genel Müdürlüğü Kütüphanesi web sitesi, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi’nden, GAS’dan ve yapılan çalışmalardan faydalanılarak ulaşılmıştır.

2.3.1. Gazi Hüsrev Begova Sarajevo Kütüphanesi Koleksiyonu

Muhtasaru’l Hikmeti’n-Nebevîye adı ile kayıtlı olan bu nüsha çalışmada esas kabul edilen beş nüshadan ilkidir. Diğer nüshalar bu metin etrafında yorumlanıp değerlendirilmiştir. En eski tarihli ve en güvenilir nüshalardan biridir. Yazısı gayet açık ve okunaklıdır. Nüshada istinsah tarihi, müstensihin ismi ve müstensihe yardımcı olanın ve nüshayı bağış yapanın ismi bulunmaktadır. Arapça nesih hat ile yazılmış Fıkh-ı ekber’in metni kırmızı mürekkeple şerh ise siyah mürekkeple yazılmıştır. Takriben elliye yakın tashih vardır. Bu da nâsihin tekrar okuduğunu ve düzeltme yaptığını gösterir. Nüsha ciltli, 70 varak, 140 sayfa her sayfa 15 satır ve her satır takriben 13 kelimedir.³⁴

³⁴ Rûmî, *Muhtasaru’l-Hikmeti’n-Nebeviyye*, 150.

Eser Adı	Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye
Yazar Adı	Ekmelüddîn Muhammed b.Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî er-Rûmî el-Mısırî
Bulunduğu Yer	Gazi Hüsrev Begova Sarajevo Kütüphanesi Koleksiyonu
Demirbaş Numarası	6322
Dili	Arapça
Müstensih Adı	Molla Ömer Lüle
Müstensihe yardım edenin Adı	Şeyh Muhammed Müftî Abdullah
Nüshayı Bağışlayanın adı	Hasan b. Hac Muhammed Bosnavî (h.1158)
Varak ve her bir sayfadaki satır sayısı	70 varak, 15 satır, her satır takriben 13 kelime
Yazı Türü	Nesih ³⁵

2.3.2. Dimeşk Esed Kütüphanesi Koleksiyonu 1

Nüsha Suriye'nin Dimeşk Şehrindeki Esed Kütüphanesine Halep'te ki matematik medresesinden buraya nakledilmiştir. Yazısı güzel, açık ve siyah mürekkeple kaleme alınmıştır. Nüsha da birçok düzeltme ve açıklamalar bulunmaktadır. Nüşada müstensih adı ve istinsah tarihi bulunmamaktadır.³⁶

³⁵ Rûmî, *Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*, 150.

³⁶ Rûmî, *Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*, 150.

Eser Adı	Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye
Yazar Adı	Ekmelüddîn Muhammed b.Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî er-Rûmî el-Mısırî
Bulunduğu Yer	Dımeşk Esed Kütüphanesi Koleksiyonu
Demirbaş Numarası	15272
Dili	Arapça
Müstensih Adı	-
İstinsah Tarihi	-
Varak ve her bir sayfadaki satır sayısı	32 varak, 19 satır, her satır takriben 13ile 19 kelime ³⁷

2.3.3. Dımeşk Esed Kütüphanesi Koleksiyonu 2

Nüsha Suriye'nin Dımeşk Şehrindeki Esed Kütüphanesine Halep'te ki Ahmediye medresesinden buraya nakledilmiştir. Yazısı açık ve güzeldir. Nüsha siyah mürekkeple kaleme alınmıştır. Nüsha 110 sayfa her bir sayfa 19 satırdır. Her satırda takriben 9 kelime bulunmaktadır. Düzeltmeler ve açıklamalar diğer iki nüshaya göre daha azdır. Nüshada müstensih adı ve istinsah tarihi bulunmamaktadır.³⁸

Eser Adı	Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye
Yazar Adı	Ekmelüddîn Muhammed b.Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî er-Rûmî el-Mısırî
Bulunduğu Yer	Dımeşk Esed Kütüphanesi Koleksiyonu
Demirbaş Numarası	14043
Dili	Arapça
Müstensih Adı	Muhammed b. Abdullah
İstinsah Tarihi	18/Rebîlâhir/1050
Varak ve her bir sayfadaki satır sayısı	55, 19 satır, ³⁹

³⁷ Rûmî, *Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*, 150.

³⁸ Rûmî, *Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*, 150.

³⁹ Rûmî, *Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*, 150.

Sonunda ki ilave şöyledir: Bu kitap Mâlik ve Vâhip Allah'ın yardımı ile Kâdir Rabbinin rahmetine ihtiyaç duyan Muhammed b. Abdullah(Basîr olan Allah ikisine rahmet etsin) elinden hicrî 1050 Rebûlâhir'in 18'inde (m. 7 Ağustos 1640) Salı gününün duhâ vaktinde tamam oldu.

2.3.4. Kahire Ezher Üniversitesi Kütüphanesi

Nüsha Mısır'ın Kahire şehrinde Ezher Üniversitesinin kütüphanesinde bulunmaktadır. Nüsha siyah mürekkeple kaleme alınmış, yazısı açık ve okunaklıdır. Eser 64 sayfadan müteşekkildir ve her sayfada 23 satır ve her satırda takriben 15 kelime bulunmaktadır. Nüshanın kenar boşluklarında düzeltmeler ve açıklamalar mevcuttur. Bu da nüshanın okunduğunu ve güvenilir olduğunu göstermektedir.

Eser Adı	Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye
Yazar Adı	Hâkim İshak er-Rûmî
Bulunduğu Yer	Kahire Ezher Üniversitesi Kütüphanesi
Demirbaş Numarası	338007
Dili	Arapça
Müstensihin Adı	-
İstinsah Tarihi	-
Varak ve her bir sayfadaki satır sayısı	32, 23 satır ⁴⁰

2.3.5. Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Eserler Koleksiyonu

İstanbul'da bulunan Süleymaniye Kütüphanesinde bulunan yazma eserdir.

⁴⁰ Rûmî, *Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*, 150.

Eser Adı	Şerh-u fikh'ı-Ekber
Yazar Adı	Ekmelüddîn Muhammed b.Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî er-Rûmî el-Mısırî
Bulunduğu Yer	Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar koleksiyonu
Yeni Demirbaş Numarası	769
Eski Demirbaş Numarası	-
Tasnif Numarası	297.3 (05)= 927
Dili	Arapça
Yazı Türü	Rika
Müstensihin Adı	-
İstinsah Tarihi	-
Varak ve her bir sayfadaki satır sayısı	44, 25 satır

Nüshanın ilk sayfasında en üst kısımda rika yazı türü “Şerhu fikh-il ekber li-Ekmeleddin 25” sayfanın yine üst kısmında biraz aşağısında “Şerh-ul vasiyye 44” bunun da altında orta kısmın biraz üstünde “ Şeru fikh-il ekber li Ali el-Kârî li-İmâm Âzam 69” yazıları bulunmaktadır. Bir sonra ki sayfada ise eserin künyesi bulunmaktadır. Boş bir sayfadan sonra süslü farklı renklerle bezenmiş tezhip vardır. Tezhibin iç kısmında “ Kitap Şeyh Ekmelüddîn, Fıkhü'l ekber şerhidir. Ondan faydalanmayı bize ve Müslümanlara nasip etsin. Muhammed, ailesine ve ashabına çokça selam olsun. Âmin.” yazmaktadır. Alt kısmında mühür vardır fakat mürekkebin akmasından dolayı okunmasını zorlaştırmıştır.

İlk üç sayfasında tezhip süslemesi devam etmektedir. Metnin etrafı süslü çizgilerle çevrilidir. Fıkh-ı ekber kırmızı mürekkeple yazılmış şerh ise siyah mürekkeple yazılmıştır yazı türü ise rikadır. Metinde yaklaşık olarak 44 tane düzeltme ve açıklama bulunmaktadır. Fıkh-ı Ekber'de yapılan düzeltmeler yine kırmızı renkli mürekkeple kaleme alınmış şerhteki düzeltmeler ise siyah mürekkepli kalem ile yapılmıştır. Nüshada yapılan düzeltme ve açıklamalar daha çok ilk sayfa ile son sayfalara denk gelmektedir. İlk sayfalarda bazı kelimelerin üzeri kırmızı kalem ile çizilmiştir. Okumayı zorlaştıracak birçok mürekkep akması bulunmaktadır. Çalışmada temel alınan nüshalar bu sayılan eserlerdir. İlk dört nüsha yurt dışında

olduğu için Bajazid Nicevic'in Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye'ye yapmış olduğu tahkikten istifade edilmiştir.

Bu nüsha buradan “Çünkü Mekke'den Beytü'l-Makdis'e olan İsrâ hadisesi Allah'ın kitabında kesin delil ile sabit olmuştur. Beytü'l-Makdis'ten Miraç'a yükselmeyi inkâr eden ise bid'atçı olur. Çünkü Beytü'l-Makdis'ten Miraç'a yükselme kitap ve sünnette katî delillerle sabit değildir Allah Teâla buyurdu: “Bir gece kendisine ayetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu Mescid-i Harâm'dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah noksan sıfatlardan münezzehtir. O, gerçekten işiten ve görendir.”(el-İsrâ 17/1)

Hiz. Âişe(ö. 58/678) dedi ki: “Peygamber gece Mescid-i Aksâ'ya götürülünce sabah insanlara bunu anlattı. İman eden ve onu tasdik eden insanların bazıları bundan dolayı irtidât ettiler ve dinden çıktılar. Müşriklerden bazıları Ebubekir'e koştular ve dediler ki: “Haberin var mı? Arkadaşın gece Beytü'l-Makdis'e götürüldüğünü iddia ediyor.” Ebubekir de dedi ki: “Bunu o mu söyledi?” “Evet” dediler. Ebubekir: “O(sav) bunu söylemişse doğrudur,” dedi. Dediler ki: “Sen onun bir gecede Şam'a gidip sabah olmadan döndüğünü tasdik mi ediyorsun?” Ebubekir: “Evet, ben bundan akla daha uzak olan gece veya gündüz Sema'dan aldığı haberi tasdik ediyorum,” dedi. Bundan dolayı Ebubekir, Sıddık diye isimlendirildi.”

“Kulunu gece yolculuğa çıkardı” âyetinin tefsirinde Mukatil şöyle dedi: “ Bu gece, hicretten bir sene önceydi. Resûlullah buyurdu: “Mescid-i Haram da Kâbe'nin yanında Hicr-i İsmail'deydim. Uyku ile uyanıklık arasında iken Cebrail, Burak ile bana geldi.” Sabit, Enes'ten rivayet ettiğine göre Resûlullah buyurdu: “Burak bana getirildi. O beyaz eşekten büyük katırdan küçük, gözünün ulaştığı son yere aya ulaşan bir hayvandır. Ona bindim Beytü'l-Makdis'e ulaştım ve nebilerin bağladığı yere onu bağladım ve orada iki rekât namaz kıldım sonra oradan çıktım. Cebrail süt ve içki olan kaplarla yanıma geldi ben de sütü tercih ettim. Cebrail dedi ki: "Fıtratı tercih ettin,” sonra beni Sema'ya çıkardı.”

Deccal, Ye'cûc ve Me'cûc'un çıkması, güneşin batıdan doğması, Hz. İsa'nın Sema'dan inmesi ve kıyamet gününün diğer alametleri sahih haberlerle haktır ve vardır. Allah dilediğini dosdoğru yola ulaştırır.

Huzeyfe b. Useyd el-Gıfârî rivayet etti. Resûlullah bize geldi ve “Neyin müzakeresini yapıyorsunuz?” dedi. Bizde kıyametten bahsediyoruz, dedik. Resûlullah buyurdu: “On alameti görünceye kadar kıyamet kopmaz. Duhan, Deccal, Dâbbetü’l-Arz, güneşin batıdan doğması, İsa b. Meryem’in (gökten) inmesi, Ye’cûc Me’cûc, bir doğuda, bir batıda bir de Arap Yarımadası’nda olmak üzere üç çökme meydana gelmesi ve en son insanları toplanacakları yere sevk eden bir ateşin Yemen’de çıkmasını zikretti.”

Rivayet edildiğine göre Resûlullah buyurdu: "Aden (denizin) dibinde bir ateş çıkacak ve insanları toplanacakları (mahşer) yerine sevk edecek bir başka rivayette ise: “Onuncu alamet insanları denizi atacak bir rüzgâr,” geçmiştir. Müellif Allah dilediğini hidayete erdirir sözüyle, sanki şunu demiştir. Bize düşen apaçık bir tebliğdir. Allah dilediğini hidayete ulaştırır.

Yaratanların en güzelinin yardımı ile Muhtasar Hikmet’in Nebeviyye tamam oldu. Hamd O’na, salat peygamberlerin en şerefli olan Resulün, ailesinin ve ashabının üzerine olsun.” buraya kadar diğer nüshalardan eksiktir.

Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar koleksiyonda bulunan bu nüsha Ekmelüddin Bâbertî’ye nispet edilmiştir. İstanbul’daki bazı nüshalar yanlış olarak yine Bâbertî’ye nispet edilmiştir. Bu nüshalar şunlardır:

- 1)Lâleli Kütüphanesi (2341/1).
- 2)Yusuf Ağa Kütüphanesi (185/2).
- 3)Kadızaade Mehmet Efendi Kütüphanesi (314).
- 4)Fatih Kütüphanesi (5339/4).
- 5)Esad Efendi Kütüphanesi (1049/3).⁴¹

Bu konuya eserin müellife nispeti konusunda ele alacağımızdan burada değinilmemiştir.

⁴¹ Rûmî, *Muhtasaru’l-Hikmeti’n-Nebeviyye*, 148.

2.3.6. Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Eserler Koleksiyonu

Eser Adı	Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye
Yazar Adı	Hâkim İshâk er-Rûmî
Demirbaş Numarası	388/48
Müstensih	Molla Halil
Konu	Arapça
Dili	
Telif Tarihi Hicri (Miladi)	
İstinsah Tarihi Hicri (Miladi)	1137
Bulunduğu Yer	Süleymaniye Kütüphanesi Hamidiye Bölgesi
Koleksiyon	Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Eserler Koleksiyonu
Ölçü	201x130-140x71 mm.
Yaprak	225-272 varak
Satır	21
Yazı Türü	Talik ⁴²
Kâğıt Türü	-
DVD Numarası	-
Notlar	-

Nüsha Süleymaniye Kütüphanesi Hamidiye Bölgesi yazma eserler koleksiyonundadır.

⁴² Fethi Kerim Kazanç, *Fıkh-I Ekber Şerhleri Ve İlyâs b. İbrâhim Es-Sinobî'nin Fıkh-ı Ekber Şerhi*, (Yüksek Lisans Tezi, dokuz Eylül Üniversitesi, 1991), 36.

2.3.7. Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Eserler Koleksiyonu

Eser Adı	Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye
Yazar Adı	Hâkim İshâk er-Rûmî
Demirbaş Numarası	676/2
Müstensih	Osman b. Mustafa
Konu	-
Dili	Arapça
Telif Tarihi Hicri (Miladi)	-
İstinsah Tarihi Hicri (Miladi)	-
Bulunduğu Yer	Süleymaniye Kütüphanesi Yozgat Bölgesi
Koleksiyon	Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Eserler Koleksiyonu
Ölçü	-
Yaprak	87-170 varak
Satır	15
Yazı Türü	Nesih
Kâğıt Türü	-
DVD Numarası	-
Notlar	Mukavva Cilt. ⁴³

Nüsha Süleymaniye Kütüphanesi Yozgat Bölgesi yazma eserler koleksiyonundadır.

⁴³ Kazanç, *Fıkh-I Ekber Şerhleri Ve İlyâs b. İbrâhim Es-Sinobi'nin Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 36.

2.3.8. Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Eserler Koleksiyonu

Eser Adı	Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviye
Yazar Adı	Hakîm İshâk Efendî
Demirbaş Numarası	1191
Müstensih	-
Konu	
Dili	
Telif Tarihi Hicri (Miladi)	
İstinsah Tarihi Hicri (Miladi)	-
Bulunduğu Yer	Hasan Hüsnü Paşa Böl.
Koleksiyon	
Ölçü	220x114-113x80 mm.
Yaprak	166s. 78 varak
Satır	13
Yazı Türü	Nesih
Kâğıt Türü	
DVD Numarası	
Notlar	Meşin Cilt ⁴⁴

Nüsha Süleymaniye Kütüphanesi Hasan Hüsnü Paşa Bölgesi yazma eserler koleksiyonundadır.

2.3.9. Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi 1

Nüsha Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi yazma eserler koleksiyonundadır.

⁴⁴Kazanç, *Fıkh-I Ekber Şerhleri Ve İlyâs b. İbrâhim Es-Sinobî'nin Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 35.

Eser Adı	Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviye
Yazar Adı	Hekîm İshâk Efendî
Demirbaş Numarası	05 Ba 1055/8
Müstensih	Ali b. Hasan
Konu	İslâm Dini-Akaid ve Kelam
Dili	Arapça
Telif Tarihi Hicri (Miladi)	0 (0)
İstinsah Tarihi Hicri (Miladi)	1090 (1678)
Bulunduğu Yer	Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi
Koleksiyon	Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi
Ölçü	203x145-150x80 mm.
Yaprak	67b-119b
Satır	18
Yazı Türü	Nesih Kırmısı
Kâğıt Türü	Suyolu filigranlı
DVD Numarası	-
Notlar	Şemseli, şirazesı dağmık, al renkte meşin 'bir cilt içinde olup, keşideleri kırmızı mürekkeple belirlenmiştir. TÜYATOK. 01/1. 924-926. ⁴⁵

2.3.9. Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi 2

Nüsha Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi yazma eserler koleksiyonundadır.

⁴⁵ <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/muhtasarul-hikmetin-nebeviye/29229>

Eser Adı	Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviye
Yazar Adı	Hekîm İshâk Efendî
Demirbaş Numarası	05 Ba 1436
Müstensih	Hüseyin b. İsmail
Konu	İslâm Dini-Akaid ve Kelam
Dili	Arapça
Telif Tarihi Hicri (Miladi)	0 (0)
İstinsah Tarihi Hicri (Miladi)	0 (0)
Bulunduğu Yer	Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi
Koleksiyon	Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi
Ölçü	195x125-135x80 mm.
Yaprak	55
Satır	19
Yazı Türü	Talîk
Kâğıt Türü	Taç filigranlı
DVD Numarası	-
Notlar	Miklebli, sırtı ve kenarları kahverengi meşin, desenli kâğıt kaplı kalın mukavva bir cildi vardır. Söz başları kırmızı mürekkeple belirlenmiştir. ⁴⁶

2.3.10. Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi

Nüsha Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi yazma eserler koleksiyonundadır.

⁴⁶ <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/muhtasarul-hikmetin-nebeviye/29231>

Eser Adı	Muhtasaru'l-hikmeti'n-nebeviye
Yazar Adı	Hekîm İshâk Efendî
Demirbaş Numarası	19 Hk 1047/36
Müstensih	-
Konu	İslâm Dini-Akaid ve Kelam
Dili	Arapça
Telif Tarihi Hicri (Miladi)	0 (0)
İstinsah Tarihi Hicri (Miladi)	0 (0)
Bulunduğu Yer	Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi
Koleksiyon	Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi
Ölçü	210x140-165x85 mm.
Yaprak	180b-216b
Satır	25
Yazı Türü	Talik
Kâğıt Türü	Suyolu filigranlı
DVD Numarası	-
Notlar	Şemseli kahverengi meşin cilt. Asıl metin kırmızı. IRCICA, III, 316. ⁴⁷

2.3.11. Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi 1

Nüsha Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi yazma eserler koleksiyonundadır.

⁴⁷ <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/muhtasarul-hikmetin-nebeviye/13542>

Eser Adı	Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviye
Yazar Adı	Hekîm İshâk Alî
Demirbaş Numarası	21 Hk 715/3
Müstensih	-
Konu	İslâm Dini-Akaid ve Kelam
Dili	Arapça
Telif Tarihi Hicri (Miladi)	0 (0)
İstinsah Tarihi Hicri (Miladi)	0 (0)
Bulunduğu Yer	Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi
Koleksiyon	Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi
Ölçü	200x140-125x75 mm.
Yaprak	4b33-95b+2
Satır	17
Yazı Türü	Nesih
Kâğıt Türü	Yonca filigranlı
DVD Numarası	-
Notlar	Çaharkuşe siyah deri sathı ebrulu kâğıt kaplı cilt. Keşideler kırmızıdır. ⁴⁸

2.3.12. Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi 2

Nüsha Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi yazma eserler koleksiyonundadır.

⁴⁸ <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/muhtasarul-hikmetin-nebeviye/45488>

Eser Adı	Muhtasaru'l-hikmeti'n-nebeviye
Yazar Adı	Hakîm İshâk Efendî
Demirbaş Numarası	21 Hk 508/2
Müstensih	-
Konu	İslâm Dini-Akaid ve Kelam
Dili	Arapça
Telif Tarihi Hicri (Miladi)	0 (0)
İstinsah Tarihi Hicri (Miladi)	0 (0)
Bulunduğu Yer	Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi
Koleksiyon	Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi
Ölçü	200x130-135x60 mm.
Yaprak	25b-73b
Satır	19
Yazı Türü	Talik
Kâğıt Türü	Melek filigranlı
DVD Numarası	-
Notlar	Cetveller keşideler kırmızıyla, çaharkuşe miklebli, sol deffesi kitaptan ayrılmış, şirazesi dağınık ebru kâğıt kaplı mukavva cilt içinde. Eserin sonu eksiktir. Eser, 28b de ve Keşfte şarihin Hikmetü'n-nebeviye adıyla fıkhu'l-ekber e yaptığı şerhinin yine kendisi tarafından yapılan muhtasarıdır. 1a da es-Seyyid Muhammed Emin temellük mührü vardır. Keşf. II. 1287 GAL. III. 1199/285 ⁴⁹

2.3.12. Kastamonu İl Halk Kütüphanesi

Nüsha Kastamonu İl Halk Kütüphanesi yazma koleksiyonunda bulunmaktadır.

⁴⁹ <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/muhtasarul-hikmetin-nebeviye/17211>

Eser Adı	Muhtasaru'l-hikmeti'n-nebeviye
Yazar Adı	Hakîm İshâk
Demirbaş Numarası	37 Hk 1059/3
Müstensih	-
Konu	İslâm Dini-Akaid ve Kelam
Dili	Arapça
Telif Tarihi Hicri (Miladi)	0 (0)
İstinsah Tarihi Hicri (Miladi)	1117 (1704)
Bulunduğu Yer	Kastamonu İl Halk Kütüphanesi
Koleksiyon	Kastamonu İl Halk Kütüphanesi
Ölçü	140x55-205x140 mm.
Yaprak	9a-69b
Satır	19
Yazı Türü	Talik
Kâğıt Türü	Harf arma filigranlı
DVD Numarası	-
Notlar	Vişneçürüğü sade meşin cild, keşideleri kırmızıyla. Kenarlar yer yer açıklamalı. İmamı Azam'ın Fıkhü'lekberi üzerine yazılmış bir hülasadır. Keşf. II. 1287, Top. a. Yaz. III. 5 ⁵⁰

2.3.13. Kayseri Raşit Efendi Eski Eserler Kütüphanesi

Nüsha Kayseri Raşit Efendi Eski Eserler Kütüphanesi yazma eserler koleksiyonunun da bulunmaktadır.

⁵⁰ <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/muhtasarul-hikmetin-nebeviye/52748>

Eser Adı	Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebevîye fî Şerhi'l-Fıkhi'l-Ekber
Yazar Adı	Ebû'l-Kâsım İshak b. Muhammed el-Hanefî (öl. 342/953)
Demirbaş Numarası	Râşid Efendi 518/1
Müstensih	-
Konu	İslâm Dini-Akaid ve Kelam
Dili	Arapça
Telif Tarihi Hicri (Miladi)	0 (0)
İstinsah Tarihi Hicri (Miladi)	0 (0)
Bulunduğu Yer	Kayseri
Koleksiyon	Kayseri Raşit Efendi Eski Eserler Kütüphanesi
Ölçü	194x122-129x72 mm.
Yaprak	1b-93b
Satır	15
Yazı Türü	Nesih
Kâğıt Türü	-
DVD Numarası	-
Notlar	Keşf. II.1287 ⁵¹

Kayseri Raşit Efendi Eski Eserler Kütüphanesi yazma eserler koleksiyonunda ki 518/1 Demir Numarasına kayıtlı nüshada adı Ebû'l-Kâsım İshak b. Muhammed el-Hanefî (öl. 342/953) olarak geçmektedir. Fakat bu isim benzerliğinden dolayı meydana gelen bir hata olduğu açıktır. Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye'nin yazarı olarak zikredilen isim ilk dönem Mâtürîdî âlimlerinden Hakîm es-Semerkindî'dir.⁵²

2.3.14. Milli Kütüphane Yazmalar koleksiyonu 1

Nüsha Ankara milli kütüphanesi yazmalar koleksiyonunda bulunmaktadır. Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebevîye'nin müellifi Hekîm İshâk Efendî olarak

⁵¹ <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/muhtasarul-hikmetin-nebev%C3%AEye-f%C3%AE-serhil-fikhil-ekber/123293>

⁵² Mustafa Can, “*Hakîm Es-Semerkindî*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 15: 193-194.

geçmektedir.337 sayfadır. Borda meşin ciltle kaplıdır. İlk 1 ile 110 sayfada Muhtasarü'l-Hikmeti'n-Nebevîye bulunmaktadır.111 ile 176 sayfalarında başka bir metin bulunmaktadır. 180 ile 256 sayfalarında bir diğer metin bulunmaktadır. 262 ile 320 sayfaları arasında başka bir metin bulunur. Bu nüsha hakkında ayrıca bir inceleme yapılması gerektiği kanaati tarafımdan oluşmuştur. Fıkh-ı Ekber kırmızı mürekkeple yazılmış şerh ise siyah mürekkeple yazılmıştır.

Eser Adı	Muhtasarü'l-Hikmeti'n-Nebevîye
Yazar Adı	Hekâm Ishâk Efendî
Demirbaş Numarası	06 Mil Yz A 1068/1
Müstensih	-
Konu	-
Dili	Arapça
Telif Tarihi Hicri (Miladi)	0 (0)
İstinsah Tarihi Hicri (Miladi)	0 (0)
Bulunduğu Yer	Milli Kütüphane-Ankara
Koleksiyon	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Ölçü	198x133 - 150x70 mm.
Yaprak	1b-55a, 165 varak
Satır	17
Yazı Türü	Nesih
Kâğıt Türü	Suyolu filigranlı
DVD Numarası	40
Notlar	Şemseli, zencirekli, miklebli, bordo meşin bir cilt. Eser, akaidle ilgilidir. Söz başları kırmızıdır. Satın alma; İ. Subaşı; 1957. Kaynaklar: TÜYATOK, Isparta. 471a ⁵³

⁵³ <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/muhtasarul-hikmetin-nebev%C3%AEye/139504>

2.3.15. Milli Kütüphane Yazmalar koleksiyonu 2

Eser Adı	Hikemü'n-Nebevîye
Yazar Adı	Ekmeleddin Muhammed b. Mahmûd Bâbertî
Demirbaş Numarası	06 Mil Yz A 1327/5
Müstensih	-
Konu	İslâm Dini-Ahlak ve İctimaiyat
Dili	Osmanlıca
Telif Tarihi Hicri (Miladi)	0(0)
İstinsah Tarihi Hicri (Miladi)	1063 (1653)
Bulunduğu Yer	Milli Kütüphane-Ankara
Koleksiyon	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Ölçü	205x150 - 150x75 mm.
Yaprak	52b-81b
Satır	19
Yazı Türü	Nestalik
Kâğıt Türü	Yıldız filigranlı
DVD Numarası	53
Notlar	Kahverengi deri ciltlidir. Eser; nasihat ve öğütlerle ilgili Vasiyetül-imamül-Azam adlı eserin şerhidir. Söz başları ve çizgiler kırmızı, yapraklar rutubet lekeli. Yazar adı (52b)den alınmıştır. Bağış; Sedat Çumralı. Kaynaklar: GAL. S; I.285a ⁵⁴

Hikemü'n-Nebevîye'nin Bâbertî'nin Ebû Hanîfe'nin el-Vasiyye kitabına yapmış olduğu kısa bir şerh olması da muhtemeldir.

⁵⁴ <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/hikemun-nebev%C3%AEye/138229>

2.3.16. Milli Kütüphane Yazmalar koleksiyonu 3

Eser Adı	Muhtasarü'l-Hikmeti'n-Nebevîye
Yazar Adı	Hekâm İshâk Efendî
Demirbaş Numarası	06 Mil Yz A 7383/1
Müstensih	
Konu	İslâm Dini-Akaid ve Kelam
Dili	Arapça
Telif Tarihi Hicri (Miladi)	0 (0)
İstinsah Tarihi Hicri (Miladi)	1074 (1663)
Bulunduğu Yer	Milli Kütüphane-Ankara
Koleksiyon	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Ölçü	210x120 - 135x65 mm.
Yaprak	1b-58a
Satır	17
Yazı Türü	Nesih
Kâğıt Türü	Suyolu filigranlı
DVD Numarası	476
Notlar	Desenli kâğıt kaplı âdî cilt. Eser, Akaidle ilgilidir. Kenar cetvelleri, nokta ve çizgiler kırmızıdır. Rutubet lekeli. İmam-ı Azamın el-Fıkhül-Ekber adlı eserine şerhtir. IIb-IIIada hadis nakilleri var. Satın alma; Ali İhsan Ulusoy. S.N. 1993/2-1477. Kaynaklar: TÜYATOK, 05/II. 1461a ⁵⁵

⁵⁵ <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/muhtasarul-hikmetin-nebev%C3%AEye/130211>

2.3.17. Milli Kütüphane Yazmalar koleksiyonu 4

Eser Adı	Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviye
Yazar Adı	Hekâm İshâk Alî
Demirbaş Numarası	60 Hk 293/1
Müstensih	Seyyid Abdurrahîm
Konu	İslâm Dini-Akaid ve Kelam
Dili	Arapça
Telif Tarihi Hicri (Miladi)	0 (0)
İstinsah Tarihi Hicri (Miladi)	1051 (1640)
Bulunduğu Yer	Milli Kütüphane-Ankara
Koleksiyon	Tokat İl Halk Kütüphanesi
Ölçü	198x118-140x60 mm.
Yaprak	II+1b-56b
Satır	21
Yazı Türü	Talik
Kâğıt Türü	Arma filigranlı
DVD Numarası	1715
Notlar	Sırtı yaldız desenli yeşil bez, üstü zencirekli siyah pandizot kaplı mukavva ciltlidir. Şirazesı bozuk, cetveller ve şerhedilen metin. ⁵⁶

⁵⁶<http://www.yazmalar.gov.tr/eser/muhtasarul-hikmetin-nebeviye/41974>

2.3.18. Milli Kütüphane Yazmalar koleksiyonu 5

Eser Adı	Muhtasarul-Hikmeti'n-Nebeviye
Yazar Adı	Hekîm İshâk Efendî
Demirbaş Numarası	01 Hk 1122
Müstensih	Ali b. Mustafa
Konu	İslâm Dini-Akaid ve Kelam
Dili	Arapça
Telif Tarihi Hicri (Miladi)	0 (0)
İstinsah Tarihi Hicri (Miladi)	0 (0)
Bulunduğu Yer	Milli Kütüphane-Ankara
Koleksiyon	Adana İl Halk Kütüphanesi
Ölçü	205x130-135x70 mm.
Yaprak	91
Satır	17
Yazı Türü	Nesih
Kâğıt Türü	Birleşik harf filigranlı
DVD Numarası	1036
Notlar	Kahverengi meşin, şemseli, sol deffesi düşmüş bir cildi vardır. Keşideleri kırmızıyla çekilmiştir. ⁵⁷

⁵⁷ <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/muhtasarul-hikmetin-nebeviye/5430>

2.3.19. Milli Kütüphane Yazmalar koleksiyonu 6

Eser Adı	Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviye
Yazar Adı	Hekîm İshâk Efendî
Demirbaş Numarası	01 Hk 741/9
Müstensih	-
Konu	İslâm Dini-İman ve İslâm
Dili	Arapça
Telif Tarihi Hicri (Miladi)	0(0)
İstinsah Tarihi Hicri (Miladi)	0(0)
Bulunduğu Yer	Milli Kütüphane-Ankara
Koleksiyon	Adana İl Halk Kütüphanesi
Ölçü	200x150-160x90 mm.
Yaprak	8a-35b
Satır	23
Yazı Türü	Nesih
Kâğıt Türü	Harf filigranlı
DVD Numarası	995
Notlar	Çaharkuşe meşin, sarı renkte kağıt kaplı, mıklebli bir cilt içindedir. Söz başları kırmızı mürekkepledir. ⁵⁸

⁵⁸ <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/muhtasarul-hikmetin-nebeviye/5427>

2.3.20. Milli Kütüphane Yazmalar koleksiyonu 7

Eser Adı	Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviye
Yazar Adı	Hekâm İshâk Efendî
Demirbaş Numarası	01 Hk 880/3
Müstensih	Hüseyin b. Emet
Konu	İslâm Dini-İman ve İslâm
Dili	Arapça
Telif Tarihi Hicri (Miladi)	0(0)
İstinsah Tarihi Hicri (Miladi)	1054 (1643)
Bulunduğu Yer	Milli Kütüphane-Ankara
Koleksiyon	Adana İl Halk Kütüphanesi
Ölçü	08x150-160x97 mm.
Yaprak	123b-155a
Satır	26
Yazı Türü	Nesih
Kâğıt Türü	Harf filigranlı
DVD Numarası	1008
Notlar	Kahverengi meşin bir cilt içindedir. Kasideleri kırmızıyla çekilmiştir. Sonda Mişkatu'l-envar'dan bir nakil vardır. Top. A. Yaz. III. 5., Keşf. 11. 1287., GAL. SİM. 1199/285. ⁵⁹

⁵⁹ <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/muhtasarul-hikmetin-nebeviye/5425>

2.3.21. Vakıflar Müdürlüğü Ankara bölge Müdürlüğü Kütüphanesi

Eser Adı	Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviye
Yazar Adı	-
Demirbaş Numarası	67 Saf 257/6
Müstensih	-
Konu	İslâm Dini-Akaid ve Kelam
Dili	Arapça
Telif Tarihi Hicri (Miladi)	
İstinsah Tarihi Hicri (Miladi)	1083 (1671)
Bulunduğu Yer	Vakıflar Müdürlüğü Ankara bölge Müdürlüğü Kütüphanesi
Koleksiyon	Safranbolu İzzet Mehmet Paşa Koleksiyonu
Ölçü	210x150-150x100 mm.
Yaprak	83b-116b
Satır	21
Yazı Türü	Nesih
Kâğıt Türü	Haç filigranlı
DVD Numarası	-
Notlar	Ebru ve mukavva çaharkuşe meşin asıl ibare silah çizgili. Son Ebu Suud Teyser ve keşafdan nakil vardır. ⁶⁰

⁶⁰ <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/muhtasarul-hikmetin-nebeviye/17028>

2.3.22. Konya Bölgesi Yazma Eserler Kütüphanesi 1

Eser Adı	Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviye
Yazar Adı	Hekîm İshâk Efendî
Demirbaş Numarası	32 Hk 1749/1
Müstensih	-
Konu	İslâm Dini-Akaid ve Kelam
Dili	Arapça
Telif Tarihi Hicri (Miladi)	0(0)
İstinsah Tarihi Hicri (Miladi)	974 (1566)
Bulunduğu Yer	Konya Bölgesi Yazma Eserler Kütüphanesi
Koleksiyon	Isparta İl Halk Kütüphanesi
Ölçü	210x150-140x105 mm.
Yaprak	1b-31b
Satır	21
Yazı Türü	Nestalik
Kâğıt Türü	Suyolu filigranlı
DVD Numarası	-
Notlar	Keşideleri kırmızıdır. Sırtı ve sertabı kahverengi meşin, üzeri desenli kâğıt kaplı, mıklebli, mukavva bir cilt içindedir. TÜYATOK. 05/11. 1461-1462; IRCICA. Köp. IH. 316. ⁶¹

⁶¹ <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/muhtasarul-hikmetin-nebeviye/6871>

2.3.23. Konya Bölgesi Yazma Eserler Kütüphanesi 2

Eser Adı	Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviye
Yazar Adı	Hekâm İshâk Efendî
Demirbaş Numarası	27 Hk 156/1
Müstensih	-
Konu	İslâm Dini-Akaid ve Kelam
Dili	Arapça
Telif Tarihi Hicri (Miladi)	0(0)
İstinsah Tarihi Hicri (Miladi)	0(0)
Bulunduğu Yer	Konya Bölgesi Yazma Eserler Kütüphanesi
Koleksiyon	Gaziantep İl Halk Kütüphanesi
Ölçü	210x145-155x80 mm.
Yaprak	1b-74a
Satır	17
Yazı Türü	Nesih
Kâğıt Türü	Bileşik harf ve üçay filigranlı
DVD Numarası	-
Notlar	ırtı siyah meşin, ebru kağıt kaplı mukavva bir cilt içindedir. Keşideleri kırmızı ve siyah mürekkeplidir. TÜYATOK. 01/ I. 924-926. ⁶²

⁶² <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/muhtasarul-hikmetin-nebeviye/10790>

2.3.24. Konya Bölgesi Yazma Eserler Kütüphanesi 3

Eser Adı	Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviye
Yazar Adı	Hekîm İshâk Efendî
Demirbaş Numarası	15 Hk 1853
Müstensih	-
Konu	İslâm Dini-Akaid ve Kelam
Dili	Arapça
Telif Tarihi Hicri (Miladi)	0(0)
İstinsah Tarihi Hicri (Miladi)	0(0)
Bulunduğu Yer	Konya Bölgesi Yazma Eserler Kütüphanesi
Koleksiyon	Burdur İl Halk Kütüphanesi
Ölçü	200x145-150x90 mm.
Yaprak	77b-107b
Satır	21
Yazı Türü	Talîk
Kâğıt Türü	Birleşik harf filigranlı
DVD Numarası	-
Notlar	Söz başları ve keşideler kırmızıdır. Kahverengi pandizot bez kaplı, mukavva bir cilt içerisinde. Diğer nüsha: 1853 (84 yk.). TÜYATOK. 05/II. 1461. ⁶³

⁶³ <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/muhtasarul-hikmetin-nebeviye/143745>

2.3.25. Konya Bölgesi Yazma Eserler Kütüphanesi 4

Eser Adı	Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviye
Yazar Adı	Hekîm İshak Efendi
Demirbaş Numarası	42 Kon 2206/5
Müstensih	-
Konu	İslâm
Dili	-
Telif Tarihi Hicri (Miladi)	0(0)
İstinsah Tarihi Hicri (Miladi)	0(0)
Bulunduğu Yer	Konya Bölgesi Yazma Eserler Kütüphanesi
Koleksiyon	Konya İl Halk Kütüphanesi
Ölçü	195x140-135x70mm
Yaprak	51a-75b
Satır	13
Yazı Türü	Arap-Nesih
Kâğıt Türü	-
DVD Numarası	-
Notlar	Keşideler kırmızı kahverengi tam meşin cilt şiraze dağınık. Fiziksel Tanım: 51a-75b Yk.13 St.195x140-135x70mm Nesih ⁶⁴

⁶⁴ <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/muhtasarul-hikmetin-nebeviye/199253>

2.3.26. Konya Bölgesi Yazma Eserler Kütüphanesi 5

Eser Adı	Muhtasarü'l-Hikmeti'n-Nebeviye
Yazar Adı	-
Demirbaş Numarası	42 Kon 4297/1
Müstensih	-
Konu	İslâm
Dili	-
Telif Tarihi Hicri (Miladi)	0(0)
İstinsah Tarihi Hicri (Miladi)	0(0)
Bulunduğu Yer	Konya Bölgesi Yazma Eserler Kütüphanesi
Koleksiyon	Konya İl Halk Kütüphanesi
Ölçü	. 210x152-145x105mm
Yaprak	II+11b-23b
Satır	. 21
Yazı Türü	Arap-Talik
Kâğıt Türü	
DVD Numarası	
Notlar	Keşideler kırmızı, çarkuşe kahverengi meşin, miklepli mukavva cilt. Fiziksel Tanım: II+11b-23b Yk. 21 St. 210x152-145x105mm Talik ⁶⁵

⁶⁵ <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/muhtasarul-hikmetin-nebeviye/201496>

2.3.27. Konya Bölgesi Yazma Eserler Kütüphanesi 6

Eser Adı	Muhtasarul-Hikmeti'n-Nebeviye
Yazar Adı	Hekîm İshâk Efendî
Demirbaş Numarası	15 Hk 661/9
Müstensih	-
Konu	İslâm Dini-Akaid ve Kelam
Dili	Arapça
Telif Tarihi Hicri (Miladi)	0(0)
İstinsah Tarihi Hicri (Miladi)	0(0)
Bulunduğu Yer	Konya Bölgesi Yazma Eserler Kütüphanesi
Koleksiyon	Burdur İl Halk Kütüphanesi
Ölçü	200x145-150x90 mm.
Yaprak	77b-107b
Satır	21
Yazı Türü	Talîk
Kâğıt Türü	Birleşik harf filigranlı
DVD Numarası	-
Notlar	Söz başları ve keşideler kırmızıdır. Kahverengi pandizot bez kaplı, mukavva bir cilt içerisinde. Diğer nüsha: 1853 (84 yk.). TÜYATOK. 05/II. 1461. ⁶⁶

⁶⁶ <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/muhtasarul-hikmetin-nebeviye/70611>

2.3.28. Manisa İl Halk Kütüphanesi 1

Eser Adı	Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviye
Yazar Adı	Hekîm İshâk Efendî
Demirbaş Numarası	45 Hk 5818/3
Müstensih	Muhammed b. Musliheddin
Konu	İslâm Dini-Akaid ve Kelam
Dili	Arapça
Telif Tarihi Hicri (Miladi)	0 (0)
İstinsah Tarihi Hicri (Miladi)	1008 (1598)
Bulunduğu Yer	Manisa İl Halk Kütüphanesi
Koleksiyon	Manisa İl Halk Kütüphanesi
Ölçü	
Yaprak	124b-172b
Satır	19
Yazı Türü	Nesih
Kâğıt Türü	Filigranlı
DVD Numarası	
Notlar	Vişne rengi meşin üstü ebrulu kağıt kaplı, bozuk mukavva ciltlidir. Sağ kapağı ve miklebi düşmüş, sırt ve sertabı çok yıpranmıştır. Kağıtlar nohudî renklidir. Keşideler, söz başları ve cetveller kırmızıdır. Eser, Yukarıda adı geçen yazarın Hikmetü'n-Nebeviye adı ile yazdığı Fıkh-ı Ekber Şerhinin bizzat kendi tarafından ihtişarıdır. TÜYATOK 01/l. 9 24-926 ⁶⁷

⁶⁷ <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/muhtasarul-hikmetin-nebeviye/15682>

2.3.29. Manisa İl Halk Kütüphanesi 2

Eser Adı	Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviye
Yazar Adı	Hekîm İshâk Efendî
Demirbaş Numarası	45 Ak Ze 5815/1
Müstensih	-
Konu	İslâm Dini-Akaid ve Kelam
Dili	Arapça
Telif Tarihi Hicri (Miladi)	0(0)
İstinsah Tarihi Hicri (Miladi)	0(0)
Bulunduğu Yer	Manisa İl Halk Kütüphanesi
Koleksiyon	Manisa Akhisar Zeynel zade Koleksiyon
Ölçü	205x145-160x100 mm.
Yaprak	1b-49b
Satır	19
Yazı Türü	Nesih
Kâğıt Türü	Filigranlı
DVD Numarası	-
Notlar	Sırtı soluk yeşil bez, üzeri ebru kağıt kaplı mukavva cilt. Keşideler kırmızıdır. TÜYATOK. 05/II. 1461-1462. ⁶⁸

⁶⁸ <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/muhtasarul-hikmetin-nebeviye/25433>

2.3.30. Manisa İl Halk Kütüphanesi 3

Eser Adı	Muhtasarul-Hikmeti'n-Nebeviye
Yazar Adı	Hekîm İshâk Efendî
Demirbaş Numarası	45 Hk 5871
Müstensih	-
Konu	İslâm Dini-Akaid ve Kelam
Dili	Arapça
Telif Tarihi Hicri (Miladi)	0(0)
İstinsah Tarihi Hicri (Miladi)	961(1553)
Bulunduğu Yer	Manisa İl Halk Kütüphanesi
Koleksiyon	Manisa İl Halk Kütüphanesi
Ölçü	205x145-125x85 mm.
Yaprak	V+76+III
Satır	13
Yazı Türü	Nestalik
Kâğıt Türü	Çapa öküz başı filigranlı
DVD Numarası	-
Notlar	Sırtı kahverengi meşin desenli kağıt kaplı mukavva cilt. Söz başları ve keşideler kırmızı. TÜYATOK 01/I -924-26 ⁶⁹

⁶⁹<http://www.yazmalar.gov.tr/eser/muhtasarul-hikmetin-nebeviye/32455>

2.3.31. Manisa İl Halk Kütüphanesi 4

Eser Adı	Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviye
Yazar Adı	Hekîm İshâk Efendî
Demirbaş Numarası	45 Hk 933/2
Müstensih	Mahmud b. Mustafa b. Ahmed
Konu	İslâm Dini-Akaid ve Kelam
Dili	Arapça
Telif Tarihi Hicri (Miladi)	0(0)
İstinsah Tarihi Hicri (Miladi)	0(0)
Bulunduğu Yer	Manisa İl Halk Kütüphanesi
Koleksiyon	Manisa İl Halk Kütüphanesi
Ölçü	216x149-136x90 mm.
Yaprak	45b-87a
Satır	15-17
Yazı Türü	Talîk
Kâğıt Türü	Çapa taç filigranlı
DVD Numarası	-
Notlar	Zencirekli, miklebli, şemseli, kahverengi meşin ciltlidir. Söz başları kırmızıdır. ⁷⁰

⁷⁰ <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/muhtasarul-hikmetin-nebeviye/72540>

2.3.32. Manisa İl Halk Kütüphanesi 5

Eser Adı	Muhtasarul-Hikmeti'n-Nebeviye
Yazar Adı	Hekâm İshâk Efendî
Demirbaş Numarası	45 Ak Ze 1371/2
Müstensih	Ahmed Nureddin b. Mehmed Emin Veysicani
Konu	İslâm Dini-Akaid ve Kelam
Dili	Arapça
Telif Tarihi Hicri (Miladi)	0 (0)
İstinsah Tarihi Hicri (Miladi)	1343 (1923)
Bulunduğu Yer	Manisa İl Halk Kütüphanesi
Koleksiyon	Manisa Akhisar Zeynelzade Koleksiyon
Ölçü	253x165-195x90 mm.
Yaprak	12b-52b
Satır	22
Yazı Türü	Nesih
Kâğıt Türü	Çizgili defter
DVD Numarası	-
Notlar	Kırmızı, üzeri yeşil bez kaplı, mukavva cilt. Söz başları ve keşideler kırmızıdır. TÜYATOK. 05/II. 1461-1462. ⁷¹

⁷¹ <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/muhtasarul-hikmetin-nebeviye/75685>

2.3.33. Manisa İl Halk Kütüphanesi 6

Eser Adı	Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviye
Yazar Adı	Hekîm İshâk Efendî
Demirbaş Numarası	45 Hk 963/1
Müstensih	-
Konu	İslâm Dini-Akaid ve Kelam
Dili	Arapça
Telif Tarihi Hicri (Miladi)	0 (0)
İstinsah Tarihi Hicri (Miladi)	0 (0)
Bulunduğu Yer	Manisa İl Halk Kütüphanesi
Koleksiyon	Manisa İl Halk Kütüphanesi
Ölçü	220x165-160x100 mm.
Yaprak	1b-46b
Satır	19
Yazı Türü	Nesih
Kâğıt Türü	Üzüm salkımı taç arma filigranlı
DVD Numarası	-
Notlar	Çaharkuşe vişne rengi meşin, deffeleri ebru kaplı, miklebli mukavva ciltlidir. Asıl metnin üzeri kırmızıyla çizilmiştir. TÜYATOK 05/I:924-926. ⁷²

2.3.34. GAS'ta Kayıtlı Yurt Dışındaki Yazma Nüshaları

1)Hollanda'nın Leiden şehrinde Orient bölgesindedir. Kayıt numarası 6372'dir. Nüsha 79-131 varaktır, nüsha h.1086 tarihinde istinsah edilmiştir.

2)Mısır'ın İskenderiye şehrinde, Beled 3563 ve 5206 numaralına kayıtlıdır. Başka bilgi bulunmamaktadır.⁷³

⁷² <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/muhtasarul-hikmetin-nebeviye/78469>

⁷³ Fuad Sezgin, *Geschichte des Arabischens Schrifttums(Gas)*, (Leiden: 1967), 1: 414.

2.4. Metodu

İshak er-Rûmî'nin Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye'de ki üslup ve metodunu şöyle özetlemek mümkündür.

-Kitap ve sünnet çerçevesinde, peygamber, sahabe ve tabiin akidesine uygun şekilde meseleleri ele alır ve değerlendirir. Bunu da haram olan kelâm, görüş ve münazaadan uzak durmak maksadı ile yapar.

-Meseleleri gereksiz uzun uzadıya anlatmaksızın ele alır ve değerlendirir. Hatta âyetlerin tamamını zikretmek yerine istişhâd olan kısmını aktarır.

-Birçok konuda hadis-i şerif aktarır. Bu hadisleri kimi zaman bire bir manası ile değil de yakın manası ile ifade eder.

-Ebû Hanîfe'nin "el-Vasiyye" eserinden birçok alıntılar yapar.

-Diğer dinlerin özellikle kendisi daha önce Hristiyan olduğundan dolayı Hristiyanlığın ehl-i sünnete aykırı görüşlerini eleştirir ve birtakım cevaplar verir.

-Sıfatları Ebû Hanîfe'nin ayırımına göre yapmış ve bu sıra ile değerlendirmede bulunur.

-Genelde konu hakkında itikâdî ihtilaflara yerine hadis ve âyet temelli aklî izahatlar yapmış, karşısında inkâr eden biri varmış gibi soru-cevap yöntemini kullanılır.

-Bazı bilimsel verilerden istifade etmiştir.

-Fıkıh-ı Ekber'in mevcut dizilimini bozmadan konu bütünlüğünü sağlamaya çalışmıştır. Okumayı zorlaştıran gereksiz uzatmalar yapmamak için daha önce izah ettiği konuları geriye atıf yaparak tek kelime ile değerlendirmiştir.

-İmâm Pezdevî, İmâm Serahsî ve İmâm Debûsî'den çokça alıntı yapmıştır. Ehl-i sünnetin itikatta imâmı olan İmâm Mâtürîdî ve İmâm Eş'arî'den bahsetmemiştir.

-Eleştirdiği görüşlerin kimlere ait olduğundan bahsetmiş kimi zamanda sadece yanlış bulduğu görüşü zikretmiş ve o görüşlere cevap vermiştir.

2.5. Kaynakları

Muhtasar Hikmetü'n-Nebeviyye, *Fıkhü'l-ekber*'in şerhi olduğu için eserin kaynağı Ebû Hanîfe'nin itikâdî görüşlerinin temelini oluşturan *el-Fıkhü'l-ekber*'dir. Eserde geçtiği sıraya göre müellifin istifade ettiği eser ve müellifleri şunlardır:

- Ebü'l-Hattâb Katâde b. Diâme b. Katâde es-Sedûsî el-Basrî (ö. 117/735)
- Ebû Muhammed İsmâîl b. Abdirrahmân b. Ebî Kerîme el-A'ver es-Süddî el-Kebîr el-Kûfî (ö. 127/745)
- Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh (ö. 150/767), *el-Vasiyye*
- Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî (ö. 150/767), *et-Tefsîrû'l-kebîr*
- Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî (ö. 189/805), *el-Asl*
- Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (ö. 241/855), *el-Müsned*
- Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî (ö. 256/870), *el-Câmiu's-Sahîh*
- Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (ö. 261/875), *el-Câmi 'u's-şahîh*
- Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (ö. 275/889), *Sünen'i Ebû Dâvûd*
- Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî (ö. 279/892), *Tirmizî*
- Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî (ö. 303/915), *Sünen'i Nesâî*
- Ebû Mansûr Muhammed bin Muhammed bin Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkindî (ö. 333/944), *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*
- Ebü'l-Fazl Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Mervezî el-Belhî el-Hâkim eş-Şehîd (ö. 334/945), *el- Müntekâ*

- Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî (ö. 360/971), *Mu'cemü'l-evsat*

- Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî (ö. 483/1090 [?]), *Usûlü's-Serahsî*

-Sadrü'l-İslâm Ebü'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm el-Pezdevî (ö. 493/1100), *Usû'l-Pezdevî*

-İftihârüddîn Tâhir b. Ahmed b. Abdirreşîd el-Buhârî (ö. 542/1147), *Hulâşatü'l-fetâvâ*

- Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Mergînânî (ö. 593/1197), *el-Hidâye*

- İshak er-Rûmî (ö. 950/1543), *Hikmetü'n-Nebeviyye*

- Ebü'l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî el-Aclûnî (ö. 1162/1749), *Keşfü'l-Hafâ*

- Burhânpûrlu Şeyh Nizâm (ö. 1090/1679) Şeyh Vecîhüddin, Şeyh Celâleddin Muhammed, Kadı Muhammed Hüseyin ve Molla Hâmid, *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.İSHAK ER-RÛMÎ'NİN İTİKADÎ GÖRÜŞLERİ

3.1.Kelâm İlmine Bakışı

İshak er-Rûmî, tevhid ve sıfat ilmini diğer İslâmî ilimlerin aslı ve temeli olarak kabul eder. O, bildiklerini gizleyen kimseleri zemmeden âyet ve hadislerin ilim ve hidayet yollarını insanlara açıklamayı gerekli kıldığını ifade eder. O, yaptığı bu ihtisarin maksadını da insanları okullarda ve diğer yerlerde peygamber, sahabe, tabiin ve değer ehl-i sünnet ulemâsının akidesine muhalif şekilde meselelerin açıklanması ve izahatlar yapılması olduğunu söyler.⁷⁴ İshak er-Rûmî, kitap ve sünnete dayanmayan kelâmî bir anlayışı reddeder. Bununla beraber ihtiyaç gördüğü yerlerde aklî çıkarım yapmaktan da geri durmaz. Yaptığı bu ihtisarı de kitap ve sünnet esas alarak insanların itikadî problemlerini çözmeye çalıştığını söyler.

İshak er-Rûmî, kelâm ilmi ve bu ilim ile uğraşanlar hakkın din büyüklerinin birçok olumsuz görüş ve rivayetini aktarır. Bundan dolayı ilk bakışta Rûmî'nin kelâm ilmine karşı olduğu zannedilebilir. Aslında O, akıl ve hevâya dayanan, akli nas yerine koyan anlayışa karşı çıkmıştır. Bazı âlimler inkâr eden kimsenin dışında herkesin arkasında namaz kılmayı mübah görmüşken neden kelâm ilmi ile iştigal eden kimsenin arkasında namaz kılmayı caiz görmediğini iki şekilde açıklar.

Birincisi: Fıkıhta ve muamelatta akıl ve subjektif bir şekilde yorum yapmak bid'at ve sapkınlık ise dinin geliş amacı olan tevhid ve sıfatlar ilmi olan kelâmda akıl ve sübjektif bir takım bilgilerle yorum yapmak evleviyetle bid'at ve sapkınlıktır.

İkincisi: Allah'ın ismi geçmeyen dünya kelimasını çok konuşmak kalbi etkiler ve onu katılaştırır. Her kalbi katılaştıran şeyde imanı ve yakînî eksiltir. Helal olan bu konuşma kalbi katılaştırıyor imanı ve yakînî azaltıyorsa batıl akîde olan haram sözler daha çok kalbi etkiler ve imanı eksiltir. Şeytanda kulun imanını ondan almak maksadı ile ona bir takım yanlış akîdeler telkin eder. Yanlış akîdeler

⁷⁴ Rûmî, *Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*, 175.

nasıl kalbi katılaştırıyor imanı ve yakînî bilgiyi eksiltiyorsa, doğru akidelerde kalbi yumuşatır, imanı ve yakînî bilgiyi arttırır.⁷⁵

İshak er-Rûmî, tüm müslümanlara doğru tevhid inancını elde temek için tevhid ilmini yani kelâmı öğrenmenin farz ve gerekli olduğunu söyler. Nasıl diğer farzları yerine getirmek için asgarî ilmi hal bilgisi öğrenmek farz ise dinin aslı olan tevhid ve sıfat ilmini öğrenmek evleviyetle farzdır.⁷⁶ İshak er-Rûmî, fikhî bir meselede yaptığı içtihatla hata yapan kimsenin bağışlanmış hatta sevap almış olduğunu, itikadî bir meselede hata yapan kimsenin ise küfre düşeceğini söyler. Çünkü Allah fıkıh ilmine ait hükümlerin katındaki ilimle aynı olmasını talep etmemişken tevhid ilmine ait meselelerin kendi katındaki ilimle aynı olmasını istemiştir.⁷⁷ Kul Allah katında doğru olan itikadî elde etmek için tevhid ve sıfat ilmini öğrenmekle sorumlu tutulur ama fıkıh ilminde böyle bir sorumluluk yoktur.⁷⁸ Yani ona göre asgari düzeyde de olsa kişinin imanını kurtaracak kadar kelâm öğrenmesi dinî bir zorunluluktur.

3.2.Mârifetullah

İshak’a göre Allah’ın kitabında ve Resûlullahın hadislerinde açıklandığı şekilde Allah’ın zâtını ve sıfatlarını bilen kimse Allah’ı hakkıyla tanımış olur. Kişinin tevazudan ve kendini küçük gördüğünden dolayı “gerektiği gibi Allah’ı bilmiyorum” demesini doğru bulmaz. Zira Allah’ın kendini vafsettiği şekilde bilen kimse Allah’ı hakkıyla tanımış ve bilmiş olur. Eğer bu sözün hakiki olduğuna inanırsa yani “Allah vardır ama biz nasıl olduğunu bilmeyiz” diye itikad ederse mümin olmaktan çıkar.⁷⁹

Bununla beraber hiçbir kul Allah’a hak ettiği şekilde ibadet etmeye güç yetiremez. Çünkü Allah kuluna ikramı bol olandır. Kul sevaplı bir iş yaptığında onun sevabını kat kat verir, kul iyi işlerini fazlalaştırırsa Allah’ta sevabını daha da arttırır ve bundan dolayı hiç kimse Allah’a hak ettiği kadar ibadet edemez. Fakat

⁷⁵ Rûmî, *Muhtasaru’l-Hikmeti’n-Nebeviyye*, 185-186.

⁷⁶ Rûmî, *Muhtasaru’l-Hikmeti’n-Nebeviyye*, 187.

⁷⁷ Rûmî, *Muhtasaru’l-Hikmeti’n-Nebeviyye*, 354.

⁷⁸ Rûmî, *Muhtasaru’l-Hikmeti’n-Nebeviyye*, 355.

⁷⁹ Rûmî, *Muhtasaru’l-Hikmeti’n-Nebeviyye*, 318-319.

kitabında ve peygamberin sünnetinde emrettiği kadar kulluk vazifesini yerine getirir.⁸⁰

İshak er-Rûmî, genç-yaşlı, hür-köle herkesin ahiret ile ilgili şeyleri öğrenmekle mükellef olduğunu ifade eder. Ona göre, Allah'a ve resûlüne itaat etmek farzdır, bu farzı yerine getirmek için ilim sahibi olmak gerekir o halde tüm müminlere ilimleri öğrenmek farzdır. Allah'a ibadet etmek için ilim öğrenmek farz ise Allah hakkında yakînî bilgiyi öğrenmek evleviyetle farzdır.⁸¹

İshak, islâm daveti kendine ulaşmayan kimse mazeretli sayılır, diyerek Eş'arîler ile aynı düşünmüş aynı zaman da Eş'arîler'in bu durumdaki bir kişi inkâr ederse mazur olur, sözüne karşı çıkmıştır. O, islâm daveti kendine ulaşmayan kimse inkâr ederse mazeretli sayılmaz diyerek Mâtürîdîler gibi düşünmüş, aynı zaman da Mâtürîdîler'in kişinin Allah'ı aklı ile bilmesi vaciptir, görüşünü kabul etmemiştir. Yine O, islâm daveti kendine ulaşsın veya ulaşmasın Allah'ın varlığından haberdar olmaz, Ona inanmaz ve Allah'ı inkâr ettiğini açık olarak söylerse mazeretli sayılmaz, diyerek Mâtürîdîler'in görüşüne yaklaşmıştır.⁸²

Özet olarak söyleyecek olursak İshak er-Rûmî'ye göre islâm daveti kendisine ulaşmayan kimse mazeretli sayılır fakat şahıs yanlış bir inancı benimserse mazeret ortadan kalkar ve Cehennemliklerden olur. Ona göre bir kimsenin Allah Teâlâ'yı aklı ile bulması vacip değildir fakat bu kişi yanlış bir inanç benimsememek ile de sorumludur. Allah'ı aklı ile bulma mazereti yanlış bir inanç benimsemekle ortadan kalkar ve Cehennemliklerden olur.

3.3.Allah'ın Varlığı Ve Birliği

İshak er-Rûmî'nin Allah'ın varlığı hakkındaki görüşlerine geçmeden Allah lafzının kaynağı(etimoloji) hakkında ki bilgileri ortaya koymakta fayda vardır.

Allah kelimesinin etimolojisi üzerinde İslâm bilginleri, Arap dili uzmanları ve müsteşrikler tarafından farklı görüşler ileri sürülmüştür. Kelimenin herhangi bir kökten türemiş olmayıp sözlük manası taşımadığı ve gerçek mâbudun özel adını teşkil ettiği yahut sözlükte bir anlamı olsa bile gerçek mâbuda ad olunca bu anlamı kaybettiği genellikle benimsenmektedir.

⁸⁰ Rûmî, *Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*, 320.

⁸¹ Rûmî, *Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*, 320-321.

⁸² Rûmî, *Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*, 361.

Bununla birlikte onun çeşitli köklerden türemiş olabileceğini söyleyenler de vardır. Bu ikinci grubun görüşleri şöyle özetlenebilir: “ a) İlâh kelimesinden türemiş olup başına harf-i tarif getirilmiş, bir taraftan el-ilâh şeklinde dildeki yerini almışken diğer taraftan kullanım sırasında dile kolaylık sağlamak maksadıyla asıl kelimenin hemzesi kaldırılmış, lâmlar birleştirilmiş (idgam) ve azamet ifade eden kalın bir ses verilerek Allah tarzında okunmuştur. İlâh kelimesi ise “kulluk etmek” manasındaki elehe-ye’lehu veya “hayret ve şaşkınlık içinde kalmak, gönülden bağlanıp sığınmak” anlamındaki elihe-ye’lehu ve velihe-yevlehu kökünden ism-i mef’ûl manasında bir masdar olup “tapınılan, yüceliğinin karşısında hayrete düşülen, gönülden bağlanılıp sığınılan” manalarını ifade eder. Ancak ilâh, hak mâbud için olduğu gibi bâtil tanrılar için de kullanılmıştır (bk. İLÂH). b) “Gizlenmek, duyu idrakinin fevkinde olmak” anlamındaki lâhe-yelîhu kökünden leyh → lâh kelimesinden türemiş olup “duyu idrakinin ötesinde bulunan” demektir. Lâh kelimesinin başına harf-i ta’rif getirilerek lâmlar birleştirilmiş ve Allah kelimesi elde edilmiştir. c) Daha çok yabancı yazarların gösterdiği bir temayüle göre Allah lafzı, Cahiliye Araplarının putlarından olan el-Lât (اللات) veya Ârâmîce elâhâ(الاه) kelimelerinden alınmıştır.”⁸³

Allah kelimesinin etimolojisi hakkında ortaya atılan ve sayısı otuza yaklaşan eski farklı görüşler ve bunlara ek olarak öne sürülen yeni iddialar başta Kur’an-ı Kerîm olmak üzere İslâm kaynaklarının sunduğu Allah anlayışı karşısında fazla bir önem haiz değildir. Allah kelimesi İslâm öncesi kadim Arap dili ve edebiyatında “ilâh, tanrı” manalarında kullanılmış ise de bu kullanımın konu ile ilgili İslâmî nasların genel yapısından anlaşılan Allah kavramıyla ilgisi yok denecek kadar azdır.⁸⁴

Ehl-i hak ile Ehl-i bid’atın Allah lafzının kaynağı hakkındaki farklı tutum ve görüşleri Allah’ın varlığı ve birliği hakkında daha da belirginleşmiştir.

Ehl-i hak şöyle dedi: “Allah Teâlâ birdir, ortağı yoktur. Bu hususta Seneviyye, Mecûsîler, Hristiyanlar, Tabiatçılar ve yıldızlara tapanlar (Eflâkiyye) ehl-i hakka muhalefet etmiştir. Seneviyye ile Mecûsîler hâlikın iki olduğunu ileri sürmüşler. Biri iyiliğin yaratıcısı, öbürü de kötülüğün yaratıcısı. Bu iki tanrıyı

⁸³ Bekir Topaloğlu, “Allah”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 2: 471.

⁸⁴ Topaloğlu “Allah”, 2: 471.

bazıları Yezdân (Hürmüz) ile Ehrimen, bazıları da nur ile zulmet diye ifade etmişler. Hristiyanlar “Allah üçün üçünsüdür” demiş ve bunu üç asıl (üç uknûm, ekânîm-i selâse) ile ifade etmiştir: (Allah’a ait) zât, ilim ve hayat. Bazıları da üç aslın baba: Allah, oğul: Îsâ ve zevce: Meryem’den(a.s) ibaret olduğunu kabul etmişlerdir. Tabiatçılara göre yaratıcı kuvvet dördtür: Sıcaklık, soğukluk, yaşlık, kuruluk. Eflâkiyye de yaratıcının yedi olduğunu iddia etmişler: Zühal(Satürn), Müşteri(Jüpiter), Merih(Mars), Zühre(Venüs), Utârid(Merkür), Güneş, Ay.”⁸⁵

İshak er-Rûmî Ehl-i bid’atın Allah(c.c) ile beraber başka ilah edinmeleri veya Allah’ı(c.c) inkâr edip başka ilah edinmelerini reddetmiş ve onların iddialarının batıl olduğunu Hristiyanların teslis inançlarının yanlış olması üzerinden izah etmiştir. O şöyle der: Bir (vâhid) denildiğinde bazen ikinin yarısı anlaşılır. Bu birin manası adettir. Bazen de bir(Vâhid) denildiğinde zât, sıfat veya her ikisi bakımından ortağının, eşdeğerinin ve benzerinin olmadığı murat edilir. Allah’ın bir olması zatında ve sıfatlarında ortağının, eşdeğerinin ve benzerinin olmaması anlamındadır. “Ondan çocuk olmamıştır. Kendisi de doğmamıştır. Hiçbir şey O’na denk değildir.”(İhlas112/3,4).Bu âyet Allah Îsâ’yı yaratmadı, Îsâ Allah’ın oğludur ve Allah gibi ilahtır, diyen Hristiyanlara reddiyedir. Onların söylediği bu söz reddedilmiş batıl bir sözdür. Çünkü O(c.c.) Samed yani hiçbir şeye ihtiyaç duymayan, her şeyin O’na ihtiyaç duyduğu efendidir. Her kim baba, çocuk olmamış ve bir şeyden meydana gelmemiş ise işte O hâlik ve benzeri olmayandır.⁸⁶

O, Allah’ın tek ilah olduğunu, hiçbir şeyin ona benzemediğini, O’nun(c.c.) hiçbir mahlûkata benzemediğini mümkün ve vacip varlık üzerinden ispat etme yoluna girmiştir. O şöyle der; eşyadan hiçbir şey O’na benzemediği gibi de O da hiçbir mahlûka benzemez. Çünkü O(c.c.) Vâcib’ül vücûd li-zâtihidir. O’ndan başka var olan şeylerde mümkün’ül-vücûd li-zâtidir. Vâcib’ül vücûd Allah Teâlâ’nın “Dediler ki Allah çocuk edindi. O,(c.c.) bundan münezzehtir. O’nun hiçbir şeye ihtiyacı yoktur.”(Yûnus 10/68) buyurduğu gibi hiçbir şeye ihtiyaç

⁸⁵ Nureddin es-Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi el-Bidâye fi Usuli’d-Dîn*, trc. Bekir Topaloğlu (İstanbul: M.Ü İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017),58.

⁸⁶ Rûmî, *Muhtasaru’l-Hikmeti’n-Nebeviyye*, 194- 195.

duymayan Vâcib'ül vücûda nasıl olurda mümkün varlık benzer veya vacip varlık mümkün varlığa benzer. O halde O'nun(c.c.) varlığı zatındandır.⁸⁷

Allah Teâlâ ölçülebilen, şekillendirilebilen ve parçalara ayrılabilen cisim ve araz değildir. O'na arazlar hulûl(yerleşme) etmez.⁸⁸

Allah Teâlâ Kuddûs'dür. Yani zatı cisimlerden ve onların zatına karışmasından, mümkün'ül-vücûd olan varlıklardan ve onların kendi zatına karışmasından münezzehtir.⁸⁹

3.4.Allah'ın Sıfatları

İman yakini/kesin bilgiden ileride iz'an mertebesine çıkmış tasdiktir; inanılacak şeyi tanımadır. Başı ve sonu olan varlıkların zatlarını bile doğrudan tanımak imkânsız olduğu için sıfatlarla tanımlamaya başvurulur.⁹⁰Bundan dolayı Mâtürîdîler'e göre Allah'a iman etmek, Onun zatı hakkında vacip olan kemal sıfatlarıyla, caiz olan sıfatlarını bilip öyle inanmak ve Onun noksan sıfatlardan münezzehtir olduğunu kabul etmektir.⁹¹

“Sıfat; “Nitelemek, halini ve özelliklerini anlamak” manasında mastar ve aynı zamanda isim olarak kullanılan vasıf-sıfat kelâm ilminde “Allah'ın zatına nispet edilen mâna” diye tanımlanabilir. Burada yer alan “mâna” (mefhum, muhteva) kelime şekli bakımından isim, mastar ve sıfat olacağı gibi zarf veya fiil de olabilir. Kelâm eserlerinde, Allah'a nispet edilen bütün mânalar (kelimeler) sıfat diye anılır.”⁹²

İlahî sıfatlar ve onların varlık âlemindeki tezahürleri (yansıma), kelâm ilminin üzerinde en çok farklı görüşlerin olduğu meselelerinden biri olmuştur.⁹³Bu meselede kelimeler ekoller tarafından farklı görüşler ileri sürülmüş ve aralarında ciddi ihtilaflar belirmiştir. Allah düşüncesi insanlığın zihnini her dönemde meşgul eden aşkın bir fikiirdir. Bu fikir halkın inanışında, fikir insanların düşüncesinde, tasavvuf erbabının kendilerine has duyularında, kısaca

⁸⁷ Rûmî, *Muhtasarı'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*,195- 196.

⁸⁸ Rûmî, *Muhtasarı'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*, 198.

⁸⁹ Rûmî, *Muhtasarı'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*,199.

⁹⁰ A. Lütî Kazancı, *İslâm Akâidi*, (İstanbul: Marifet Yayınları,1995), 59.

⁹¹ Şerafettin Gölcük-Süleyman Toprak, *Kelâm* (Konya: Selçuk üniversitesi Yayınları,1988),182.

⁹² Bekir Topaloğlu-İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözcüğü* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2017), 279-280.

⁹³ Halife Keskin, *İslam Düşüncesinde Allah-Âlem İlişkisi* (İstanbul: Beyan Yayınları,1996), 11.

insan topluluğunun her kesiminde mevcuttur. Esasen öğrenilmesi gerekli olan ilk bilgi de Allah'a ait esma ve sıfatların bilgisidir. Çünkü Allah'ın varlığı kesin olunca onun sıfatlarının neler olduğu konusu gündeme gelecektir. Varlığı ve âlemi var edenin de ismi bulunmalıdır. Zira insan Rab ile irtibatını isim aracılığıyla sağlamaktadır.⁹⁴

Allah'ın isimleri ve sıfatları Onun ne aynısı olarak ne de ayrısı olarak vasıflandırılır.⁹⁵ Eş'arî ve Mâtürîdîler Allah'ın zatına kadîm sıfatlar nispet ederken bu nispetlerin kadîm varlıkların birden fazla olduğu düşüncesine yol açmayacağını ifade etmişlerdir.⁹⁶ Ehl-i sünnet şöyle demiştir: Allah Teâlâ kemal mana ifade eden sıfatlarla nitelenmiştir. Eksiklik, zaaf ve sonluluk manaları barındıran şeylerden de münezzehtir. Onun sıfatları, sonradan varlık bulup daha sonra da yok olan arazlar cinsinden değildir, bilakis sıfatları ezelî, ebedî ve kadimdir. Zatı ile mevcuttur. Bu sıfatlar hiçbir surette sonradan meydana gelmiş varlıkların sıfatlarına benzemez.⁹⁷

İshak er-Rûmî'nin Allah'ın kemal ifade eden sıfatlarla vasıflandığı, Onun sıfatlarının araz cinsinden olmadığı bilakis ezelî, ebedî ve kadîm olduğu görüşü ehl-i sünnetin temel görüşleri ile paralellik arz eder. O, bu görüşünü şöyle temellendirir: Allah isimleri, zâtî ve fiilî sıfatları ile ezelî ve ebedîdir. Çünkü O bütün yönleri ile bizâtihi vacib'ul vücûddur. Yani Onun sonradan ne bir sıfatı ne de bir hali vardır. Ve Onun zâtı arazların mahalli değildir. Onun zâtını kendisinde olan sıfatlar ve hallerle vasıflamak kâfidir. Çünkü Allah Teâlâ buyurdu ki: "Ey insanlar! Siz Allah'a muhtaçsınız. Allah ise ihtiyaçsız olan ve çokça Hamd edilmeye layık olandır." (Fâtır35/15). Çünkü Onun zâtını kendisinde olan sıfatlar ve hallerle vasıflamak kâfi olmasaydı başka bir varlığa ihtiyaç duyardı. Başkasına ihtiyaç duyan her şey mümkün'ül vücûddur. Vâcib'ül vücûd (başka varlıklara ihtiyaç duymasından dolayı) mümkün'ül vücûd olurdu. Bu da akla aykırı, imkansız(hulf)dir. O halde Allah'ın sıfatlarının ve isimlerinin tamamı kadîm ve daimdir. Ne sonradan meydana gelmiş sıfatı ne de hali vardır. Zatı ve sıfatlarında

⁹⁴ Hüdaverdi Adam, *Bazı Kelam Problemleri* (Sakarya: Değişim Yayınları, 1998), 2.

⁹⁵ Ahmet b. Hüseyin b. Ali b. Musa Ebubekir el-Beyhâkî, *el İtikâd ve'l Hidâye il'a sebili'r Reşşad*, (Lübnan:2003),30-31.

⁹⁶ Kemâlüddin Ahmed Beyâzîzâde, *İşârât'ül-Merâm an İbârât'il İmâm*(Kahire:1949),186.

⁹⁷ Nureddin es-Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi el-Bidâye fi Usuli'd-Dîn*, 65.

değişim yoktur ve Onun zatı sonradan olan ve arazların mahalli değildir.⁹⁸ O zatında ve sıfatlarında kâmil(mükemmel, kusursuz)dir. Onun zatında Ondan başkası yoktur. Ne de Ondan başkasında Onun zatı vardır. O(c.c.) değişim ve yer değiştirmeden münezzehtir.⁹⁹

İslam âlimlerinin büyük bir çoğunluğu sıfat ve diğer itikadi konularda orta yolu tutmuşlardır. Onlar sıfatlar hakkında yaptıkları açıklamalarla Mücessime'nin Allah'ı mahlûkata benzetme hatasından uzak durdukları gibi, Mu'tezile'nin kadîm sayısının artmasına dair duydukları endişelerini de ortadan kaldırmışlardır.

İlahî zata bir takım sıfatlar nispet eden kelamcılar, sıfatları “sübûtî”, “selbî” ve “haberî” gibi kısımlara ayırmışlardır. Aslında sıfatlara ilişkin ortaya çıkan ve bir takım anlaşmazlıkları ve uyuşmazlıkları içeren bu taksimler daha çok anlaşılmayı kolaylaştırmak için ortaya konmuştur.¹⁰⁰

İlahî zatta var olan birtakım anlamlara delalet ettiğine ve hakikaten sabit olduğuna inanılan sıfatlara “Sübûtî sıfatlar” dendiği gibi “hakîkî sıfatlar” da denir. Herhangi bir ilave yapılmadan ilahî sıfatlar denilince bunlar kast edilir. İlahî zatta sadece itibarî olarak var olanlara “ selbî sıfatlar” denir. Bunlar Allah'ın zatına lâyük olmayan sıfatları Ondan selbettikleri, nefyedip kaldırdıkları için “ sıfat-ı selbîye” olarak bilinir. Buna ilaveten Allah'ın noksan sıfatlardan münezzeht olduğunu ortaya koymak için “sıfat-ı tenzîhiyye” olarak da adlandırılır. Âyet ve hadislerde var olduğu ifade edilen ve hakîkî manaları tam olarak anlaşılamayan “yed”, “vech”, “istivâ” gibi sıfatlara “Haberî sıfatlar” denir.¹⁰¹ Bunların kelime manaları esas kabul edildiğinde Allah'ı yarattığı mahlûkata benzetme (teşbih) ve O'na cisim isnat etme ihtimali ortaya çıktığı için selef âlimleri haberî sıfatlar hakkında konuşmayı uygun bulmamışlardır. Allah onları kendine nispet ettiği için onlara iman etmiş fakat manalarını tam bilemediklerini ifade edip tartışmaya girmemişlerdir.¹⁰²

Müellif, Allah'ın tamamlanmaya ihtiyaç duymayan Hayy, Kâdir, Cabbâr gibi ezelî zatî sıfatlarının yanında, tahlîk(yaratma), terzîk(rızıklandırma),

⁹⁸ Rûmî, *Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*, 198.

⁹⁹ Rûmî, *Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*, 200.

¹⁰⁰ Galip Türcan, *Kelam İlminde Bilgi Kaynağı Olarak Kitap* (İstanbul: İz Yayınları, 2015), 266.

¹⁰¹ Gölcük- Toprak, *Kelâm*, 182, 197.

¹⁰² Beyâzîzâde, *İşârâtü'l-Merâm*, 186.

ibdâ'(yoktan var etme) ve ihtirâ(örneği ve benzeri olmaksızın yaratma¹⁰³) gibi ebedî fiilî sıfatlara sahip olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁴ Ona göre, her kim Allah'ın sıfatları mahlûk ve muhdestir, der ve Hâlık'ın sıfatı mahlûkun sıfatı gibidir, diye inanırsa Allah ve sıfatları hakkında cehalet sahibidir ve Allah'ı ve nebilerini inkâr etmiştir.

3.4.1.Zatî Sıfatları

3.4.1.1.Hayat

Hayy “Yaşamak, canlı olmak” anlamındaki hayat kökünden müştak (türemiş) bir sıfattır. Allah için kullanıldığında “ölümsüz” manasına gelir.¹⁰⁵ Rûmî şöyle der, Allah Teâla ezelî sıfatı olan hayatı ile Hayy'dır. O(c.c) kitabında şöyle buyurur: “O hayy ve kayyumdur”(el-Bakara 2/255).Ölüleri diriltten, canlıları, kudreti ve hayatı yaratan kimse nasıl olurda, kendisi ölü ve kudretsiz olur. İlmi olanın hayatı da olur. Hayatı olanın hissi de olur. Bir kimse sadece tatma ve dokunma hissi olan kurtçukların hayatta olduğunda şüphe etmezken nasıl olurda ilim sahibi olan zatın hayat sahibi olduğu hakkında şüpheyne düşer. Her kim yaşam sahibi olmaksızın Âlim, Kâdir, Mürîd ve Fâil olunabileceğini düşünüyorsa, gezip dolaşan hayvanların, sanat ve meslek erbaplarının da hayat sahibi olduklarından şüphe etmesi gerekir.¹⁰⁶

3.4.1.2.Kudret

“Gücü yetmek, bir işi ölçülü ve planlı şekilde yapmak, planlamak; kıymetini bilmek; bir şeyin niteliğini ve şeklini belirlemek” manalarına gelen ve ayrıca ad olarak kullanılan kudret Allah'a isnat edildiğinde “dilediğini eksigi ve fazlası olmaksızın hikmet çerçevesinde yapmak” anlamına gelir.¹⁰⁷ Eş'arîler ve Mâtürîdîler Allah'ın irade ve ilmüne muvafık, bütün mümkün varlıklara tesir eden ezelî ve ebedî kudrete sahip olduğunu aralarında herhangi bir ihtilaf olmaksızın

¹⁰³ Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 146.

¹⁰⁴ Rûmî, *Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*, 200,201.

¹⁰⁵ Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 125.

¹⁰⁶ Rûmî, *Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*, 201, 202.

¹⁰⁷ Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 190.

kabul ederler. Ayrıca Allah'ın dilediği zaman halk edecek kudrete sahip olduğunu kabul ederler. Fakat onun taalluku (işleyişi) hususunda farklı görüşe sahiptirler.¹⁰⁸

Eş'arîler kudret sıfatına farklı bir değer atfetmişlerdir. Onlara göre Allah'ın en özel sıfatı, kudretinin etkisini pekiştiren yaratma kudretidir.¹⁰⁹Eş'arîlikte “kudret” bir eylemi yapma ve yapmama tarafına aynı ölçüde taalluk eden ve onları mümkün kılan sıfat olarak tanımlanır.¹¹⁰Bundan dolayı yaratmak için başka bir sıfata (Mâtürîdîler'in ortaya koyduğu tekvin sıfatına) ihtiyaç yoktur.¹¹¹Eş'arîler kudret ve tekvin/halk (yaratma) aynı şeyler olduğunu kabul ederler.¹¹²

Mâtürîdîler'e göre “kudret” mümkünün var olmasına imkân sağlayan ve taalluku mümkün olan sıfattır.¹¹³Mâtürîdîler kudretin sözlük manası olan “fiile hazır bulunmayı” ön plana çıkarmakta ve onu eylemin meydana getirilebilmesinin sıhhat şartı olarak kabul etmektedirler. Bu bakımdan “kudreti” iradeye uygun olarak etki eden veya onu terk etmesini mümkün kılan ezeli sıfat olarak tarif ederler.¹¹⁴Onlara göre ezeli kudret sıfatı tekvin sıfatından farklı ve başkadır.¹¹⁵

Eş'arîler'e göre kudret sıfatının biri ezeli diğeri ebedî olmak üzere iki taalluk söz konusudur. Ezeli taalluk bir işi yapmayı veya onu yapmamayı mümkün hale getirir. Bununla mümkün varlıklar var edilmeye uygun hale gelir. Ebedî taalluk ise zamanı gelen bir şeyi yaratmak ve bir şeyi yapmak suretinde tesir eder.¹¹⁶Mâtürîdîler kudret sıfatının yalnız ezeli taallukunu kabul ederek Eş'arîler'den ayrılmaktadırlar. Mâtürîdîler'e göre Eş'arîler'in ebedî taalluk diye niteledikleri şey “tekvin” denilen ayrı bir sıfattır. Diğer bir ifadeyle kudret bir şeyin yapılmasını veya yapılmamasını eşit oranda mümkün kılmakta lakin

¹⁰⁸ Mustafa Özgen, *Eş'arî ve Mâtürîdî Mezhepleri Arasındaki Görüş Farklılıkları* (Konya: Palet Yayınları,2017),227.

¹⁰⁹ İbrahim Coşkun, *Günümüz Akâid Problemleri*(İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları,2016),102.

¹¹⁰ Fahreddin Muhammed b. Omer er- Râzî, *Muhassal-ü Efkârî'l Mütakaddimîn ve'l-Müteahhirîn mine'l-Ulemâ ve'l-Hukemâ ve'l Mütakellimîn*, Thk. Tâhâ Abdurraûf Sa'd, (Beyrut: Dâru'l-Kitâb'il-Arabî,1984),243.

¹¹¹ Adudu'd-Din el- İcî, *Mevâkıf fi İlmi'l Kelâm* (Beyrut: Âleü'l-Kütüp, Trs.), 299.

¹¹² Sadeddin Mesud b. Ömer Taftazânî, *Şerhu'l-Akâid* (İstanbul: Salah Bilici Kitabevi,1986), 99.

¹¹³ Abdurrahim b. Ali Şeyhzâde, *Nazmü'l-Ferâid ve Cem'u'l-Favâid* (Mısır: Matbaatü'l-Edebiyye, 1317/1990), 9.

¹¹⁴ Beyâzîzâde, *İşârâtü'l-Merâm*, 217.

¹¹⁵ Ali el-Kârî, *Şerh'u Kitâbi'l-Fıkhı'l-Ekber* (Beyrut: Dâru'l Kütübî'i-İlmiyye,1984), 35.

¹¹⁶ Abdullatif Harpûtî, *Tenkîhu'l-Kelâm* (İstanbul:1330/1911), 209.

onlardan birinin oluşmasını sağlayamamaktadır. Bundan dolayı bir başka sıfatın varlığı söz konusudur. O da tekvin sıfatıdır.¹¹⁷

İshak er-Rûmî, Eş'arîler ve Mâtürîdîler kudret sıfatının taalluku (işleyişi) hakkındaki görüş farklılıklarına değinmemiştir. O'nun maksadı zihinlerdeki yanlış ilah anlayışını ortadan kaldırmak ve sahih ilah anlayışını yerleştirmektir. O şöyle der; O(c.c.) ezelî sıfatı olan kudreti ile kâdirdir. Yani bir şeye güç yetirdiğinde hâdis(sonradan meydana gelmiş) kudreti ile değil; kadîm kudreti ile güç yetirir. O'nun zatında hâdis şeylerin olması müstahil(imkânsız)dir.¹¹⁸

O(c.c.) bizim gibi güç yetirmez çünkü bizim kudretimiz hâdistir. Biz aletler ve yardımcılarla bir şeye güç yetiririz. Allah'ın kudreti ise kadîmdir ve Onun sıfatı zatından ayrı değildir. Bu açıklamalardan anladın ki Allah başkasının ortaklığına ihtiyaç duymaksızın ve aletsiz olmaksızın bizâtihi Kâdir'dir.¹¹⁹

3.4.1.3. İlim

İlim, “bilmek, bir şeyin hakikat ve mahiyetini kavrayıp idrak etmek; bilgi ve bilim” manalarına gelir.¹²⁰ Bir başka tarifte ise, “vakîaya uygun kesin inanç/kanaat”¹²¹ diye tanımlamışlardır. Mâtürîdî'nin başı çektiği çoğunluğun tarifi ise şöyledir: İlim “Aklın ve duyguların alanına giren her şeyin (mezkûr) tam olarak tanınmasını sağlayan niteliktir.”¹²²

Yukarıda bazı tanımlarını zikrettiğimiz ilim sıfatı Allah'a(c.c) nispet edildiğinde farklılık arz etmemesi kaçınılmazdır. Allah'ın Âlim/Alîm olması “zaman ve mekân kaydı olmaksızın küçük büyük, gizli aşikâr her şeyi, her hadiseyi hakkıyla bilen” anlamına gelir.¹²³ Er-Rûmî, Allah'ın ilim sıfatının olduğunu ve bu sıfatın mümkün varlıklardan farklı olduğunu naslar ve aklî delillerle istidlâl yoluna gitmiştir. O şöyle der: Allah Teâla varlığın tamamını bilendir. Yer ve gökte zerre miktarı bir şey O'nun ilminden kaçamaz. O(c.c) zatında tepkime, değişim, intikal olan hâdis bir ilimle değil; gizli ve açık olan

¹¹⁷ İcî, *Mevâkıf*, 299.

¹¹⁸ Rûmî, *Muhtasarı'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*, 201.

¹¹⁹ Rûmî, *Muhtasarı'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*, 221.

¹²⁰ Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 150.

¹²¹ Ali b. Muhammed Şerif el-Cürcânî, *Kitâbü't-Ta'rifât*, Thk. Muhammed Abdurrahman, 4. Baskı (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1439/2018), 232.

¹²² Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 150.

¹²³ Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 27.

şeyleri ezelde vasıflanmış olduğu kadîm ilmi ile bilir. Allah Teâla bu hâdis ilimle vasıflanmaktan münezzehtir. O (c.c) “ O her şeyi hakkıyla bilendir.”(el-Bakara 2/29). Sözünde doğru olduğunu, “Hiç yaratan bilmez mi? O, en ince işleri bilmektedir ve her şeyden haberdardır.”(el-Mülk 67/14) Buyurarak sana ilmini mahlûkat ile öğretmiştir. Artık sen mahlûkatın ve masnuatın delâleti/yol göstermesi ile Hâlik’in ve Sâni’in ilminden şüphe duymuyorsun.¹²⁴O, bilir fakat bizim bilmemiz gibi değil. Çünkü biz aletler ve zihnimizde ki şekil/formlar ile biliriz. O, eşyayı zatında oluşan şekil/formlarla değil; bizatihi zatı ile bilir.¹²⁵

3.4.1.4. Kelam

Kelâm sıfatı Allah’a nispet edildiğinde “Allah’ın konuşma yetkinliğine sahip bir varlık olduğunu bildiren bir sıfatıdır.”¹²⁶Kelâm bilginleri, konuşabilmenin bir mükemmellik ve konuşmamanın bir eksiklik olduğunu kabulünden hareketle yarattığı mahlûkatı bile konuşturan Allah’ın konuşmasını kemâlinin gereği olarak görürler. Allah’ın buyruklarını bildiren bir varlık olması da onun ilahlığının gereğidir.¹²⁷Mâtürîdiyye ve Eş’ariyye âlimlerine göre kelâm Allah’ın zatıyla kâim olan manalardan(bir anlamda muhtevadan) ibaret olup ezeldir.

İshak er-Rûmî’ye göre Allah Teâla ezeli sıfatı olan kelâmı ile mütekellimdir. Bir kimse ile kelâm ettiğinde Levh-i Mahfûz’da yazılı olan harfler ve kelimelerin kendisine delalet ettiği kadîm kelâmı ile kelâm eder. Hâdis bir kelâm ile kelâm etmez. Ancak hâdis olan Onun (kadîm) kelamına delalet eden harfler ve kelimelerdir.¹²⁸O, bu sözleri ile Mu’tezile âlimlerinin çoğunun iddia ettiği Allah’ın ezelde konuşucu (mütekellim) olmadığını, kendisi için bir kelâm var edip onunla konuştuğunu, bu kelâmın sonradan meydana gelmiş olup zatı ile kâim olmadığı görüşlerine,¹²⁹ Kaderiye, Cehmiyye ve Neccariyye’nin Allah’ın kelâmına mahlûktur ve arazdır, Kerramiye’nin O’nun kelamı mahlûktur, fiildir ve

¹²⁴ Rûmî, *Muhtasarı’l-Hikmeti’n-Nebeviyye*, 202-203.

¹²⁵ Rûmî, *Muhtasarı’l-Hikmeti’n-Nebeviyye*, 221.

¹²⁶ Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 181.

¹²⁷ Sadeddin Mesud b. Ömer Taftazânî, *Şerhu’l Makâsıd*, Thk. Abdurrahman Umeyra (Beyrut: Âlemü’l-Kütüb,1989), 144.

¹²⁸ Rûmî, *Muhtasarı’l-Hikmeti’n-Nebeviyye*, 204.

¹²⁹ Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi el-Bidâye fi Usuli’d-Dîn*, 75.

arazdır. Halveliyye ve Hıristiyanlar'ın ise Allah'ın kelâmı mahlûka hulul eder,¹³⁰ demelerine karşı çıkmıştır. Allah'ın konuşması harfsiz ve kelimesiz, mahlûkatın ise harfler ve kelimeler ile konuştuğu için Allah'ın kelâmının mahlûkatın kelâmına benzemediğini savunmuştur.¹³¹

Kelâm tarihimizde bir takım âlimler de “ Yüce Allah'ın kelâm sıfatına (kalbimizle) inanır (dilimizle) ikrar ederiz; fakat hâdis mi kadîm mi (başka deyişle) mahlûk mu gayr-ı mahlûk mu olduğu hususunda beyanda bulunmayız” demiştir.¹³²Ehl-i sünnet içindeki bu gruba Allah'ın kelâm sıfatı hakkında hüküm vermeyip vakfettikleri için Vâkıfiyye/ Vâkife denilmiştir.¹³³

Yukarda zikrettiğimiz bu görüşlerin etrafında gerçekleşen tartışmanın temelinde tevhid inancına hâlel getirme veya tevhid inancına uygun olmayan iddiaları ortadan kaldırma çabasıdır. Hatta Mu'tezilî âlim Hayyât yeryüzünde tevhid inancını savunan yegâne mezhep müntesiplerinin kendilerinin olduğunu ifade eder.¹³⁴Mu'tezilîler'in tevhid hususunda yaptıkları bu vurgu onların özellikle sıfatlarla ilgili hassasiyetlerinden kaynaklanmaktadır.¹³⁵Mu'tezile kadîm varlıkların fazlalaşmasına yol açmamak için kadîm sıfatları(manaları) zâtı ilahiden ayrı, hâdis manaların mahalli olmasına meydan vermemek için de Allah'ın sonradan meydana gelmiş(hâdis) manalarının olduğunu kabul etmiyordu. Vâsıl b. Atâ, Allah'a kadîm manaların nispet edilmesini şirkle eşdeğer sayıyordu.¹³⁶Benzer düşüncelere sahip olan Zemahşerî aksi bir yaklaşımın Hıristiyanların teslis (ukdûm) inançlarından farklı olmayacağını söyler.¹³⁷Mu'tezile'nin tevhid konusundaki bu tutumu onları Kur'an mahlûktur, düşüncesine götürmüştür.

İshak er-Rûmî'ye göre de her kim Allah Teâlâ'nın ezeli sıfatları olan Hayat, Kudret, Alîm, Kelâm, Semi', Basar, İrade, Tahlîk ve Terzîk sıfatlarına hâdis ve mahlûk sıfatlar veya mahlûk mu değil mi bilmiyorum dese ve sıfatları

¹³⁰ Ahmed b. Halef Ebu Ya'la el-Ferra, *el-Mutemed fi usuliddin*, Thk. Zeydan Haddad (Beyrut: 1974),86.

¹³¹ Rûmî, *Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*, 204.

¹³² Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi el-Bidâye fi Usuli'd-Dîn*,75.

¹³³ Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*,338.

¹³⁴ Ebü'l-Hüseyn, el-Hayyât, *İntisar*, Nşr. Albert N. Nader (Beyrut:1957), 13-14.

¹³⁵ İlyas Çelebi, “Mu'tezile”, *Türküye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları,2006), 31: 395.

¹³⁶ Çelebi, “Mu'tezile”,31: 395.

¹³⁷ Zemahşerî, *El-Minhâc fi usûli'd-dîn*, Nşr. S. Schmidtke (Stuttgart: 1997), 56.

öğrenmeyi ertelese veya sıfatlar hakkında şüphe duyup galibi zanla tercihte bulunmasa kâfir olur.¹³⁸ Allah’a hâdis manaları isnat etmenin Allah Teâlâ’nın ulûhiyetine zarar vereceğinde ortak bir anlayışın olduğu görülmektedir. Fakat Er-Rûmî Allah Teâlâ’ya kadîm mana/sıfatların isnat etmenin şirk olmadığını delillerle temellendirir. O şöyle der: Bil ki sahabe, tabiin ve müçtehitler Allah Teâlâ’nın sıfatları zatının ne aynısı ne de gayrısıdır. O’nun bütün sıfatları mefhum/kavram itibari ile zatından ayrılır; bulunma itibari ile ondan ayrılmaz. İnsan işiten, güç sahibi, duyan ve konuşandır dememiz gibi. Bu eylemlerin her biri kavram itibari ile ayrıdır, mevcut olma itibari ile aynıdır. İşiten başka, güç yetiren başka, konuşan başka, gören başka değildir. Nefs-i Nâtika(Ruh)’nın ilmi zatında meydana gelen bir takım şekil/formlarla değil kendi zatı ile olur. Bundan dolayı onun ilmi kendi vücudundan farklı değildir ve bu var olma itibari ile değil de kavram itibari ile ayrı değildir. Allah Teâlâ da zatını zatı ile bilir. Aynı şekilde aletsiz ve ortaksız bilir, aletsiz ve ortaksız yapar ve güç yetirir. Diğer sıfatları da böyledir.¹³⁹ Görüldüğü üzere er-Rûmî kelâmı ezeliyi temellendirirken Allah’ın bütün sıfatlarını kapsayacak şekilde temellendirme yolunu benimsemiştir. Zira ezeli ve ebedi olma açısından hiçbirisi bir diğerinden farklı değildir.

Er-Rûmî’ye göre Kur’an yani Allah Teâlâ’nın sıfatı olan kelâmı mahlûk değildir. O, Ebû Hanîfe’nin (R.a) El-Vasiyye kitabından şu alıntıyı yapar: “Biz Kur’an’ın Allah Teâlâ’nın gayrı mahlûk kelâmı olduğunu, Onun vahyi, sıfatı, indirmesi ve ne Onun aynısı ne de gayrısı olduğunu kabul ediyoruz. Kesin olarak Onun sıfatıdır ve hulul etmeksizin(yerleşmeksizin) mushaflarda yazılı, dillerde okunur ve zihinlerde korunmuştur. Kulların fiilleri olduğu için mürekkep, kâğıt ve yazının tamamı mahlûktur. Kelimeler, harfler, yazı ve (bu gibi) aletlerin tamamı(mahlûktur), insanların bunlara ihtiyaç duyduğu için Kur’an’ın (anlamaya) vasıtalarıdır. Allah’ın kelâmı başkasına ihtiyaç duymaz. Onun kelimasının manası bu şeylerle anlaşılır. Her kim Allah Teâlâ’nın kelâmı mahlûktur, derse Azîm olan Allah’ı inkâr etmiş olur.”¹⁴⁰ Bu görüşün doğru olduğunu pekiştirmek için Ali el-Pezdevî’nin Usûlü’l-Fıkh’dan Ebu Yusuf’un şu görüşünü aktarır: “Altı ay Ebû

¹³⁸ Rûmî, *Muhtasarü’l-Hikmeti’n-Nebeviyye*, 212.

¹³⁹ Rûmî, *Muhtasarü’l-Hikmeti’n-Nebeviyye*, 217.

¹⁴⁰ Rûmî, *Muhtasarü’l-Hikmeti’n-Nebeviyye*, 216.

Hanîfe'nin halku'l-Kur'an meselesini inceledim ve benim vardığım görüş de Ebû Hanîfe'nin görüşü ile aynıdır. Her kim Kur'an mahlûktur derse, o kâfir olur.”¹⁴¹

İshak er-Rûmî'nin Allah'ın kelâmı hâdis yazı, ses, harflerden ibaret olmadığını ifade etmesi bunların kadîm olduğunu iddia eden Hanbelîler'e ve onlar gibi düşünenlere bir cevap niteliği taşımaktadır.¹⁴²

İshak er-Rûmî Kur'an'ı Kerîm'in iddia edildiği gibi mahlûk olmadığına dair deliller getirdikten sonra ma'duma hitabın caiz olduğuna değinmeksizin Kur'an'da bulunan beşer sözlerinin mahiyeti hakkında sorulmuş veya sorulması muhtemel sorulara şöyle cevap verir: “Allah'ın Musa, diğer peygamberlerden Firavundan ve Şeytandan aktardığı şeylerin tamamı Allah'ın kelâmıdır, onlardan haber vermektedir. Allah'ın kelâmı mahlûk değildir, fakat Musa'nın ve diğer yaratılmışların kelâmı mahlûktur. Kur'an ise Allah'ın kelâmı olup onların kelâmı değildir. İmâm'ı Âzam şunu kastediyor: Allah Teâlâ Kur'an'da Musa, İsa, diğer peygamberler, Firavun ve İblis'ten naklettiği şeyleri yer ve gökler yaratılmadan önce kadîm ilmi ve levh-i mahfûza yazdığı kendisine(kadîm sıfatının manasına) delalet eden kadîm sıfatı ile bunları zikretti. Musa, İsa, diğer peygamberler, Firavun ve İblis'ten işiterek hâdis bir ilim ve hâdis bir kelâm ile zikretmedi. O halde Allah'ın zikri geçenlerden aktararak zikrettiği âyetlerle Âyete'l-Kürsî ve İhlas suresi arasında Allah'ın kelâmı olma açısından bir fark yoktur.”¹⁴³

Eş'arî ve Mâtürîdîler de kelâmın Allah'ın ezelî sıfatlarından olduğunu kabul etmekle beraber onunla alakalı bazı meselelerde ayrı düşüncelere sahiptirler.¹⁴⁴Ehl-i sünnet âlimleri, hayat sahibi bir varlığın sadece kendinin bilgi sahibi olduğu manaya “nefsî kelim” ismini verirler. O manayı dışa vurmaya sağlayan ses ve harflerden meydana gelmiş manaya da “ lafzî kelim” derler.¹⁴⁵Örneğin birden fazla dil bilen bir kişi, zihninde nefsî kelim olarak var olan bir fikri Türk'e Türkçe, Japon'a Japonca ve Suriyeliye Arapça olarak ifade eder. Yani zihninde var olan tek bir manayı farklı şekillerde, farklı vakitlerde ve

¹⁴¹ Rûmî, *Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*, 216.

¹⁴² Taftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, 89.

¹⁴³ Rûmî, *Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*, 218.

¹⁴⁴ Özgen, *Eş'arî ve Mâtürîdî Mezhepleri Arasındaki Görüş Farklılıkları*, 259.

¹⁴⁵ İmâmü'l-Haramayn Abdülmeilk b. Abdillâh el-Cüveynî, *Lüm'atü'l-Edille fî Kâvaid-i Ehli's-sünne ve'l-Cemaa*, Thk.Abdü'l-Aziz İzzu'd-Din es-Seyrevan (Beyrut: Daru'l-Lübnan, 1985),184.

farklı dil kalıplarında ifade eder.¹⁴⁶İbranice olan Tevrat ve Arapça olan Kur'an'ın metinlerine Allah'ın kelâmına delalet eden hâdis semboller/araçlar olduğu için Kelâmullah denilir.¹⁴⁷

Eş'arî ve Mâtürîdîler ses olmayan ilahî kelâmın vasıtalı veya vasıtasız olarak işitilmesini mümkün görürler ancak Hz. Musa'nın kelâm-ı nefsiyi duyup duymadığı meselesinde farklı görüştedirler.¹⁴⁸Eş'arîler, "Allah Musa ile konuştu."(en-Nisa4/164). Meallindeki ayetten Hz. Musa'nın ilahî kelâmı işittiğini çıkarır ve bundan dolayı onun Kelâmullah olarak anıldığını ifade ederler.¹⁴⁹İmâm Eş'arî ile beraber Cüveynî, Bâkılânî, İbn Fûrek ve Gazzâlî gibi Eş'arîler bu görüşü savunurlar.¹⁵⁰Onlara göre ahirette ilahî kelâm sese gereksinim olmadan işitilecektir. Allah'ın görülmesi için renge ihtiyaç olmadığı gibi duyulması için de ses gerekli değildir. Dolayısı ile Hz. Musa herhangi bir sese muttali olmaksızın ilahî kelâmı işitmiştir.¹⁵¹Eş'arî âlimlerinden Bâkılânî kelâm-ı ilahînin dünya koşullarında işitilemeyeceğini ancak Allah bazen harikulade olarak dilediği kuluna işittirebileceğini söyler. Nitekim Hz. Musa da ilahî kelâmı bu yolla işitmiştir.¹⁵²

Mâtürîdî âlimlere göre Hz. Musa kelâm-ı nefsiyi değil ona delalet eden bir sesi duymuştur. Başta İmâm Mâtürîdî olmak üzere Nureddin Sâbûnî, Ebu'l-Berekât Nesefî ve İbnü'l-Hümmam gibi ileri gelen Mâtürîdîler ile İmam Rabbânî ve Eş'arîler'den El-İsferâyînî de aynı görüştedir.¹⁵³Rûmî'ye göre Allah Teâlâ Hz. Musa ile yerin ve göklerin yaratılmasından önce levh-i mahfuza yazdığı kendisine(kadîm sıfatına) delalet eden kelâm-ı kadîmi ile konuştu. Allah Teâlâ Musa ile her konuştuğunda (levh-i mahfûza) yazılı olan bu kelimeler uyarınca/gereğince konuştu. Musa'nın Allah(c.c.)'tan işittiği bu kelimeler, Onun ezeli sıfatı olan kelâm sıfatına delalet eden hâdis ve mahlûktur.¹⁵⁴Rûmî görüşlerini şöyle temellendirir: Musa Allah'ın kelâmını perde arkasından vasıtasız bir şekilde

¹⁴⁶ Kazancı, *İslâm Akâidi*, 76.

¹⁴⁷ Rûmî, *Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*, 220.

¹⁴⁸ Özgen, *Eş'arî ve Mâtürîdî Mezhepleri Arasındaki Görüş Farklılıkları*, 265.

¹⁴⁹ Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-İktisad fî'l-İtikad* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1.Baskı, 1983), 78.

¹⁵⁰ Özgen, *Eş'arî ve Mâtürîdî Mezhepleri Arasındaki Görüş Farklılıkları*, 265.

¹⁵¹ Muhammed b. Muhammed İbn Ebî Şerîf, *Kitâbu'l-Müsâmere bi Şerhi'l-Müşayere* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1979), 75.

¹⁵² Sâbûnî, *Mâtürîdîyye Akaidi el-Bidâye*, 35.

¹⁵³ Özgen, *Eş'arî ve Mâtürîdî Mezhepleri Arasındaki Görüş Farklılıkları*, 266.

¹⁵⁴ Rûmî, *Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*, 221.

işitti. O kelâm ise Tevrat'tır. Görmez misin? Allah “Allah Musa ile gerçekten konuştu.” (en-Nisâ 4/164.), “Onlardan bir kısmı Allah'ın kelâmını işitiyorlardı.” ve “Havâirler'e ilham ettiğimiz vakit.” buyurdu. Allah kuluyla vahiy ve ilham ile ya da Musa(a.s) ile konuştuğu gibi perde arkasından konuşur. Musa Allah Teâla ile konuştuğunda direk gibi olan ve kendisini kaplayan bir bulutun içinden Allah'ın kelimelerini işitirdi. Bazen de Allah Teâlâ'nın kelimelerini ateşin içinden işitir veya Muhammed (a.s) ve diğer nebiler gibi Cebrail veya diğer melekler vasıtası ile işitirdi. Nitekim Allah Teâlâ “ Herhangi bir beşer ile Allah'ın konuşması ancak vahiy ile yahut perde arkasından ya da bir elçi gönderip, izniyle dilediğini vahyetmesi şeklinde olabilir.” buyurdu.¹⁵⁵ Anlaşıldığı üzere Er-Rûmî Allah Teâlâ'nın herhangi bir beşerle ancak ilham, vahiy ve perde arkasından konuştuğunu kabul etmiş. Bundan dolayı kelâm-ı nefsînin ancak bir vasıta ile işitileceğini savunmuştur.

3.4.1.5. Semî' ve Basar

İshak er-Rûmî “Allah'ın işitmeye konu teşkil eden her şeyi tam bir yetkinlikte işitmesi” diye tanımlanan¹⁵⁶ sem' sıfatı ile “Allah'ın görmeye konu olan şeyleri tam olarak idrak etmesini”¹⁵⁷ ifade eden basar sıfatını beraber değerlendirme ve temellendirme yoluna gitmiştir.

O şöyle der: Allah Teâlâ sesleri ve kelimeleri hâdis bir işitme ile değil de, ezelde sıfatı olan kadîm sem'/işitmesi ile işitir. Allah Teâlâ şekilleri ve renkleri hâdis bir görme ile değil de ezelde sıfatı olan kadîm basar/görmesi ile görür.

O halde Onun işitmesi ve görmesi görülen ve işitilen hâdis şeyleri işitmesi veya görmesi ile gerçekleşmez. Allah Teâlâ'nın bu hâdis bir vasıfla vasıflanması uygun değildir. Allah Teâlâ işitir ve görür. Gizlide olsa işitilen hiçbir şey Onun işitmesinden kurtulamaz. Zerre kadar dahi olsa görülen hiçbir şey Onun görmesinden kurtulamaz. Karanlık Onun görmesine engel olmaz bilakis kapkara gecede karıncanın hareketlerini bile görür.

Allah Teâlâ “O işiten ve görendir.”(eş-Şûrâ 42/11) ve “Size işitme ve görme (kabiliyeti) verdi.”(en-Nahl 16/78) buyurdu. İşitmeyi ve görmeyi yaratan

¹⁵⁵ Rûmî, *Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*, 220.

¹⁵⁶ Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 277.

¹⁵⁷ Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 43.

nasıl olurda işiten ve gören olmaz. Allah Teâlâ “Kimse onu görmedi mi sanıyor? Biz ona iki göz vermedik mi?”(el-Beled 90/7-8) buyurdu. Eğer Allah Teâlâ işiten ve gören olmasaydı babası Azer’in putlara taptığı vakit getirdiği delil yerinde olmazdı. Nitekim Allah Onun hakkında “(İbrahim babası Azer’e) niçin işitmeyen, görmeyen ve sana hiçbir faydası olmaya şeylere tapıyorsun?”(Meryem19/42) buyurdu. İşitme ve görme şüphesiz kemal/ mükemmelliktir. O (c.c.) işiten ve gören olmasa (gören ve işiten) mahlûk, yaratıcısından daha kâmil olur. Bu da muhal ve batıldır.¹⁵⁸

O, Allah Teâlâ’nın aletsiz işitmesini ve görmesini şu örnekle temellendirir. Sen uyurken rüyada zihninde şekiller ve renkler görürsün, kelimeler ve sesler işitirsin. Ne ses, ne şekil, ne ses çıkaran ne de konuşan vardır. Bir zaman sonra uyanırken rüyada gördüğün şekil ve renkleri işittiğin ses ve kelimelerin bire bir aynısını görürsün. Nasıl olurda vuku bulmadan önce sana rüyada sesleri ve kelimeleri işittiren, şekil ve renkleri gösteren Allah’ın meydana gelmeden önce şekilleri ve renkleri görmesine, sesleri ve kelimeleri işitmesine şaşırsın.¹⁵⁹

3.4.1.6. İrade

Kelâm ilminde “ bir zorunluluk olmaksızın yapılması veya yapılmaması mümkün olan bir hususta iki taraftan birini tercih etmeyi gerektiren nitelik”¹⁶⁰ olan Allah’ın ezeli irade sıfatının varlığını Eş’arî ve Mâtürîdî âlimler kabul etmektedirler.¹⁶¹ Kelâm âlimleri, filozoflar ve diğer gruplar Allah’ın irade sahibi olduğunda ittifak etmişler fakat manasında farklı düşünmüşlerdir. Ali El-Cübbai’ye göre irade sıfatı bir mahal ile kaim olmayıp müstakil olarak kaim, zat üzerine zait bir sıfattır. Kerramiye ise zat ile kaim hâdis bir sıfat olduğunu söyler. Dırar b. Amr ise zatın aynısı olduğunu iddia eder. Kabi’ ise “Allah’ın kendi fiilini bilmesi başkasının fiilini ise emreder olması” şeklinde anlamıştır. Filozoflar ise “en mükemmel düzeni bilmektir” olarak anlamlandırmışlardır. Mu’tezile’nin muhakkikleri “irade; yapılan işte menfaat olduğunu bilmek demektir” diye tanımlamışlardır.¹⁶²

¹⁵⁸ Rûmî, *Muhtasarı’l-Hikmeti’n-Nebeviyye*, 205-206.

¹⁵⁹ Rûmî, *Muhtasarı’l-Hikmeti’n-Nebeviyye*, 222.

¹⁶⁰ Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 158.

¹⁶¹ Özgen, *Eş’arî ve Mâtürîdî Mezhepleri Arasındaki Görüş Farklılıkları*, 222.

¹⁶² Emrullah Yüksel, *Sistemik Kelam* (İstanbul: İz Yayınevi, 2005), 48.

İshak er-Rûmî'ye göre Allah'ın irade sıfatının mahiyeti şöyledir: Allah Teâlâ kadîm iradesi ile olmuş veya olacak şeyleri murad/irade eder. Ne dünyada ne de ahirette küçük-büyük, az-çok, hayır-şer, faydalı-zararlı, başarı-hüsran, artma-eksilme ne varsa Onun takdiri, meşîeti ve kazası ile olur. Allah'ın dilediği oldu, irade etmediği de varlık âlemine çıkmadı.

Allah Teâlâ irade ettiğini yapandır. Onun iradesini engelleyecek ve verdiği hükmü sorgulayacak (güç) yoktur. Kulun günah işlemesi Onun iradesi ve meûneti (yardımı yani imkân vermesi) dışında değildir. Kul ibadeti de Onun meşîeti ve tevfiği (doğru ve uygun olana sevki) ile güç yetirir.

Bütün cinler, insanlar, melekler ve cinler bir zerreyi hareket ettirmek veya durdurmak isterseler Allah irade etmeden bunu yapamazlar hatta bunu irade dahi edemezler. Bunun delili de Allah Teâlâ'nın "Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz. Muhakkak Allah Alîm ve Hakîm'dir."(en-Nisâ 4/30) sözüdür.

Allah Teâlâ ezelde vasıflandığı ezeli sıfatı ile irade sahibidir. Eşyalar(varlık) zaman da ileri ve geri olmaksızın Allah'ın ezelde takdir ettiği, iradesine ve ilmine uygun olarak meydana gelir. Hatta değişme ve başkalaşım olmadan iradesine uygun olarak meydana gelir.¹⁶³

İshak er-Rûmî'nin Allah'ın irade sıfatı hakkındaki ifadelerine baktığımızda Mâtürîdîler'in görüşlerini benimsediğini söyleyebiliriz. Zira onlar iradenin zımnında rıza ve muhabbetin var olmasını şart koşmamışlardır.¹⁶⁴

Mâtürîdîler'e göre irade edilen şey her zaman olmamakla beraber genellikle sevilir. İyilik ve kötülük, hayır ve şerrin tümü Allah'ın iradesi ile vücuda gelir. İnsanlar adına ibadet ve itaat olarak sayılan eylemlerde Onun irade ve meşîeti olmasının yanı sıra muhabbeti ve rızası da vardır. Mamafih isyan anlamı olan fiiller Allah'ın iradesi ile olduğu halde Allah o fiilleri emretmiş ve sevmiştir. Çünkü Onun herhangi bir şeyi sevmesi, onu güzel saymasıdır.¹⁶⁵

Eş'arîlere göre "muhabbet", "rıza", "irade", "meşîet" ve "ihtiyar" aynı anlamdadır. Onlara göre Allah razı olduğu şeyleri irade eder, sevmediklerini ise

¹⁶³ Rûmî, *Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*, 205-206.

¹⁶⁴ Beyâzîzâde, *İşârât'ül-Merâm*, 160.

¹⁶⁵ Meymûn b. Muhammed Ebu'l-Muîn en-Nesefî, *Tabsuratü'l-Edille fî Usuli'd-Din*, Thk. Claude Selame (Dîmeşk: 1983), 2: 689.

irade etmez. İtaat ve mubahlar Allah'ın iradesi ve rızası ile meydana geldiği gibi masiyetlerde Onun irade ve rızası ile gerçekleşir.¹⁶⁶ Allah kâfir kimsede, çirkin olarak küfre razı olur ve onu çirkin olarak sever.¹⁶⁷

Mu'tezile, Allah'ın iradesinin rızasına uygun olmayan bir şeyler taalluk etmediğini kabul ederler.¹⁶⁸ Yukarıda aktardığım bilgiler ışığında Eş'arîler ve Mâtürîdîler'in dolayısı ile Rûmî'nin Allah'ın irade sıfatı anlayışı lafzi bir takım anlaşmazlıktan ibaretken Mu'tezile ve diğer fırkalarla irade anlayışı taban tabana zıttır.

3.4.2. Fiili Sıfatları

Tahlîk, terzîk, inşâ, ibdâ', sun', ihyâ, imâte, inbât, inmâ, tasvîr ve bu sıfatlardan başkaları Allah'ın fiili sıfatlarıdır. Tahlîk, inşâ, fiil ve sun' aynı manadadır. Daha önce örneği olsun olmasın olmayan bir şeyi var etmektir.

İbdâ': Daha önce örneği olmayan bir şeyi var etmektir. Terzîk: Rızıkı var etmesi ve onu azık(besin) yapmasıdır. Allah dışında şahadet, ruhlar ve melekler âleminde var olanlar hâdistir. Allah Teâlâ tahlîki, fiili, inşası ve sun'u ile yoktan var etmiştir.¹⁶⁹

Rûmî fiili sıfatlar hakkında fazla bir açıklama yapmamış, tahlîk, ibdâ' ve terzîk hakkında kısa bir bilgi vermiş ve tahlîk ile ibdâ' arasındaki nüans farkına işaret etmiştir.

İmâm-ı Âzam'ın sadece Allah'ın zatî ve fiili sıfatları olan hayat, kudret, ilim, kelam, semi', basar, irade, tahlîk ve terzîk sıfatlarını zikretmiştir. Çünkü kişinin Allah Teâlâ'nın bu sıfatlarını bilmesi Allah'ın varlığını bilmesi ve tanınması için yeterlidir. Eğer bunlardan birini bilmeseydi mümin olmaz diyerek bu görüşünü Ali Pezdevî'nin *Usûlü'l-Fıkh*'dan ve İmâm'ı Muhammed Eş-Şeybanî'nin *Câmiü'l-Kebîr*'inden yaptığı alıntılar ile destekler. *Usûlü'l-Fıkh*'dan özetle Müslümanların içinde yetişip büyüyen çocuğun anne ve babasına bakılarak Müslüman sayıldığı; bir delille müslüman olduğuna karar verilmesi gereken bir kimsenin de bütün mahlûkatı bütün vasıfları ile tanıyarak Allah'ı kemal sıfatları

¹⁶⁶ Şeyhzâde, *Nazmü'l-Ferâid*, 10. ; Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, 60.

¹⁶⁷ Ebu'l-Muîn en-Nesefî, *Tabsuratü'l-Edille*, 2: 709.

¹⁶⁸ Yüksel, *Sistematik Kelam*, 51.

¹⁶⁹ Rûmî, *Muhtasarü'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*, 208.

ile tanınmasının imkânsız olduğundan imanının tam olması icmâlen tasdik ve ikrar etmesine bağlıdır. Bunları söylemekten aciz ise müminin vasıfları anlatılır. Eğer evet derse tam olarak müslüman olduğu ortaya çıkmıştır. Câmiü'l-Kebîr'inden ise Müslüman anne ve babanın yanında yaşayan kız çocuğu buluğa erer de müslüman olduğunu vasıflamazsa kocasından boşanır.¹⁷⁰ İshak er-Rûmî bu iki alıntı ile müslüman toplumunda yaşayıp büyüsün veya büyümesin imanının tam ve müslüman olduğuna karar vermek için icmâlen de olsa Allah'ın zati sıfatlarını tasdik ve ikrar etmesi bunları söylemekten acizse söylendiğin de kabul etmesi gerektiği görüşünü temellendirmiştir. Allah Teâlâ diğer sıfatlarında olduğu gibi, bir şeyi yarattığında hâdis bir fiil ve hâdis bir sıfatla değil de ezeli sıfatı olan bir fiili ve yaratması ile yapar, yaratır. Allah Teâlâ hâdislerin mahalli olmaktan münezzehtir.¹⁷¹

3.4.3. Haberî Sıfatları

“Nas yoluyla sabit olan sıfatlar demek olan” haberî sıfatların âyet ve hadisler olmadığı takdirde Allah Teâlâ'ya izafe edilmesi düşünülemezdi.¹⁷² Bundan dolayı kelâm bilginlerinin ele aldığı ve tartıştığı önemli meselelerden biri de haberî sıfatlardır. Bu sıfatlara karşı farklı tutumlar geliştirmişlerdir.

Selef âlimleri, zahirî manaları cismaniyet ifade eden bu âyet-i kerimeleri icmâlî olarak yorumlamanın (tevil etmenin), yani “Allah'ın yed'i keyfiyetsiz sıfatıdır.” demenin vacip olduğunu ifade ederler.¹⁷³ Selef'e göre, bu âyetlerin indirilme gayesinin imtihan olması mümkündür. Bu sebeple bu âyetlerde tevakkuf etmek (duraklamak) ve onların Allah'ın sözü olduğuna inanmak gerekir.¹⁷⁴ Bu şekilde icmâlî te'vilden sonra, kelimenin zahir manası üzerine terk edilmesine “tefvîz” denilmektedir.¹⁷⁵ İşte selef-i salihî'nin haberî sıfatlar karşısında takındığı tavır budur. Buna kelâm literatüründe “tevakkuf yolu” da denilmektedir.¹⁷⁶

Selef âlimlerinden Ebû Hanîfe de bu görüştedir. O şöyle der: Onun yed, vech ve nefsi vardır. Kur'an'da Allah'ın zikrettiği vech, yed ve nefis Onun

¹⁷⁰ Rûmî, *Muhtasarı'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*, 208-210.

¹⁷¹ Rûmî, *Muhtasarı'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*, 210-211.

¹⁷² Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 280.

¹⁷³ Beyâzîzâde, *İşârât'ül-Merâm*, 192.

¹⁷⁴ İbn Haldun, *Mukaddime*, Trc. Z. Kadri Ugan (İstanbul: Maarif basımevi, 1986), 2: 530.

¹⁷⁵ Beyâzîzâde, *İşârât'ül-Merâm*, 187-188.

¹⁷⁶ Ömer Aydın, *Haberî Sıfatları Anlama Yolları* (İstanbul Üniversitesi ilahiyat fakültesi Dergisi, Dergipark. org.tr 1999), 136.

keyfiyetsiz sıfatlarıdır. Eğer yed ‘Onun kudreti veya nimetidir, ’denilirse sıfat iptal edilmiş olur ki bu da Kaderiyye ve Mu’tezililer’in sözüdür.¹⁷⁷

İshak er-Rûmî “Yeryüzünde bulunanların hepsi fânidir. Azamet ve kerem sahibi Rabbinin zâtı(vech) bâkidir.” (er-Rahmân 55/26-27) “Allah, “Ey iblis” dedi, “Kendi ellerimle yarattığım şu varlığın önünde secde etmekten seni alıkoyan nedir?”(es-Sâd 38/75), “Rabbinin hükmüne sabret bizim gözetimimiz altındasın.”(et-Tûr 52/48) âyetlerini ve “Muhakkak Allah Âdem’i yeryüzünün tamamından kabzettiği(avuçladığı) (topraktan) yarattı.”, “Muhakkak Âdemoğlunun kalplerinin tamamı Rahman’ın parmaklarından iki parmağı arasında tek bir kalp gibidir. Allah onda dilediğini tasarruf eder.” ve “Cehennem: Daha yok mu? Demeye devam eder ta ki İzzet sahibi Rab kademini(ayağını) oraya koyunca Cehennem: Yeter yeter izzetine yemin olsun ki bazısının bazısına kaşları çatılır, der” hadisi şeriflerini zikreder ve Onun ayn’ı, kabzası(tutması), esâb’i’(parmakları) ve kademi(ayağı) keyfiyetsiz olarak Onun sıfatı olduğunu ifade eder. Her kim Allah Teâlâ’nın yed’i yalnız ‘Onun kudreti veya nimetidir,’ derse Onun yed(el) sıfatını iptal etmiş olur der. Çünkü Allah Teâlâ’nın bütün sıfatları mefhum(içerik, mana) itibari ile bir birinden ayrıdır ve yed mefhumu kudret ve nimet mefhumundan farklıdır. Bundan dolayı ehli-sünnet ve’l-cemaatten kimsenin bu görüşte benimsemediğini düşünür.¹⁷⁸ Musannif’in (Ebû Hanîfe) bu söz Kaderiyye ve Mu’tezile’nin sözüdür, ifadesini de bu bağlamda değerlendirir. Aynı zamanda Ona göre Allah Teâlâ’nın gazap ve rıza sıfatları mahlûkatın gazabı ve rızası gibi değildir. Bundan dolayı ‘Allah’ın gazabı ve rızası diğer (haberi) sıfatları gibi müteşâbihattandır’ der. Bu görüşünü Pezdevî’nin Usûlü’l-Fıkh’ın’dan yaptığı şu alıntı ile temellendirir. Rıza içeride (mutluluk) dolar ve dışarı yansır (mutlu insanın gülmesi gibi) bundan dolayı rızası ve gazabı Allah’ın müteşâbih sıfatlarındandır.¹⁷⁹

O, Pezdevî’den yaptığı, sıfatı anlamaktan aciz kalarak sıfatın aslını inkâr etmek caiz değildir ve Serehsî’den yaptığı vech ve yed Allah’ın kuranda yazdığına binaen malum keyfiyeti ise müteşâbihtir, onunla(müteşâbih) malumun aslı iptal olmaz. Mu’tezile’ye keyfiyetleri benzer geldiği için asılları inkâr ettiler ve Allah

¹⁷⁷ Rûmî, *Muhtasarü’l-Hikmeti’n-Nebeviyye*, 244.

¹⁷⁸ Rûmî, *Muhtasarü’l-Hikmeti’n-Nebeviyye*, 245-246.

¹⁷⁹ Rûmî, *Muhtasarü’l-Hikmeti’n-Nebeviyye*, 246.

Teâlâ'nın sıfatlarını inkâr etmek sureti ile muattıla(ilga eden) oldular.¹⁸⁰ Alıntılar ile tevili hoş görmemekle beraber haberi sıfatlar hakkında yaptığı tevili sıfatın aslını inkâr ederek yegâne doğru budur diyenleri ana yoldan çıkmış olarak görür. Serahsî'den yaptığı alıntı ile ehl-i sünnetin bu konudaki (haberi sıfatları) nass ile malûm olan asıllarını kabul etmek müteşabih olan keyfiyetleri hakkındaki şeylerde tevakkuf etmek ve bu sıfatları talep ile iştigal etmenin caiz olmadığı¹⁸¹ görüşünü Ona göre haberî sıfatlara karşı tutunulması gereken en doğru tavidir.

Eş'arîler haberî sıfatları tevil ederler. İmâm Eş'arî, İbn Fûrek, İcî hayatının ilk dönemlerinde Cüveynî ve Gazzâlî gibi Eş'arî âlimleri ve Mâtürîdîler'den Ebu'l Muîn En-Nesefî bu görüşü benimsemektedir.

Eş'arîler de Mu'tezile gibi haberî sıfatların mecazî anlamlarının murat edilmiş olabileceğini ileri sürerek onları tevîl etme yoluna giderler.¹⁸²

Mâtürîdî âlimler ise haberî sıfatların tevîl edilmesinin doğru bir tutum olamayacağını savunurlar.¹⁸³ Mâtürîdîler haberî sıfatlar konusunda selefîn yöntemini takip eder. Allah'ın “yed”, “vech” gibi haberî sıfatlarını kabul eder ancak onların nasıllığı hakkında bir bilgiye sahip olmadıklarını söylerler. Onlara göre Âdemoğlu bu sıfatların keyfiyetini anlamaktan acizdir.¹⁸⁴

Rûmî'nin de Selef-i Salih'in ve Allah'ın yarattığı mahlûkata benzemekten tenzih etmeyi ön plan da tutan Mâtürîdîler'in¹⁸⁵ haberî sıfatlar hususundaki tavrını benimsediği görülmektedir.

Rûmî, “Allah'ın zâtını yaratıklara benzeten ve Allah insan şeklinde olup sınırlı varlıktır; baş, yüz, göz, ağız, el, ayak ve bedeni vardır”¹⁸⁶ görüşündeki Müşebbihe'nin, “Allah'ın cismanî niteliklere sahip olduğunu söyleyen ve Ona en, boy ve derinlik gibi cismanî vasıflar izafe eden¹⁸⁷ Mücessime'nin tevîlin de ötesine giden hatta Allah'a cismâniyet atfeden bu batıl görüşlerinin yanlışlığına

¹⁸⁰ Rûmî, *Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*, 246.

¹⁸¹ Rûmî, *Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*, 246-247.

¹⁸² Özgen, *Eş'arî ve Mâtürîdî Mezhepleri Arasındaki Görüş Farklılıkları*, 284.

¹⁸³ Özgen, *Eş'arî ve Mâtürîdî Mezhepleri Arasındaki Görüş Farklılıkları*, 286.

¹⁸⁴ Beyâzîzâde, *İşârât'ül-Merâm*, 187.

¹⁸⁵ Ali el-Kârî, *Dav'u'l-Meâlî*, (İstanbul: Dersaâdet Kitapevi, 1985), 31.

¹⁸⁶ Yusuf Şevki Yavuz, “*Müşebbihe*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 156.

¹⁸⁷ İlyas Üzümlü, “*Mücessime*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31: 449.

değınmemiştir. ” Bunun sebebi yaşadığı dönemde Mücessime ve Müşebbihe’nin görüşlerini savunan ciddi herhangi bir grubun ya da kimsenin olmayışı ve tartışmaların haberî sıfatların tevili hususunda yoğunlaşması olabileceği kanaatindeyim.

3.5. Eşyayı Yoktan Yaratması

İshak er-Rûmî, Allah Teâlâ mevcudatı ve fiilini yoktan yarattı. (Mevcudatı) birbirinden ayıran özelliklerini, hareket, sükûn ve diğer fiillerini var etti. Dünyada ve ahirette hiçbir şey yok ki onun yaratıcısı ve faili Allah olmasın. Velew ki bir zerre yaratmakta dahi olsun Allah yaratması ve fiilinde şeriki olmasından münezzehtir. Allah Teâlâ “Allah her şeyin yaratıcısıdır ve her şeye vekildir”(Zümer 39/62) ve “Sen hiçbir şey değılken seni yaratmışım” (Meryem 19/9) buyurdu,¹⁸⁸ diyerek dünya ve ahirette mevcut olmuş ve olacak her şeyi ve onların fiillerinin tek yaratıcısının Yüce Allah olduğunu kısa bir şekilde âyetlerle temellendirerek ele almıştır.

3.6. Şer’i(Husün-Kubuh) Yaratması

İshak er-Rûmî, Allah Teâlâ’nın eşyayı yoktan yaratmasına, mevcudatı ve fiillerin yaratıcısının Allah Teâlâ’nın olduğuna değındikten sonra akla ilk gelen muhtemel soruyu peygamber ve veliler üzerinden, “Allah merhamet edenlerin en merhametlisi olduğu halde neden peygamber ve velileri dünyada en büyük belalarla(şerler) sınıyor?”¹⁸⁹ Diyerek sorar. Çünkü adalet ve rahmet sahibi bir Allah’ın şeri yaratması zahiren bir çelişki gözükmeğtedir.

O, bunun cevabını şöyle verir: Allah Teâlâ insanları tek vasat bir ümmet yaratmaya kâdir olduğu halde böyle yaratmadı. Bilakis Allah hiç şeri yaratmamaya da kâdirdir ve O(c.c.) şerri yaratmayı istemez. Allah Teâlâ ancak hakkında hayır murat ettiği müminleri o (şer, bela) ile günahlarını bağışlamak veya (yüksek) derecelere ulaştırmak için imtihan eder.

Âlem şer ve şerli kimselerle doludur. Bil ki, küçük bir çocuk hastalıktan kurtulmak ve sıhhatine kavuşmak için hacamat olmaya ihtiyaç duysa ve mecbur kalsa o çocuğa şefkat duyan anne hacamat olmasına engel olsa aklıselim olan

¹⁸⁸ Rûmî, *Muhtasaru’l-Hikmeti’n-Nebeviyye*, 248-249.

¹⁸⁹ Rûmî, *Muhtasaru’l-Hikmeti’n-Nebeviyye*, 250.

baba çocuğu hacamat yapmaya azarlayarak ve zorla götürse, meselenin iç yüzünü bilmeyen kimse annenin merhametli babanın ise merhametsiz olduğunu zanneder. Âkil kimse ise babanın çocuğa hacamat ile eziyet etmesi ona duyduğu rahmetinin ve şefkatinin tam mükemmel olmasından olduğunu bilir. Anne ise hakikatte çocuğa düşmandır. Az bir elem çok lezzetlere sebep oluyorsa şer değil bilakis hayırdır. ¹⁹⁰ Yani şer görünen şeylerde kul için birçok hayır gizlenmiştir. Rahmet sahibi Allah kuluna zulüm etmek istemez eğer azap etmek isteseydi ona doğru yolu göstermez, peygamberler ve varisleri olan âlimler göndermezdi. Rabbine hüsnü zan besleyen aklıselim sahibi kimselerin Allah'tan gelen bela ve şerlere bakış açısı bu olmalıdır. Rûmî yukarıda yaptığı bu temellendirmeyi destekleyecek mahiyette birkaç hadis-i şerifi aktarır. Kanaatimce yapmış olduğu bu temellendirme daha çok iman sahibi fakat şerrin yaratılmasındaki hikmeti bilmeyen ve şerrin yaratılma sebepleri hakkında aklında sorular olan veya sebeplerini merak eden kimselere bir cevap niteliğindeyken daha sonra ki temellendirmesi daha seküler düşünen kimseler için bir cevap niteliğindedir.

O, şöyle devam eder: Şerrin zımında (içinde) birçok hayır vardır. Eğer bu şer yaratılmasaydı bu hayırda olmayacaktı. Şerrin olması olmamasından daha büyük şerdir. Kangren olmuş eli görmez misin? Kesilmeye ihtiyaç duyduğu zaman kesilmesi şerdir ama zımında birçok hayır vardır. Eğer kesilmezse kişi ölür o halde elin kesilmesi şerri kesilmeme (şerrinden) daha büyüktür. Eli kesenin muradı sırf hayır olan kişinin hayatta olmasıdır. Kişinin yaşaması el kesme yolu ile (mümkün) olunca bundan dolayı ona yönelmiştir. Yaşaması bizatihi istenen kesme ise bizatihi istenmeyen (zorunlu sonuç) dir. Allah Teâlâ hayrı hayır olduğu için murat etmiş şerri şer olduğu için değil zımında ki hayırdan dolayı murat etmiştir. ¹⁹¹ O, Allah hayrı murat eder ve yaratır ise de şerleri ve kötülükleri murat etmez ve yaratmaz diyen Mu'tezile'ye ¹⁹² şerrin zımında ki hayır sebebi ile ve Allah'ın hikmeti gereği şerri irade edip yarattığını söyler. O, hayrın ve şerrin Allah tarafından takdir edildiğine dair Ebû Hanîfe'nin El-Vasiyye'den şu alıntıyı yapar: "Hayrın ve şerrin tamamı Allah Teâlâ'nın takdiridir." ¹⁹³ Her kim hayrın ve şerrin takdirinin Allah'tan başkasına ait olduğunu iddia ederse tevhid ehli ise

¹⁹⁰ Rûmî, *Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*, 250.

¹⁹¹ Rûmî, *Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*, 251.

¹⁹² Yüksel, *Sistematik Kelam*, 91.

¹⁹³ Rûmî, *Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*, 254.

dinden çıkar ve Allah'ı inkâr etmiş olur. Rûmî şer problemini çözüme kavuşturmak ve tabiatta meydana gelen şerleri yorumlamak üzere ileri sürdüğü görüşün hareket noktası bir hikmetin ve amacın bulunduğu düşüncesidir. Eş'ariyye ve Cebriye'ye göre ise ilâhî fiiller herhangi bir hikmete ve amaca bağlı olmadığını âlemde şer gibi gözüken durumları açıklamanın en doğru metodunun ilâhî fiillerin herhangi bir hikmet ve amaçla ilintilendirilmemesi olduğunu savunurlar. Yarattığı kullarına zalimlik yapmaktan münezzeh olduğuna göre Onun fiillerinin tamamının iyi(hayır) olması gerektiğine inanmak gerekir. İlâhî eylemlerin hikmet ve amaçlarının bulunduğunu iddia etmek zât-ı ilâhî olan Allah'ın iradesinin bunlarla sınırlı olduğu manasına ortaya çıkacağından dolayı sakıncalıdır.¹⁹⁴

Âlemdeki şer hayrın yanında derin denizdeki bir tükürük gibidir.¹⁹⁵ Varlık âleminde hüküm süren kötülük değil iyiliktir. Kur'an'ın nazmı devamlı olarak hayrı hayatı boyunca karşılaştığı binlerce nimeti zikreden Esmâ-i Hüsnâ ile örülüdür. Kul hayatı boyunca sayısız nimet içinde adeta yüzer durur. Bunu kendisinin elde ettiği bir hak olarak kabul ederek sesi çıkmaz. Lakin hayatının bazı zamanlarında bir belâ ve can yakıcı musibetle karşılaşacak olsa feryat figan eder. Hiç düşünmez mi ki bunda da şahsı, mânevi ahlâkî hayatı, ileriki hayatı ve diğer kullara dönük hayır ve iyilik getirecek kıymetli mesajlar vardır.¹⁹⁶

O, hayır ve şerrin(husün-kubuh) Mu'tezile'nin iddia ettiği gibi akılla bilineceğini¹⁹⁷ kabul etmez. Rûmî, İnsan dünyada hayrı ve şerri bilemez bilakis şerrin hayır, hayrında şer olduğunu iddia eder. Çünkü günahlarının çokluğu sebebi ile kalbi ters düz olur. Bu şekilde Şeytan'a itaat etmek Allah'a itaat etmekten daha sevimli gelir. O halde nasıl Allah'ın eşyayı yaratmasının hikmetini ve sebebini idrak edebilir,¹⁹⁸ diyerek aklın hayrı ve şerri temyiz etme yetersiz olduğunu ve aklın nefsanî davranabileceğinden dolayı hayır ve şerri bilemeyeceğini ve neyin hayır neyin şer olduğunu belirleyemeyeceğini savunur.

¹⁹⁴ Râgıb el-İsfahânî, *el-İ'tikâdât* Nşr. Şemrân el-İclî (Beyrut: 1988), 252-262.

¹⁹⁵ Rûmî, *Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*, 251.

¹⁹⁶ Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 291.

¹⁹⁷ Ebu Ya'la, *el-Mutemed*, 106.

¹⁹⁸ Rûmî, *Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*, 251.

3.7. Kaza Ve Kader

Allah'ın yarattığı mahlûkata ilişkin planını ve tabiatın işleyiş tarzını gerçekleştirmesini ifade etmek için kelâm literatüründe kader ve kaza kelimeleri kullanılır. Bu iki ıstılah İslâm âlimlerce farklı şekillerde tanımlanır. Sözlükte “gücü yetmek, planlamak, ölçü ile yapmak, bir şeyin şeklini ve niteliğini belirlemek, kıymetini bilmek, rızkını daraltmak” gibi manaları ifade eden kader; “Allah'ın bütün nesne ve olayları ezelî ilmiyle bilip belirlemesi” diye tanımlanır. “Hükmetmek; muhkem ve sağlam yapmak, emretmek, yerine getirmek” anlamlarındaki kaza ise “Allah'ın nesne ve olaylara ilişkin ezelî planını gerçekleştirmesi” şeklinde tarif edilir. Selefi Salih'in ile Mâtürîdî ve Şîf kelimcilerinin çoğunluğu bu tanımları benimsemektedir. Eş'arî kelimcilerinin ekseriyeti ile İslâm filozofları sözü edilen bu tarifleri tersine çevirerek kazaya kader; kadere de kaza manasını yüklemişlerdir. Bu tanımlara göre “kaza Allah'ın ezelî hükmü yani bütün nesne ve olayların levh-i mahfûzda veya küllî akılda topluca var olması, kader ise bütün nesne ve olayların kazaya uygun olarak yaratılması ve dış âlemde gerçeklik kazanmasıdır.”¹⁹⁹Eş'arîlere göre “Kader fiilin hâdis sıfatıdır, kaza ise Allah'ın ezelde eşyaya müteallik iradesidir ve kadîmdir. Mâtürîdî'lere göre ise kader Allah'ın irade ve ilmüne taalluk ettiği için kadimdir. Kaza ise hâdistir.”²⁰⁰

İshak er-Rûmî, kaderi şöyle açıklar: Dünya ve ahirette olmuş ve olacak olan şeyleri Leh-i Mahfuz'a yazmasıdır. Şöyle ki şahadet, ruhlar ve melekler âlemin de olmuş ve olacak şey Allah'ın yazgısının(kader) dışına çıkamaz. Hatta cisimlerden ve adetlerden zerre veya zerreden daha az bir miktar Onun yazgısının dışına çıkamaz. “Ne yerde ne de gökte zerre miktarı bir şey bile Rabbinin bilgisi dışında kalmaz. Bundan daha küçük veya daha büyük ne varsa istisnasız apaçık bir kitapta yazılıdır.”(Yunus 10/61) ayeti kerimesini delil getirir. Ardından Resulullah'tan şu rivayetleri aktarır: “Allah'ın ilk yarattığı kalemdir ve ona yaz, dedi. Kalem, ne yazayım? Ey Rabbim, dedi. Allah Teâlâ: Kıyamete kadar olacakları yaz, buyurdu.”Ebû Hüzâme babasından rivayet etti. (Ebû Hüzâme'nin

¹⁹⁹ Yusuf Şevki Yavuz, “Kader”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24: 58.

²⁰⁰ Ahmet es-Sâvî, *Şerh 'üs-Sâvî alâ Cevheret'üt-Tevhîd*, Thk. Abdul Fettah el-Bezmi (Dınişk: Dâr'u İbn Kesîr, 1999), 255-256.

babası) Resûlullah’a dedim ki: Ey Allah’ın resûlü ne dersin, şifa için yaptığımız rukye(şifa için âyet okumak), tedavi maksadı ile yaptığımız ilaçlar ve korunmak için tedbirler Allah’ın kaderinden bir şeyi geri çevirir mi? Resûlullah: “Bunların hepsi Allah’ın kaderindendir” buyurdu.²⁰¹Yaptığı bu açıklama ve temellendirmeden anlaşıldığı üzere O’nun kader anlayışı Ebû Hanîfe ve Mâtürîdîler’in kader anlayışı ile paralellik arz etmektedir.

Mu’tezilîler günah vb. şeyler Allah’ın kazâ ve kaderi ile değildir, demiştir.²⁰²İshak er-Rûmî, Ebû Hanîfe’nin *el-Vasiyye* kitabından cevaben şu alıntıyı yapar: Hayrın ve şerrin tamamı Allah Teâlâ’nın takdiridir. Kim hayrı ve şerri takdir eden Ondan başkası olduğunu iddia ederse Allah’ı inkâr etmiş olur. Tevhid ehli ise tevhidi iptal olur.²⁰³Yani Ona göre şer Allah’ın iradesinin bir eseri olduğu gibi kazâ ve kaderinin de bir eseridir.

İshak er-Rûmî, Allah’ın kazâsını şöyle açıklar: Allah eşyayı kazâsı ile yani hükmü ile yarattı. O da kün(ol) kavlidir. Allah Teâlâ: “Bir şeyi istediğinde, Onun buyruğu "ol!" demekten ibarettir, hemen olur.”(Yâsîn 36/82) buyurdu. “Kün” sözü ile kün’ün lafzı murat edilmemiştir. Bilakis Allah’ın ezelî sıfatı olan manası kastedilmiştir. Bu (kün) Allah’ın kendisi ile yeri gökleri ve bunlardan başka olan şeyleri yarattığı söz(kavl)dür. Allah’ın eşyayı yaratma sünneti(izlediği yol) bu söz ile gerçekleşti. İlâhî kitaplar Allah’ın eşyayı yaratmasında ki sünnetin bu(kün) söz ile olduğuna delâlet etti.²⁰⁴Zemahşerî, buradaki “Kün” ifadesinin Allah Teâlâ’nın âlemdeki saltanatının mutlak olduğunu, murat ettiği herhangi bir şeyi yapmak için vasıtaya ihtiyacının olmadığını ve Onun hakkında zorluk, yorgunluk gibi mahlûkata has kusur ve eksikliklerin düşünölemeyeceğini pekiştiren mecazî bir ifade olduğu kanaatindedir.²⁰⁵Ebû Berakât En-Neseffî’ye göre kâinat Onun halk etmesi ile meydana gelmiştir. Ancak Allah yaratmasını, kendinden “kef” ve “nûn” harfleri olmaksızın kün sözüyle ifade etmiştir. Gerçekte bu yaratılışın hızlılığını beyandır. Sanki O şöyle demektedir: “Kün” sözünü söylemek size nasıl ağır gelmiyorsa aynı şekilde mahlûkatı ilk baştan yaratmak ve onları tekrardan

²⁰¹ Rûmî, *Muhtasarı’l-Hikmeti’n-Nebeviyye*, 252-253.

²⁰² Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi el-Bidâye*, 76.

²⁰³ Rûmî, *Muhtasarı’l-Hikmeti’n-Nebeviyye*, 254.

²⁰⁴ Rûmî, *Muhtasarı’l-Hikmeti’n-Nebeviyye*, 254.

²⁰⁵ Hayrettin Karaman, İbrahim Kafi Dönmez, Mustafa Çağrı, Sadettin Gümüş, *Kur’an Yolu Tefsiri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları,2003), 4: 516.

yaratma da Allah’a ağır gelmez.²⁰⁶ İmâm Mâtürîdî de “Kün” ifadesinin Allah’ın tekvin sıfatını ifade eden mecaz mana olduğunu ve Allah’ın herhangi bir vasıta olmaksızın yaratmaya kâdir olduğunu zikreder. Olmuş ve olacak şeylerin tamamı ezeli ve ebedî olan Allah’tan “kef” ve “nûn” harfleri sadır olmaksızın kün(ol) ile olur.²⁰⁷

İshak er-Rûmî, “Kün” sözü ile kün’ün lafzı murat edilmemiştir. Bilakis Allah’ın ezeli sıfatı olan manası kastedilmiştir, dedikten sonra Ali Pezdevî’den “kün” kavlinin Allah’ın yaratmasının hızlı olmasına dair bir kullanım olmadığı, Serahsî’den ise tekvin sıfatından mecaz olmadığı, hakiki anlamda kullanıldığına dair²⁰⁸ alıntı yapar. Daha sonra bu konuda başka bir açıklamada bulunmaz. O, bu konuda Ebû Berakât En-Nesefî ve İmâm Mâtürîdî gibi mi yoksa Pezdevî ve Serahsî gibi mi düşünüyor bunun hakkında söylenecek sözler subjektif değerlendirmenin ötesine geçmeyecektir.

Dünyada ve ahirette hiçbir şey yoktur ki Onun meşiet, ilmi, kazâsı, kaderi ve Leh-i Mahfuz’daki yazgısı ile olmasın.(Ebû Hanîfe) Meşiet ile iradesini, kazâsı ile hükmünü, kaderi ile takdirini kastediyor. İshak er-Rûmî, “Leh-i Mahfuz’a yazması” ile “kaderi” sözünün atf-ı tefsir yani açıklayıcı bir söz olarak kabul ediyor. Ali el-Kârî’de İshak er-Rûmî’yi atf-ı tefsir diyerek takip etmiştir. Anlaşılması zor olan yön ise Allah’ın takdiri kadim bir sıfatken yazması kalemin yaratılmasından sonra meydana gelmiştir.²⁰⁹

Kazâ, kader ve meşiet Allah’ın ezelde keyfiyetsiz sıfatlarıdır. Rûmî’ye göre Allah’ın bu sıfatları kitap ve sünnetle sabittir. Ne var ki diğer sıfatları gibi vasfen bu sıfatları da müteşabihdir. Tüm müminlerin bu sıfatlara iman etmesi gerekir. Bu sıfatların vasfında(betimlemede) aklın gereğince inanmak batıldır. Çünkü bu nassa²¹⁰ muhalefet etmektir.²¹¹

İshak er-Rûmî’ye göre, Allah Teâlâ’nın eşya hakkındaki ilmi kadimdir. Bir şeyi bildiğinde kadim ilmi ile bilir. Bir şeyi var ettiğinde veya yok ettiğinde kadim

²⁰⁶ İmâm Ebî Berakât Abdullah en-Nesefî, *Medârik’ut-tenzîl ve Hakâik’ut-Tenzîl*, Thk. Yusuf Bedyevî (Beyrut: Dâr’u İbn Kesîr, 2018), 3: 115.

²⁰⁷ İmâm Mansûr Mâtürîdî, *Te’vîlât’ül-Kur’an* (Beyrut: Müesseset’ür-Risâle, 2004),4: 215.

²⁰⁸ Rûmî, *Muhtasaru’l-Hikmeti’n-Nebeviyye*, 254.

²⁰⁹ Rûmî, *Muhtasaru’l-Hikmeti’n-Nebeviyye*, 254.

²¹⁰ “O’nun benzeri hiçbir şey yoktur.” (Şûrâ 42/11)

²¹¹ Rûmî, *Muhtasaru’l-Hikmeti’n-Nebeviyye*, 254.

ilmine uygun olarak var veya yok eder. O halde Onun ilmi değişmez ve çelişmez. Mevcudun ve malumun değişmesi, ilminin çelişmesi ile Onda yeni ilim meydana gelmez.²¹²Eğer Allah'ın ilminde bir değişme olsaydı meydana gelen bilgilere göre kaderi, kazâsı ve meşiet(i) (iradesi) değişmesi gerekirdi ki Allah Teâlâ bundan münezzehtir. Dolayısıyla Allah Teâlâ'nın kazâsına, kaderinde ve meşietinde değişme olmaz.

3.8. Nübüvvetle İlgili Konular

İshak er-Rûmî, peygamberlerin ismet sıfatını temellendirirken münzevi hayat yaşayan zahitlerin yaşantısını örnek verir. Onlar küçük ve büyük günahlardan kaçınırlar. Peygamberler ise onlardan daha üstündür. O halde onlardan günah sadır olması mümkün değildir. Peygamberlerden ancak zelle ve hata meydana gelir.

Peygamberlerin kasti olarak yaptığı fiiller vacip, müstehep mübah ve zelle olarak dört kısımdır. Peygamberlerin zellelerine örnekse Hz. Musa ve Hz. Âdem'dir.

Rûmî, zelleyi iki kısma ayırmaktadır. İlki Hz. Musa'nın Kıpti'ye yumruk atarak onu öldürmesidir. O, fiile niyet etmiştir ama onu öldürmeye niyet etmemiştir. Tıpkı çamurda yürürken kayıp düşen adam gibi adamın asıl niyeti yürümektir.

Musa'nın niyeti yumruk atmak olsa da onu öldürmek değildir. Bundan dolayı şariat mecazen fiili Musa'ya nispet etmiştir ve Allah'a Musa'nın dilinden bu fiili şeytana nispet etmiştir.

İkincisi ise Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın zellesidir. Peygamberlerin zelleye yönelmeleri bulundukları göreve ve temiz yaratılışlarına aykırıdır. Ancak onların zelle meydana gelmesi imtihan sebebiyledir. Onlar bu fiile kasti olarak yönelmediler. Şeytan onları aldattı ve onların zelleye yönelmesine ve cennetten çıkmalarına sebep oldu. Allah, cennetten çıkarmasından ve ayaklarını kaydırmasından dolayı “ Şeytan o ikisinin ayağını kaydırды ve onları bulundukları cennetten çıkardı” (el-Bakara 2/36) buyurdu, der.

²¹² Rûmî, *Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*, 258.

O “Muhammed (sav) Allah’ın habibi ve kuludur” ifadesindeki “kulu” ifadesinin “İsa Mesih yaratılmamıştır, Allah’ın oğlu ve onun gibi ilahtır,” diyen Hristiyanlara bir cevaptır. Diğer bir hikmet ise ümmeti Hristiyanlar gibi sapmaktan muhafaza etmek olduğunu söyler.

Ona göre “Nebi”, vahiy vasıtası ile gaybî âlemden haber veren kimsedir. “Resul” ise Nebi olduktan sonra Allah’ın kitap ve şeriatla veya yeni şeriat olmadan sadece kitapla mahlûkata gönderdiği elçidir.

Muhammed (sav) nübüvvetten öncede sonrada asla puta tapmamış küçük ve büyük günah işlememiştir.

İshak er-Rûmî, Hz. Muhammed’den kendi faziletinin diğer peygamberden üstün olduğu başka rivayetlerde ise peygamberlerin birbirinden üstün olmadığına dair rivayetleri peygamber diğer peygamberlerden üstün olduğunu vahye dilmeden önce söylemiştir. Çünkü tevazu için peygamberin vahyi inkârı caiz değildir ya da ümmetine bilginiz olmadan bir peygamberin diğerinden üstün olduğunu söylemeyin diye, izah eder.

İshak er-Rûmî’ye göre Hz. Muhammed diğer peygamberlerden daha faziletlidir. Nasıl bir ağaç verdiği meyveye göre kıymetli ise insanlarda ortaya koyduğu ürünlerle kıymetli sayılır. Ona göre Hz. Muhammed’in diğer peygamberlerden üstün olması, Onun şeriatının ve dininin en mükemmel insanların tümüne gönderilmesi, ümmetinin diğer ümmetler içinde en hayırlı olması, peygamberlerin sonuncu olması, sıratı ilk geçen olması, kıyamet gününde Allah’a olan yakınlığı, ilmi, yakînî bilgisi, takvası ve peygamberlerin efendisi olmasıdır.²¹³

3.8.1. Peygamberlerden Ve Diğer İnsanlardan Meydana Gelen Olağan Üstü Olaylar

O, peygamberlerden nübüvvetin delili ve alameti olarak sadır olan olağanüstü şeylerin mucize olduğunu ifade etmektedir.

İshak er-Rûmî, Allah’ın veli kullarına ikramını göstermek için verdiği şeylerin ise keramet olduğunu aktarır. O, Allah’a düşman olan iblis, firavun ve deccal gibilerinden zuhur eden olağan üstü şeylere ise kazâyı hâcet, istidrâc ve

²¹³ Rûmî, *Muhtasaru’l-Hikmeti’n-Nebeviyye*, 273-285.

mekir diye isimlendirir. ²¹⁴Ona göre, kişinin günahları olağanüstü şeylerin meydana gelmesini engellemiyor ise aynı şekil de inkâr etmesi de onda istidrâcın meydana gelmesini engellemez.

Ona göre, kâfirlerde istidrâc gibi olağanüstü şeylerin meydana gelmesinin bir sebebi vardır. O, istidrâcî “onların azabını katlamak ve tahmin etmedikleri şekilde onları helak etmektir.” diye tanımlar. O, bunun sebebini ise Allah’ın bu nimetlerle onlara ikram da bulunduğunu ve Allah’a yakınlığın bir göstergesi olarak zannetmeleri isyan ve küfürlerini arttırmaları olarak ifade eder.²¹⁵ Onlardan meydana gelen bu olağanüstü olaylar hızlân ve kulluktan uzaklaştırmadır.

3.9. Şefaât

İshak er-Rûmî, peygamberlerin büyük günah işleyen müminlere şefaât edeceğini kabul eder ve görüşünü temellendirdiği şu rivayetleri aktarır.

Enes b. Malik, Resûlullah: “ Şefaâtım ümmetimden büyük günah işleyenler içindir. Bunu toy gençlere ve yoldan çıkmış ihtiyarlara bahsetmeyin.” buyurdu. Sonra “Eğer size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi değerli bir yere koyarız.” en-Nisâ 4/31) âyetini okudu demiştir.

Resûlullah, “ Kıyamet günü peygamberlerin önderi, hatibi ve şefaâtçisiyim, gurur kibir yoktur.” buyurdu.

İshak er-Rûmî, peygamberden gelen rivayetlerden dolayı âlimlerin, şehitlerin ve çocukların ana-babasına şefaât edeceğini kabul eder.²¹⁶ Şefaati inkâr eden kimsenin durumu hakkında herhangi bir görüş belirtmemiştir.

3.10. Sahabenin Fazilet Sırası

İshak er-Rûmî’ye göre fazilet sırası hilafet sırasına göredir. Çünkü sahabelerden rivayetler bu şekildedir. Aynı zaman da hilafet nasla tayin edilmediğinden o zamanda yaşayan en faziletli halife olur. Hulefâ-yi Râşidîn’in kimin daha üstün olduğunu bilmeden kendine ve diğer Müslümanlara zulmederek

²¹⁴ Rûmî, *Muhtasaru’l-Hikmeti’n-Nebeviyye*, 300-301.

²¹⁵ Rûmî, *Muhtasaru’l-Hikmeti’n-Nebeviyye*, 299-300.

²¹⁶ Rûmî, *Muhtasaru’l-Hikmeti’n-Nebeviyye*, 328-331.

hilâfet makamını talep etmesi de düşünülemez. Dolayısı ile fazilet tertibi aynı zamanda hilafet tertibidir.

Ona göre, namaz kılmak için iki kişiden daha az bilen kimse veya yargı makamına iki faziletli kimseden daha az faziletli olan hoş olmamakla göreve getirilebilir ve bu konuda günah işlememişlerdir. Fakat Hulefâ-yi Râşidîn 'in fazilet sıralamasında ümmetin icmâsı vardır.²¹⁷ Görüldüğü üzere O ümmetin icmâsını kesin delil sayar çünkü ümmet yanlış bir karar etrafında bir araya gelmez.

Rûmî, diğer sahabelerin faziletlerini peygamberden gelen rivayetler ışığında ele alır. Onlar yıldızlar gibidir hepsi kıymetli ve uyulmaya değerdir. Fazilet sırasında sahabelerden sonra tâbiîn ve ondan sonraki neslin olduğunu ifade eder.²¹⁸

3.11. İmanla İlgili Konular

İman, kelâmî tartışmaların temelini oluşturur. Zira bütün gaye doğru imanı elde etmektir. Bundan dolayı âlimler iman ile ilgili konuları ele almış ve görüş beyan etmişlerdir. Haricîler, Mürcie ve Mu'tezile'nin tarih sahnesine çıkmasına sebep olan olaylar yine imanla ilgilidir.

İshak, imanı dil ile ikrar kalp ile tasdik olarak ifade eder. Tasdik ise hayat, kudret, ilim, kelam, semî, basar, irade, tahlîk ve terzîk sıfatları ile sıfatlı bir olan Allah'ın eşi olmadığını, Hz. Muhammed'in resûlü olduğunu icmâlen kabul etmek, olarak tarif eder.

O, eğer imanın ikrardan ibaret olduğunu kabul etseydik münafıklara mümin demek gerektiğini, eğer Allah'ı bilmeyi iman kabul etseydik ehli kitabı kabul etmek gerektiğini söyleyerek imanın Allah'ın eşi olmadığını tastik ve ikrarın bir bütün olduğunu kabul eder.²¹⁹

²¹⁷ Rûmî, *Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*, 285-286.

²¹⁸ Rûmî, *Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*, 287-288.

²¹⁹ Rûmî, *Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*, 305-306.

3.11.1. İmanın Artması Ve Eksilmesi

Rûmî'ye göre, tastik ve yakîn itibari ile iman artar veya eksilir. Fakat iman edilen şeyler itibari ile müminlerin ve meleklerin imanı arasında fark yoktur ve bu itibarla iman artmaz ve eksilmez.

Eğer iman edilen şeylerde artma ve eksilme söz konusu olsaydı kişinin inanılması gereken şeylerin bir kısmını kabul edip bir kısmını inkâr etmesi gerekirdi ki bu durumda kişi hem kâfir hem de mümin olurdu. Bu da imkânsızdır.²²⁰

İshak er-Rûmî, yakîn ve tasdik itibari ile imanın artması ve eksilmesine aklî ve naklî deliller getirir.

Kur'ân'dan delili: “İmanlarına iman katsınlar diye müminlerin kalplerine huzur ve güven aşılayan da O’dur.” (Fetih 48/4) ve “Müminler o kimselerdir ki, Allah’ın adı anıldığında yürekleri titrer, kendilerine Allah’ın âyetleri okunduğunda bu onların imanlarını arttırır.” (Enfâl 8/2)

Sünnetten delili: Resûlullah’a imanın artıp eksilmesi hakkında sorulunca Resûlullah: “Evet, artar ta ki sahibini cennete girdirir, eksilir ta ki sahibini cehenneme sokar.” buyurdu.

İcmâdan delili: Peygamberlerden herhangi biri ile Hz. Muhammed’in imanın aynı seviye de olmadığı üzerinde ümmet icmâ etmiştir.

Aklî delili: Yakîn ve tasdik nefsin durum ve hallerindendir. Nefse ait durum ve hallerin artma, eksilme, güçlenme ve zayıflamayı kabul eder mahiyette olduğunda şüphe yoktur.²²¹ Yani insanın kimi zaman duygusal yönü ağır basarken kimi zaman öfke duygusu ağır basar, duyguları iç ve dış etkilere göre ruhî durumunda farklılaşma meydana gelir. İnsanın kalbi günahlarla kararır ve katılaşı; ibadet ve taatlerle arınır ve yumuşar.²²²

²²⁰ Rûmî, *Muhtasarı'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*, 307-308.

²²¹ Rûmî, *Muhtasarı'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*, 309-311.

²²² Rûmî, *Muhtasarı'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*, 311.

3.11.2.Büyük Günah İşleyeninin Durumu

İshak er-Rûmî, kişi büyük günahta işlese de Hâricîler'in dediği gibi kâfir olmadığını ifade eder. Eğer günahı helal sayarsa dinden çıkmış ve Allah'ı ve Resulünü yalanlamış olur.

O, Mu'tezile'nin dediği gibi “ne mümin ne de kâfirdir, iman ile küfrün arasında bir menzilededir,” diyerek büyük günah işleyen kimseden mümin ismini izale etmez.

İbn Abbas'tan gelen şu rivayetle görüşünü temellendirir. İbn Abbas: “Eğer Allah ehli tevhidî günah sebebi ile kâfir saysaydı haksız yere kan dökeni kâfir sayardı. Hâlbuki Allah: “ Ey iman edenler! Kısas size farz kılındı” sonra “Fakat kimin (hangi katilin) lehine, onun (maktulün) kardeşi (varisi veya velisi) tarafından bağışlanırsa” daha sonra ise “Bu, Rabbinizden bir hafifletme ve bir rahmettir”(el-Bakara 2/178) buyurdu. Allah âyetin başında katil kimseyi mümin ortasında ise kardeş diye isimlendirdi. Sonun da ise hafifletme ve rahmetle ümit kestirmedi.”²²³

O, fâsık bir müminin, mümin olarak irtihal ettiğinde cehennemde ebedî kalacağı görüşü savunan Mu'tezile'yi reddeder.

O, mümine günahı zarar vermez ve cehenneme girmez, günahlarımız bağışlanmış ve iyiliklerimiz kabul olmuştur diyen Mürcie'ye de karşı çıkar.²²⁴

3.12. Mest Üzerine Mesh ve Teravih Namazı

Mest üzerine mesh ve teravih namazı kelâmî konular arasında olmadığı halde Şii ve Sünnî geleneği birbirinden ayıran simge haline geldiğinden fûruya ait bu meseleler itikadî boyutta değerlendirilmiştir. O, sünnet olan mest üzerine mest etmeyi ve ramazan gecelerinde kılınan sünnet teravih namazını Râfîzîlere bir karşı çıkış olarak kabul eder.

O, mest üzerine meshin mukim iken bir gün bir gece yolculukta ise üç gün üç gece olduğunu, gelen hadislerin tevatüre yakın olduğundan mest üzere meshi inkâr edenin kâfir olma ihtimalinin olduğunu ifade eder.²²⁵Fıkâhî amelî bir mesele

²²³ Rûmî, *Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*, 290.

²²⁴ Rûmî, *Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*, 291-292.

²²⁵ Rûmî, *Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*, 290-291.

olmasına rağmen mest üzerine mest yapmanın gerekli olduğu ve itikadî bir kimlik kazanması ve bunun ehl-i sünnet tarifine kadar girmesi Şia ile olan fikri husumetin amelî sahaya taşınmasının bir tezahürüdür.

3.13. Ehl-i Sünnet Tarifi

İshak er-Rûmî, ehl-i sünnet ve'l-cemaatin tarifini Hâkim eş-Şehîd'in "el-Müntekâ" adlı eserinden aktarır. Ebû Hanîfe'ye ehl-i sünnet ve'l-cemaat sorulduğunda şöyle demiştir: " İki şeyheyne (Hz. Ebubekir, Hz. Ömer) üstün saymak, iki damadı (Hz. Osman, Hz. Ali) sevmek, mest üzerine meshi kabul etmek, iyi veya günahkâr olan kimselerin arkasında namaz kılmaktır."²²⁶

3.14. Allah'ın Ahirette Görülmesi

İshak, Allah'ın ahirette görülebileceğini ve keyfiyetsiz ve cihetsiz olarak müminlerin cennette Allah'ı başlarındaki gözlerle göreceği, görüşünü savunur. Allah'ın ahirette görüleceği ile ilgili şu rivayetleri nakleder.

Resûlullah: "Rabbinizi ayan beyan göreceksiniz." buyurdu.

Cabir b. Abdullah: "Resûlullah ile beraber dolunaylı bir gece de oturuyorduk Resûlullah ayağı kalktı ve " Siz şu ayı güçlük çekmeden gördüğünüz gibi rabbinizi göreceksiniz" buyurdu.

Resûlullah: " Cennet ehli Cennete girdiğinde Allah Teâlâ: "Bir şey ister misiniz onu da vereyim?" buyurur. Onlar da: " Sen yüzümüzü ak ettin, cennete yerleştirdin, cehennemden kurtardın (daha ne isteyelim)," dediler. Allah perdeyi kaldırır ve Allah'a bakarlar. Onlara rablerine bakmaktan daha kıymetli bir şey verilmemiştir." buyurdu. Sonra "Güzel yapanlara daha güzeli bir de fazlası vardır." (Yûnus 51/26) âyetini okudu.

Ona göre "Oysa o gün bir kısım yüzler rablerine bakarak mutlulukla parıldayacaktır," (Kıyâmet 75/22-23) âyetleri Allah'ın ahirette görüleceğinin kanıtıdır. Zira Allah kemâl sıfatları ile vasıflanmıştır. Allah'ın kendine ve diğer şeylere görülmesi ise Onun kemâl sıfatlarındandır ve Allah bununla müminlere ikramda bulunur. Fakat Allah'a yön tayin etmek imkânsızdır bundan dolayı vasıf itibari ile müteşabihdir ve hakikatine olduğu gibi inanmak gerekir. Rû'yetullah'ın

²²⁶ Rûmî, *Muhtasarı'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*, 287.

nasıl olacağını bilmemek varlığını inkâr etmeyi gerektirmez ve bu hakikati ortadan kaldırmaz.²²⁷

İshak, Allah'ın görülmeyeceğini iddia eden kimsenin arkasında namaz kılmayı caiz görmez. Allah'ın âzametî ve celâlinden dolayı görülemez diyen kimse bid'atçı, Allah'ın âzametî ve celâli gibi bir sebep olmaksızın Rü'yetullah'ı inkâr eden kimsenin kâfir olacağını savunur.²²⁸

3.15. İslam, İman ve Din

İshak, islâmı “ Farz olan namaz, zekât, oruç ve haccı kalbin onaylaması, kabul etmesi” olarak tanımlamıştır. Eğer bir kimse “ Allah on vakit namaz emretseydi kılmazdı. Resûlullah söylese inanmam. Kible şu yönde olsa namaz kılmam.” gibi ifadeler kullansa kâfir olur.²²⁹

Rûmî, islâmı farz olan namaz, zekât, oruç ve haccı kalbin onaylaması, kabul etmesi ve bendenle amel etmek olarak kabul eden, ameli terk eden kimseleri mümin kabul etmeyen Mu'tezile'yi eleştirir. O, bunun açıklamasını şöyle yapar: Niyet amelsiz olabilirken niyetsiz amel geçerli değildir. O halde Allah'ın emirlerinin farziyetini kabul eder bununla beraber amel etmezse yine de mümindir. Fakat bu fiilleri terk ettiğinden dolayı kâmil mümin olmaz. Allah ve resûlüne itaatten çıkmış olur.²³⁰

İshak er-Rûmî, “imanı tasdik; islâmı kalp, dil ya da organlarla veyahut bunların tamamı ile tasdik etmektir.” diye tanımlar. Ona göre imansız islâm islâmsız da iman olmaz fakat iman islâmdan zaman olarak değil zât olarak öncedir ve islâm ile iman birbiri ile iç içedir.

Rûmî, din kelimesinin iman, islâm, Hz. Muhammed'in şeriatı ve diğer peygamberlerin şariatleri yerine kullanılabileceğini söylemektedir.²³¹

3.16. Mizan, Havz, Sırat Ve Cennet-Cehennem

İshak er-Rûmî, Allah'ın kıyamet günü kulların iyi ve kötü amellerini, cezalarını veya mükâfatlarını bilmeleri için adil bir terazi kurduğunu kabul eder ve

²²⁷ Rûmî, *Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*, 302-303.

²²⁸ Rûmî, *Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*, 304.

²²⁹ Rûmî, *Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*, 314.

²³⁰ Rûmî, *Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*, 314.

²³¹ Rûmî, *Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*, 318.

sonra “O gün ölçü-tartı haktır. Artık kimin tartıları ağır gelirse işte onlar kurtuluşa erenlerdir. Kimin de tartıları hafif gelirse işte onlar âyetlerimize karşı haksızlık ettiklerinden dolayı kendilerini ziyana sokanlardır.” (A'râf 7/7-8) âyetlerini aktarır.²³²

İshak er-Rûmî, Hz. Muhammed'den “Havz'ım bir aylık yürüme mesafesidir. Köşeleri eşittir. Onun suyu sütten daha beyazdır. Kokusu miskten daha güzeldir. Onun bardakları semadaki yıldızlar gibidir. Onun suyundan içen kimse asla susamaz.” hadis-i şerifini aktarır.²³³

İshak er-Rûmî, “Sıratı” cehennemine üzerine çekilmiş kıldan ince kılıçtan keskin bir köprü olarak tanımlar ve peygamberden “ Sırat, cehennemin ortasına kurulur.” hadisini zikreder.

İshak er-Rûmî, havz, onun su, bardak ve kokusunu Hûru'l-În'i, cennet yiyecek içecek ve giysilerinin asılları hakkında bilgi olmakla beraber vasıfları itibari ile müteşabih olduklarını kabul eder.²³⁴

İshak er-Rûmî, Cennet-Cehennemin hali hazırda var olduğunu kabul eder. Bunun delili olarak “Rabbinizin mağfiretine mazhar olmak ve takvâ sahipleri için hazırlanmış olup gökler ve yer kadar geniş olan cennete girmek için yarışın!” (Âl-i İmrân 3/133) ve “Bunu yapamazsanız –ki asla yapamayacaksınız– yakıtı insanlar ve taş olan ateşten sakının; o, inkârcılar için hazırlanmıştır.” (el-Bakara 2/24) âyetlerini delil getirir.²³⁵

İshak erRûmî, Cennet ve Cehennemin hali hazırda yarılmadığını ve fani olduklarını iddia eden Cehmiyye'nin bu iddialarını reddeder. Ona göre, cennet ve cehennem şuan yaratılmış ve asla yok olmayacaktır. Cennetlikler Cennette cehennemliklerde Cehennemde ebedî kalacaklardır. Bunun delili ise “İşte onlar cennetliklerdir. Onlar orada ebedî kalacaklardır.” (Hûd 11/23) ve “Onlar cehennemliktir; orada ebedî olarak kalacaklar.” (el-Mücâdele 58/17) âyetleridir. Bu takdirde ona göre, Cennet ve Cehennem yok olmayacaktır ve Allah'ın mükâfatı ve cezası devamlıdır.²³⁶

²³² Rûmî, *Muhtasarı'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*, 331.

²³³ Rûmî, *Muhtasarı'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*, 332.

²³⁴ Rûmî, *Muhtasarı'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*, 334-335.

²³⁵ Rûmî, *Muhtasarı'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*, 333.

²³⁶ Rûmî, *Muhtasarı'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*, 336-337.

3.17. Kabir Hayatı

İshak erRûmî, Münker ve Nekir'in soru sormasını, kabir de ruhun cesede iade edilmesini, kabrin cesedi sıkmasını ve kabirde azabın varlığını kabul eder. Peygamberden gelen rivayetler kabir hayatında gerçekleşecek bu olayların asıllarının varlığını göstermektedir. Ona göre kabir hayatı ile ilgili geçen bu bilgilerin asılları bilinse de vasıf itibari ile müteşabihdir. Kâfirlerin kabir azabı göreceği malumdur fakat cesedi yakılıp kül haline gelen cesede gelince onun nasıl kabir azabı göreceği ve ruhunun cesedine nasıl iade edeceği konusunda bir bilgi yoktur o halde vasıf itibari ile müteşabih olur.²³⁷

İshak er-Rûmî'ye göre ayet ve hadislerde geçen bu müteşabih olayların nasıl olduğunu Allah bilir. İnsan aklının bu müteşabih durumları bilmesinin imkânı yoktur. Dolayısıyla insanın, akli ile müteşâbihler hakkında yaptığı her yorum âyet ve hadislerle aykırı olur, “ Hâlbuki onun te'vilini ancak Allah bilir” âyeti bunun kanıtıdır. Müminin müteşâbihler konusunda sorumlu olduğu husus onun hak olduğuna inanmaktır ve sadece onun hak olduğuna inanmakla mükelleftir.²³⁸

3.18. Peygamberin Ana-Babasının Durumu

İshak er-Rûmî, Hz. Muhammed'in anne ve babasının küfür üzere vefat ettiğini kabul eder. Aynı zaman da kâfir olarak öldükten sonra Allah'ın onları dirilttikten sonra müslüman oldukları sonra onları tekrardan öldürdüğünü söyleyenlerin bu görüşünü kabul etmez. İbn Mesut'tan şu rivayeti aktarır.

İbn Mesud: “ Peygamberle beraber kabristana gittik, peygamber kabirlere bakıyordu ve bize oturmamızı emretti. Sonra kabirleri geçti ve bir kabrin başında durdu, uzun süre kabrin başında Allah'a münacatta bulundu. Daha sonra ağlayarak ayağı kalktı. Peygamberin ağlamasından etkilenerak biz de ağladık. Peygamber bize yönelince Ömer b. Hattab Onu karşıladı ve “ Ey Allah'ın resûlü seni ağlatan bizi tedirgin eden sebep nedir?” dedi. Peygamber aramıza oturdu ve “ Ağlamam sizi korkutup telaşlandırdı mı?” dedi. Biz de evet Ey Allah'ın resulü, dedik. Buyurdu ki: “Başucunda Allah'a yalvardığım kabir Âmine b. Vehb'in

²³⁷ Rûmî, *Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*, 339.

²³⁸ Rûmî, *Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*, 341.

kabridir. Onu ziyaret etmek için Rabbimden izin istedim ve bana izin verildi. Ona istiğfar etmek için izin istedim bana izin verilmedi ve “Peygamber ve müminlerin müşrikler için (Allah’a) istiğfar etmeleri yakışmaz”(et-Tevbe 9/113) âyeti nâzil oldu.” dedi.²³⁹

İshak er-Rûmî, aktardığımız bu rivayeti destekler mahiyette birkaç rivayet daha aktarır. İslâm âlimlerinin çoğu “Biz elçi göndermeden azap etmeyiz” (el-İsrâ 17/15) ayetini delil göstererek bu görüşte karşı çıkmaktadır. Bu görüşün daha doğru olduğu kanaatindeyim.

İshak, şerhini yaptığı “nüshada küfür üzere öldüler” ibaresinden dolayı görüşlerini bu istikamette şekillendirmiş ve bu görüşü destekleyecek rivayetlere yer vermiştir.

İshak er-Rûmî, peygamberin amcası Ebû Talip’inde iman etmeden öldüğünü kabul eder ve rivayetlerin bu istikamette olduğunu savunur.²⁴⁰

3.19. İsrâ Miraç Ve Kıyamet Alametleri

Rûmî, Mekke’den Beyt-i Makdîs’e olan yolculuğu inkâr eden kimseyi kâfir olarak görür. Çünkü Allah’ın kitabında açık olarak geçmiştir ve “Bir gece, kendisine bazı âyetlerimizi gösterelim diye kulunu Mescid-i Harâm’dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ’ya götüren Allah eksikliklerden münezzehtir. O, gerçekten her şeyi işitmekte ve görmektedir.”(el-İsrâ 17/1) âyeti İsrâ hadisesinin katî bir delildir. Miraç hadisesini reddeden kimseyi ise bid’atçı olarak görür.²⁴¹

Rûmî, hadislerde geçen kıyamet alametlerinin gerçekleşmeden kıyametin kopmayacağını ifade eder. O, kıyamet alameti olarak duman, Deccal, güneşin batıdan doğması, İsa’nın (as) yeryüzüne inmesi, Ye’cûc ve Me’cûc’un zuhur etmesi, doğuda, batıda ve Arap yarım adasında gerçekleşecek çökmeler ve son olarak da²⁴² Yemen de ortaya çıkacak ve insanları mahşere sürükleyecek bir ateş olduğunu hadislerle aktarır.

²³⁹Rûmî, *Muhtasaru’l-Hikmeti’n-Nebeviyye*, 346.

²⁴⁰er-Rûmî, *Muhtasaru’l-Hikmeti’n-Nebeviyye*, 351.

²⁴¹er-Rûmî, *Muhtasaru’l-Hikmeti’n-Nebeviyye*, 356.

²⁴²er-Rûmî, *Muhtasaru’l-Hikmeti’n-Nebeviyye*, 357-358.

3.20. Tasavvufa Bakışı

İshak er-Rûmî, ilk zamanlarda tasavvufa soğuk bakmış ve reddetmiştir. Daha sonra bu düşüncesi değişmiştir.²⁴³ Hatta kitap ve sünnet çerçevesinde bir tasavvuf yolu benimsemiştir. O, şöyle der: “ Her müslüman için amelinin sevabını yok eden şeyleri bilmesi, ona götüren şeylerden sakınması ve kalbini bundan nasıl temizleyeceğini bilmesi gerekir. Kalp temizliğinin nasıl olacağını Hikmetü’n-Nebeviyye’de kitap ve sünnet çerçevesinde açıkladım isteyen ona müracaat edebilir.”²⁴⁴ O, yine Hikmetü’n-Nebeviyye kitabına atıf yaparak şöyle der: “ Bil ki tevekkül, mehabbet, rıza, havf ve recâ yakîn makamlarındandır. Yakîn makamları ise; Havf, recâ, tevbe, sabır, şükür, zühd, tevekkül, rıza ve mehabbet’tir. Hikmetü’n-Nebeviyye kitabında tafsilatlı bir şekilde mertebelerini, hallerini, makamlarını ve o makamda olan kimseleri en güzel ve tastamam açıkladım. Bunları öğrenmek isteyen oraya müracaat etsin.”²⁴⁵ Kendi ifadelerinden anlıyoruz ki O, tasavvufu kabul etmenin de ötesinde bu alanda derinlik sahibidir. Kanaatimce Onun tasavvuf anlayışında kitap ve sünnete yaptığı bu vurgu, kitap ve sünnete ters düşen tasavvuf anlayışlarına karşı çıktığını göstermektedir.

3.21. İshak Er-Rûmî’nin Mâtürîdî Mezhebinden Ayrıldığı Konular

İshak er-Rûmî’nin *Muhtasar Hikmetü’n-Nebeviyye* kitabında Mâtürîdî akidesine ait birçok konuda kendi mezhebi ile aynı düşünmektedir. Bununla beraber azda olsa bazı konularda kendine ait görüşleri bulunmaktadır. Bu konular şunlardır:

-Eşya “kûn” ifadesine müteallik olarak mı var olmuştur yoksa Allah’ın eşyayı hızlı ve süratli yaratmasını ifade eden mecaz bir manayı mı ifade eder?

Hanîfî âlimlerin çoğu eşya “Kûn” ifadesi ile var olmamıştır. Eşyanın var olması Allah’ın Tekvîn sıfatı ile ilintilidir. “Kûn” ifadesi Allah’ın eşyayı süratli

²⁴³ Taşköprizâde, *eş-Şekâ’îku’n-nu’mâniyye fî ulemâ’i d-Devleti’l-Osmâniyye*, 230.

²⁴⁴ Rûmî, *Muhtasaru’l-Hikmeti’n-Nebeviyye*, 298.

²⁴⁵ Rûmî, *Muhtasaru’l-Hikmeti’n-Nebeviyye*, 326-327.

bir şekilde yaratmasından mecazdır, demişlerdir.²⁴⁶ Allah'ın Tekvîn sıfatı ise ezelîdir.²⁴⁷

Eş'arîler ise eşyanın var olması Allah'ın ezelî kelâmına mütealliktir ve “Kün” kelimesi Allah'ın ezelî kelâmına delâlet eder, demişlerdir.²⁴⁸ Eş'arîler tekvîn ve mükevveni aynı kabul ettikleri için Allah'ın ezelî kelâmına delalet eden bir ifade olarak kabul etmişlerdir.²⁴⁹

İshak er-Rûmî, Serahsî ve Pezdevî gibi bazı Hanifî âlimler gibi düşünmektedir. Onlar, cumhur Hanifî âlimlerin dediği gibi “kün” lafzının varlığı yaratmanın hızlı olmasından mecaz olmadığını söylerler. Onlara göre “kün” lafzı Allah'ın sıfatını iptal etmeksizin ve teşbihe girmeksizin hakiki bir konuşmadır.

Yani Eş'arîler'in geneline göre eşya “kün” hitabı ile var olmuştur. Hanifî âlimlerin geneline göre ise eşya Allah'ın var etmesi ile var olmuştur “kün” lafzı varlığı hızlı yaratmasından mecazdır. İshak er-Rûmî, İmâm Serahsî ve İmâm Pezdevî ise Allah eşyayı “kün” hitabı ve yaratmakla var etmiştir, lafız hakikidir teşbihe gitmek ve sıfatı iptal etmek uygun değildir, demişlerdir.²⁵⁰

-Haberî sıfatlar, İshak er-Rûmî, Allah'ın “yed” ve “vech” gibi haberî sıfatlarını hak olduğunu kabul eder. Ona göre asılları malûm vasıfları meçhuldür ve vasıflarını anlamaktan acze düşmekle, asılları iptal etmek ve yok saymak caiz değildir.²⁵¹ O, bu görüşü ile son dönem Mâtürîdî ve Eş'arî ulemadan ayrı düşünmektedir.

- İshak er-Rûmî, islâm daveti kendine ulaşmayan kimse mazeretli sayılır, diyerek Eş'arîler ile aynı düşünmüş aynı zaman da Eş'arîler'in bu durumdaki bir kişi inkâr ederse mazur olur, sözüne karşı çıkmıştır. O, islâm daveti kendine ulaşmayan kimse inkâr ederse mazeretli sayılmaz diyerek Mâtürîdîler gibi düşünmüş, aynı zaman da Mâtürîdîler'in kişinin Allah'ı aklı ile bilmesi vaciptir, görüşünü kabul etmemiştir. Yine O, islâm daveti kendine ulaşsın veya ulaşmasın Allah'ın varlığından haberdar olmaz, Ona inanmaz ve Allah'ı inkâr ettiğini açık

²⁴⁶ Rûmî, *Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*, 360.

²⁴⁷ Özgen, *Eş'arî ve Mâtürîdî Mezhepleri Arasındaki Görüş Farklılıkları*, 237.

²⁴⁸ Rûmî, *Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*, 360.

²⁴⁹ Rûmî, *Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*, 360.

²⁵⁰ Rûmî, *Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*, 360.

²⁵¹ Rûmî, *Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*, 360.

olarak söylese mazeretli sayılmaz, diyerek Mâtürîdîler'in görüşüne yaklaşmıştır.²⁵²

Özet olarak söyleyecek olursak İshak er-Rûmî'ye göre islâm daveti kendisine ulaşmayan kimse mazeretli sayılır fakat şahıs yanlış bir inancı benimserse mazeret ortadan kalkar ve Cehennemliklerden olur. Ona göre bir kimsenin Allah Teâlâ'yı akli ile bulması vacip değildir fakat bu kişi yanlış bir inanç benimsememek ile de sorumludur. Allah'ı akli ile bulma mazereti yanlış bir inanç benimsemekle ortadan kalkar ve Cehennemliklerden olur.

- İnsan dünyada hayrı ve şerri bilemez bilakis şerrin hayır, hayrında şer olduğunu iddia eder.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4.MUHTASAR HİKMET-ÜN NEBEVİYYE'NİN TERCÜMESİ

Hamd âlemlerin Rabbi Allah'a, salat peygamberlerin efendisi Hz. Muhammed, aile ve ashabına olsun. Bundan sonra;

İnsanların (Allah ona rahmet etsin) Ebû Hanîfe'nin yazdığı Fıkhü'l Ekber'in meselelerine muhalefet ederek kelam kitaplarının konularından okullarda ve başka yerlerde öğrettiği dinî akideleri öğrendiğini, sahabe, tabiin ve onlardan başka müçtehitlerin üzerinde olduğu akîde olan Fıkhü'l Ekber'in konularının kavramlarından (anlamlarından) habersiz olduklarını gördüm. Fahrü'l İslam Ali Pezdevî'nin Usûlü'l-Fıkh'ın sözü bu sözün doğruluğuna delalet ediyor.

O'nun sözü ise şudur: "İlim iki çeşittir. Tevhit -sıfat ilmi, ahkâm, kanunlar ve fıkıh ilmidir. Asıl olan ilk çeşittir ve o da kitap-sünnete tutunma, hevâdan, bidatten kaçınmak, sünnet yolunu tutmak, sahabe, tabiin ve salihlerin üzerinde devam ettiği ve üstatları üzerinde bulduğumuz cemaat yoluna sımsıkı bağlanmadır ve selefimiz bu yol üzere devam etmiştir. O seleflerde bildiğimiz şeyhlerimizdir." Yani Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf, İmâm Muhammed ve arkadaşlarının hepsini kastediyorum. Ebû Hanîfe metni burada olan bu Fıkhü'l ekber kitabını tasnif etti(yazdı). Allah ve Resûlü bize hidayet ve ilimden bildiğimiz şeyleri başkalarına öğretmemizi zorunlu kıldı. Allah

²⁵² Rûmî, *Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*, 361.

Teâlâ: “İndirdiğim apaçık delilleri ve hidayeti kitapta açıklamamızdan sonra onları gizleyenler var ya, işte onlara hem Allah hem de bütün lanet etme konumundakiler olanlar lanet ederler. Tövbe edenler, ıslah olanlar ve beyan edenler müstesna,”(el-Bakara 2/159-160) buyurdu. Ve Resûlullah (sav): “Allah peygamberlerden ilimden aldıklarını açıklama ve gizleme üzerine söz aldığı gibi Âlimlerden de söz aldı. Resulullah, (sav) kim bir ilmi bilir ve onu gizlerse kıyamette ateşten bir gem burulur.” buyurdu.

Fıkhü'l Ekber'i tefsir ve tebyin etmeyi istedik. Bu (kitap)'nu şeriate uygun olarak açıkladık eğer şeriate aykırı ise şerhe yazmadık. Dediğimiz gibi onu(Fıkhü'l Ekber'i)beyan ettik ve ona açıkladık ki insanlar onu (akideyi) öğrensin ve akideleri zikredilen sahabe, tabiin ve onlardan başka müçtehitlerin şahitliği ile Peygamber'in (sav) akidesi üzerine akideleri olsun ve kendileri yasaklanan, öğrenilmesi haram, hata ve hakkında niza olan kelimadan kaçınlar.

Ebû Yusuf (r.h): “Kim kelâm ilmini talep ederse zındıktır ve bir kavmin din konusunda tartışan imam tayin etmeleri uygun değil eğer adam namaz kıldırırsa arkasında namaz kılmak caizdir.” demiştir. Ve Fakih Ebû Cafer: “Ebû Yusuf'un muradı(maksadı) kelâmın hassas konularında tartışan kimsenin(namaz kıldırma ifadesi) caiz olmasıdır,” demiştir. Ve O,(Ebû Cafer): “Kim dini konularda tartışma isterse zındık olur. Ve kim garip hadisi (kimsenin bilmediği) talep ederse(öğrenirse) yalan söylemiştir.” demiştir. Ve Şafi (r.h): “Kulun Allah Teâlâ'nın şirk dışında bütün günahlarla huzuruna çıkması kelâmından bir şeyle çıkmasından daha hayırlıdır ve insanlar kelâmın dine aykırı şeylerin (sıkıntılarını) bilselerdi aslandan kaçarcasına ondan uzaklaşırlardı ve bir adam, isim müsemmadır veya gayrı müsemmadır, derse bil ki o kelâm ehline değnek vurulması aşiretinden ve kabilesinden azledilmesine hükmederim. Ve bu kitabı sünneti bırakanın ve kelâma koyulmanın cezasıdır,” demiştir. Mâlik (r.h): “Ehli hevâ ve ehli bidatin şahitliği caiz değil” demiştir. Bazı arkadaşları Mâlik'in bu sözün yorumunda o ehli hevâ ile hangi mezhepten olursa olsunlar kelâm ehli olduğunu kast ettiğini söylemişlerdir. Rivayete göre İbn'i Hanbel(r.h): kelâm ilmi zındıklıktır ve kelâm ilmiyle uğraşan asla iflah olmaz. Nerdeyse kelâmla uğraşıp da kalbimde hata(kusur) bulunmayan birini görmedim,” demiştir. Bu konuda (İbn'i Hanbel)aşırıya gitmiştir. Haris b. Esed el-Muhasib'i bidatçılara ret sadedinde bir kitap yazması sebebiyle

korkarak ve çekinerek İbn-i Hanbel'e gittiğinde Haris İbn'i Esed el Muhâsibî'ye: “(Bu kitap ihtilafa) teşvik ediyor. Sen onların bidatlarını ilk anlatan ve reddiye yapan değil misin? Sen insanları yazdığın kitabınla müteşabih hususunda düşünme ve bidatları mütalaa etmeye sevk eden değil misin? Bu da onları rey'e ve bahse (kelam konularında araştırmaya) çağırıyor” demiştir.

Hülâsa(Şeyh İmam Tahir b. Ahmet El-Buhâri'nin el-Fetevâsı) kitabında: “İhtiyacından fazla ilmi kelamı öğrenmek mütalaa etmek ve tartışmak yasaktır. Münazarada öğrenmek ve doğru yola iletmek için hile ve çarpıtma yapmak, insafı şekilde kelamı konularda konuşması mekruhtur. Eğer inatçı muhatabını zelil etmek için her hileye başvurması meşrudur,” demiştir.

(Tahir b. Ahmet) Kâdiy'el-İmâm'dan (Hasan b. Mansur) işittim. “(Kim) hasmı utandırmayı (mahcup) etmeyi isterse kâfir sayılır.(Tahir b. Ahmet) bendeki bilgiye göre bu konuda kâfir sayılmaz küfründen (kâfirliğinden) korkulur” demiştir..

Hasan eş Şeybânî Asıl'da (Mebûs): “Ehli hevâ'ya (kelamcılar) Cehmiyye, Kaderiye, Râfizî ve Kur'an mahlûktur, diyen kimselere, Hitabeye(Şia fırkası) ve Müşebbihe hariç (namazda) uymak caizdir.” demiştir Bu sözünün özeti kim ehli kıble olur hevâda aşırıya gitmez ve kâfir olduğu hükmedilmezse arkasında namaz kılmak caiz olmakla beraber mekruhtur.

(Haşiyeye sahibi) Hasan b. Mansur, İbn-i Şeybe'den rivayet etti: “Şemsü'l Eimme el-Halvânî'nin el yazısını gördüm. O, kelâm ilmi ile uğraşan ve hevâ ehliyle münazara edenin arkasında namaz kılmayı men ediyor.” Bazı ulema: “ iki yüz sene geçer sonra üç yüz sene geçer ve ardından reddedilen dördüncü asırda kelâm eserleri ortaya çıktı,” demişlerdir.

Müttekellimin rey ve akılla (eser, kitap) yazmıştır. Müttekilerin ilmi gitmiş, takva, ilham, rüşd ve yakîn kaybolmuştur. Kelamcılar ulema diye çağrılır olmuş, kıssacılar arifler diye isimlendirilmiştir. Rivayet nakledenlere, yakîni bilgileri kavramayanlara ve fıkıh ilmini bilmeyen kimselere ulemalar, demişlerdir. Ulema ve din önderleri, içinde bid'atın anlatıldığı, yazıldığı, öğretildiği, öğrenildiği ve düşünüldüğü kelâmı reddetmişlerdir.

Eğer, din âlimleri kelâmı günahların en büyüğü saymış, ehli hevânın kâfir değilse arkasında namaz kılmak caiz görülür denildiği halde İmâm eş-Şems el-

Halvânî kelâm ilmiyle uğraşan ve ehli hevâ ile tartışan kimsenin arkasında namaz kılmayı men etmiştir, dersin. Bil ki, bunda iki yaklaşım vardır: Birincisi, fıkıh ve şeriatte rey ve akılla konuşmak bid'at ve delalet ise; ilmi tevhide bid'at ve dalalet olması daha evladır.

Fahrü'l islâm Ali Pezdevî(usulü)fikhında dedi ki: “Aklî çıkarımlar şeriatte delil sayılmaz. Aklî çıkarım ve aklın şeriatsız gerekçe sayılması caiz değildir.

Çünkü illetler (sorun, gerekçeler) şerî mevzulardır (sorunlar meseleler). Kula ait (mesele) değildir. Şerî delil olmaksızın aklı delil sayan kimse şirke meyil etmiş ve kulluk sınırlarını ve şeriatın hududuna muhakkak asmıştır.”

İkincisi, muhakkak içinde Allah zikri geçmeyen ve günah olmayan konuşmaların fazla olması kalbe tesir eder ve onu katılaştırır. Resulullah(sav) buyurdu ki: “Allah'ı zikretmeden çok konuşmayın muhakkak Allah'ı anmadan çok söz söylemek kalbi katılaştırır. Ve muhakkak insanların Allah'a en uzak olanları katı kalpli olanlardır.” Her şey kalbi katılaştırır ve o imanı ve yakîni eksiltir. Allah'tan hali(Allah anılmaksızın olan) mübah olan çok söz kalbi etkiler, onu katılaştırır, imanı ve kesin bilgiyi(yakîni) noksanlaştırır.”

O halde, batıl inanç ve onun kısmı (öğesi) olan haram sözlerin tesiri hakkında görüşün nedir?

Doğru akide kalbe tesir eder, yakîni ve imanı artırır. Allah(c.c): “Müminler ancak Allah anıldığı zaman yürekleri titreyen, Allah'ın âyetleri okunduğunda imanları arttıran (kimselerdir)”(el-Enfâl 8/2) buyurmuştur. Aynı şekilde batıl akide kalbe tesir eder, onu katılaştırır ve karartır böylece iman ve yakîn azalır. Bilakis o, (batıl akide) o ikisini (yakîn ve imanı) izale eden en güçlü sebeptir.

Görmez misin? Muhakkak şeytan kuldan imanı aldatıp almak istediğinde kalbi batıl olan akideyi ilga (yerleştirmek) etmekle ondan onu (imanı)alır. Eğer akidenin (inanç, imanının) Peygamber efendimiz'in (sav) akidesine muvafık (uygun)olmasını ve bidat ve delaletten hali(uzak) olmasını istersen bu kitabıma bak ve ehli kimselerden talim et (öğren) ve kelamı meselelerden öğrendiğin şeylerle aldanma (eğer böyle yaparsan) aldatılmışlardan olursan. Musannif'in (Ebû Hanîfe) bu kitapta (Fıkhu'l Ekber'inde) : “ Eğer insana tevhit ilmiden ince bir şey anlaşılmaz olduğunda bir âlim bulup ona sorana kadar Allah katındaki doğru şekliyle ona

inanması gerekir. O'nun (Âlim'den) bu meselenin cevabını talep etmeyi ertelemesi mümkün değildir, bu konuda geri durmasının mazereti yoktur. Eğer durursa (sormaz cevabı almazsa) kâfir olur.” sözünü düşün.

Bazı ulema O'nun (Ebû Hanife'nin) : “ Muhakkak ilmi tevhit ve sıfatları bilme (hususu) diğer ilimlere göre farklıdır. İlmi ahkâmda ihtilaf rahmet; ilmi tevhitte ihtilaf delalet ve bid'attir. İlmi ahkâmda hata etme bağışlanmıştır. İctihat ederse sevaptır. Tevhit ilminde ve yakîn bilgiyi tasdik de hata, küfürdür. Şöyle ki muhakkak kullar ahkâm ilmini öğrenme hususunda bilgilerinin Allah katındaki ilimle muvafık olmasıyla mükellef tutulmamışlardır. Tevhit ilminde (ise) ilimlerinin Allah katındaki ilmin hakikati ile muvafık (uygun, aynı)alması onların(kulların) üzerine farzdır.” sözünü aktarmıştır.

Allah'tan kendim ve Allah'ın rızasını aramak için ilim talim eden kimseler için inayet ve rüşd(şuur, feraset) istiyorum.

Allah, başarı ihsan eden, yardımcı, inayet eden ve (doğru yola) irşat eden ve O, kullarından iyileri doğru yola hidayet edendir.

Ebû Hanîfe'nin tanımında fıkıh, kişinin lehindeki ve aleyhindeki şeyi bilmesidir. Kişide bulunan ilimlerin en şerefli si tevhit ve sıfat ilmidir. Onun bu kitabı bunu(tevhit ve sıfat ilmi) beyan etmektedir. Onu Fıkhü'l Ekber diye isimlendirmiştir. Bu kitabın meselelerini tebyin ve tefsir sadedinde kitaplar yazdım. Akıl ve rey olmaksızın şariat-ı Mustafa ve sünnet-i Muhammedîye ile onu (Fıkh'ul Ekber) açıkladım ve tefsir ettim. Ve onu Hikmet-ün Nebeviyye ile isimlendirdim. Sonra Muhtasarü'l-Hikmeti'n-Nebeviyye diye isimlendirdiğim bu muhtasarı ondan tahriç ettim.

Bil ki, insan ve cinlerden olan müctehitlerin tamamı tevhit sıfatları ve vesaire inançları(itikatları) beyan etmede zirve olan Fıkhü'l Ekber kitabının benzeri getirmeye çalışsalar Allah'ın onlara tevfi ki ve yardımı olmadan buna güç yetirmeyeceklerdir. Ancak onu ayakta oturarak ve yani üzerine yatarak Allah'ı zikreden ve yerin ve göklerin yaratılışı hakkında tefekkür eden ilim sahipleri anlar(kavrar).

Derim ki. Musannif(r.a) buyurdu:

Tevhidin aslı, (bu söz) mahzuf mübtedânın haberidir. Sanki o şöyle demiştir: “ Bu kitap tevhidin aslı hakkında (yazılmış)tır yani itikatlar (inançlar) ilmi hakkındadır.”

Meşâyih, itikat ilmine; ilm-i usûl, tevhid’ul usul, tevhidin aslı ve tevhit ve sıfat ilmi ismini vermişlerdir.

İnanılması doğru olan şeyler. “Tevhidin aslına” atıftır sanki şöyle dedi: “Bu kitap tevhittir aslı ve kendisinde bid’at olmayan doğru olan kulun itikadını(konu alan)şeyler hakkındadır.”

Bu söz gösteriyor ki bu kitapta yazılmış her mesele bid’at ve delaletle karşı çıkar.

Şöyle demen gerekir: “Allaha meleklerine kitaplarına, elçilerine ölümden sonra dirilmeye kaderin hayır ve şerrin Allah’tan geldiğine iman ettim.”

Yani itikadın(tevhidin) hakkında: “Allaha meleklerine kitaplarına ve bu tarifte geçen şeylere iman ettim demen gerekir.”

Kim bu sözü inanarak söylerse bu şeylerle(kelimelerle) ikrar ve tasdik kendinde bulunmuştur ve Allah’ın emirleri olan namaz, zekât, oruç, hacı kabul etmiştir.

Bunları(namaz, zekât, oruç, hac) kabul İslâm; zikredilen bu şeylerin tamamını tasdik ve ikrar ise imandır. Ne iman İslâmsız olur, ne de İslâm imansız olur. İman bizzat (zatiyla) imandan öne alınmıştır. (Bu takdim) zamanla (öncelikle sonralık olayı) ilgili değildir. Bu konunun açıklaması yakın zamanda gelecektir.

Musannif, Allah’a iman ettim demen gerekir demiş, Allah’a iman etmen gerekir, dememiştir. Böyle söylemesinin sebebi ikrarın imanın bir rüknü olduğuna delalet etmesi içindir.

İmanı, iki şahadet(kelimeyi tevhit ve kelimeyi şahadet) kelimesiyle değil de maddelerle tarif etmiştir. Çünkü bu tarif, iki şahadet kelimesinden daha açıklayıcı, daha kapsayıcı ve tafsili iman kaidelerini daha kuşatıcıdır. (Ve yine) bu (tanımla) sana kitabının başında (daha sonra) tafsili olarak açıklayacağı hususları toplu olarak sunayı istemiştir.

Bahs (dirilme), hisab, mizan, Cennet ve Cehennem ahiret gününün işlerindendir. Ahireti tasdik imanın altı şartındadır. Resûlullah (sav): “ İman, Allah’a meleklerine, kitaplarına, resullerine, ahiret gününe, kaderin hayrına ve şerrine inanmaktır.” buyurdu. (Ebû Hanîfe) (iman) tarifinde ahiret günü ve hallerinden bahsetmemiş yalnızca bahs (dirilmeden) bahsetmiştir.”

Tanımına **hisab, mizan cennet, cehennem hepsi haktır**, sözünü eklemiştir.

Allah Teâlâ adet yönünden değil, ortağı olmaması yönünden birdir.

Bir denildiğinde bazen ikinin yarısı olan adet kastedilir. Bu bir, adet yönünden birdir. Bazen de bir denildiğinde şerîkinin(ortağı), nazîrinin(eşdeğeri) mislinin(benzeri) zatı veya sıfat veya bu iki yönünden bir olduğu kast edilir. Bu iki mana ilkinden daha özeldir. Allah Teâlâ zatında ve sıfatında şerîkinin, nazîrinin ve mislinin olmaması yönünden biridir.

Doğmadı(evlat olmadı), evlat sahibi (baba)olmadı ve onun hiçbir dengi yoktur.

Allah Teâlâ, “Mesih’i yaratmadı, bilakis onu kazandı (babası oldu) ve O, (Mesih) O’nun oğludur ve Allah’tan meydana geldi. O, (Mesih) O Allah(c.c) gibidir,” deyip bunları savunanlara cevaptır.

Bu (fikri) dillendirip savunanlar Hristiyanlardır, söyledikleri şeyler batıl ve merduttur. Çünkü Allah(c.c) kendisinden başka her şeyin O’na ihtiyaç duyduğu, her şeyden müstağni olan efendi yani Samet’tir. Her kim evlat ve baba olmamış ve bir şeyden meydana gelmemişse her şeyin yaratıcısı eşi benzeri olmayanın bizzat kendisidir.

Yarattığı hiçbir şey O’na benzemez, O, yarattığı hiçbir şeye benzemez. Allah Teâlâ vâcib’ül-vücûd O’ndan gayrısı ise mümkün’ül vücûddur. Nasıl vâcib’ül vücûd, hiçbir şeye muhtaç olmazken mümkün’ül vücûd, vâcib’ül vücûda benzer. Nitekim Allah Teâlâ: “Allah (c.c) çocuk edindi dediler haşa! O, bundan münezzehtir. O, hiçbir şeye ihtiyacı olmayandır,”(Yûnus 12/68) buyurmuştur.

O halde Allah Teâlâ’nın vücudu zatının aynıdır. Yaratılmış olanların sıfatlarının aksine sıfat zatının gayrısı değildir. Çünkü yaratılmışların sıfatları ve vücutları zatlarının gayrisidir.

O, isimleri zati ve fiili sıfatlarıyla ezeli ve ebedidir.

O, zatıyla vâcib'ül-vücûd olduğu için bütün cihetten vâcib'ül vücûddur. Yani gerçekleşmemiş, umulan bir sıfatı, beklenen bir hali yoktur. Zati arazların mahalli değildir. Allah Teâlâ'nın zatı, halleri ve sıfatlarıyla her şeyi meydana getirme hususunda yeterlidir. Çünkü Allah Teâlâ: "Siz Allah'a muhtaçsınız. Allah ise gani övgüye layıktır"(Fâtır 35/15) buyurdu. Çünkü O'nun bunları meydana getirmede zati kâfi (yeterli) olmasaydı başkasına muhtaç olurdu. Başkasına muhtaç olan her şey mümkün'ül vücûddur, o zaman vâcib'ül vücûd mümkün'ül vücûd olurdu bu da hulf (çelişkidir). O halde O'nun sıfatı ve isimlerinin hepsi kadîm ve daimdir. O'nun ne beklenen sıfat ve hali vardır, ne zatında ne de sıfatında değişme vardır. Onun zati arazların ve yaratılmışların (havadis) mahalli değildir. Bil ki, muhakkak Allah Teâlâ birdir, ortağı yoktur, misli olmayan tekdir (fert). Başlangıcı olmayan kadîmdir, sonu olmayan daimdir.

O, ezeli ve ebedi fiili ve zati sıfatlarla sıfatlanmıştır. O'nun isimlerinden bir isim ne de sıfatlarından bir sıfat hâdis(sonrasından meydana gelmiş) değildir. O, miktarı belirlenmiş, biçimlendirilmiş ve kısımlandırılmış bir cisim değildir. O, ne arazların tehallu (yerleştiği) ettiği cevher ne de; ne de cevhere tehallu (yerleşen) eden arazdır. Bilakis O'nun zatı ve sıfatı zikredilen şeylere benzemez ve (yine) zikredilen şeyler O'nun zat ve sıfatına benzemez. Allah Teâlâ Kuddûs'tür. Maddenin cisimlerinden, karışmasından, mümkün varlıklardan ve mümkün varlıkların O'na karışmasından beri, âridir. Allah Teâlâ yerleşme ve konaklamadan münezzehtir. Arş istiva edicidir. Arş O'nu taşımaz bilakis O, arşı ve arşın dışındakilerini koruyucudur. Ve (O) her şeyin vekilidir (koruyup gözeticisi, yöneticisi). Allah Teâlâ arşın fevkindedir (arştan aşkın) bununla birlikte mahlûkatın hepsine yakındır. O, kuluna şah damarından daha yakındır.

O'nun zatı ve sıfatları diğer kimselerin zat ve sıfatlarına benzemediği gibi yakınlığı cisimlerin yakınlığına benzemez. Allah Teâlâ bir şeye hulul etmez (dâhil olmaz) , bir şey de O'nun zatına hulul etmez(yerleşmez). O, mekânın içinde olmaktan münezzehtir.

Yine O, zamanın sınırlamasından münezzehtir. Allah Teâlâ zat ve sıfatlarında kemal sahibidir. Sıfatları O'nun ne aynısı ne de gayrisidir. O, değişimden ve bir

halden bir hale intikalden münezzehtir. Bilakis fiili sıfatlarında zevale uğramaktan münezzehtir. Zati sıfatlarda ikmalden(tamamlanmak) münezzehtir. Muhakkak O, kâmil sıfatların tamamıyla sıfatlanmıştır. O, bütün noksan sıfatlardan münezzehtir. O, Hay, Kadîr, Cebbar ve Kâhir'dir. O'nda yok (fena) ve ölüm meydana gelen gelmez.

O'nda kusur ve acizlik ortaya çıkmaz. Allah Teâlâ hükümlerlik, mülk, izzet sahibidir ve istediğini elde etme gücüne sahiptir.

Allah Teâlâ yaratmada, rızık vermede, yoktan var etmede (ibdâ) varlıktan yeni varlıklar yaratmada (ihtirada) tekdir(müferrid). Ancak hâlik, râzık, fâil, müdebbir, hâkim, kâdir ve mâlik O'dur.

Zati sıfatlara gelince (onlar) hayat ve kudrettir.

Bil ki, Allah Teâlâ ezeli sıfatı olan hayatı ile haydır ve ezeli sıfatı olan kudretiyle kadîrdir. Yani bir şeye güç yetirdiğinde hâdis kudreti ile değil, kadîm kudreti ile güç yetirir. Şüphesiz bildin ki Allah'ın zatında hâdis şeylerin var olması imkânsızdır.

Allah Teâlâ: "O, hay ve kayyumdur."(el-Bakara 2/255) ve "O, her şeye kâdirdir."(el-Hac 22/6) sözünde doğrudur. Ölüyü diriltene, hayatı, canlıları ve kudreti yaratan kimsenin ölümlü ve kudretsiz olmasına nasıl caiz olur? Kimin ilmi varsa hayatı vardır. Bilakis hissi (duyusu) olan şeyin hayatı vardır. Sadece dokunma ve tat alma hissinin dışında başka bir hissi olmayan kurtçukların hayatında bir şüphe yokken ve his sahibi olmasında şüphe olmayan kimsenin, ilim ve hayat sahibi olmasında nasıl şüphe olur?

İlim sahibi, kâdir, mürit bir failin cansız olduğunu düşünen kimsenin hareket ve sükûn hallerinde hayvanların, sanat ve zanaat sahiplerinin hayatından şüphe duyması mümkündür.

İlimdir.

Şüphesiz Allah'ı Teâlâ bütün mevcudatı bilendir. Yerde ve gökte zerre miktarı şey onun ilminden kaçmaz. Şüphesiz O, etkilenme, değişim ve intikal ile zatında meydana gelen hâdis ilim ile değil de açık ve gizli yapılan şeyleri kadîm ve

ezelde kendisiyle sıfatlandığı ilmiyle bilir. Allah (c.c) bundan(zatında meydana gelen hâdis ilim ile bilmekten) münezzehtir, ulu ve büyüktür.

Allah Teâlâ “O her şeyi bilir.”(el-Bakara 2/29) sözünde doğrudur. O, “Yaratan, latîf ve habîr olan bilmez mi?”(el-Mülk 67/14) sözüyle kendi doğruluğunu ve yaratma ile ilminin varlığına delil gösterir. Çünkü sen mahlûkun ve masnû’nun(imal edilmiş), Hâlik’ın ve Sâni’nin ilmini gösterdiğine şüphe duymazsın.

Kelamdır.

Muhakkak, Allah Teâlâ ezeli sıfatı olan kelâmı ile mütekellimdir. Yani Allah Teâlâ bir şahısla tekellüm ettiğinde, Levh-i Mahfûz’da yazılan harflerin ve kelimelerin kendisine (kelâmı kadim) delalet ettiği kelâm-ı kadîmi ile konuşur. O’nun kelâmı hâdis ile değildir. Hâdis olan harf ve kelimeler kelâma (kelâm-ı kadim) delalet eder. Allah Teâlâ aletsiz ve harfsiz mütekellimdir. Allah Teâlâ: “Allah bir insanla ancak vahiy yoluyla veya perde arkasında konuşur yahut bir elçi gönderip izniyle ona dileğini vahyeder.”(eş-Şûrâ 42/51) buyurmuştur.

Semî’ ve Basîr’dır.

Allah Teâlâ, hâdis olan işitme değil de ezelde sıfatı olan semî’ kadîmi ile sesleri ve kelimeleri işitendir. Allah Teâlâ, hâdis (sonradan meydana gelen) görme ile değil ezelden sıfatı olan ibsâr-ı kadîmi ile şekilleri ve renkleri görendir.

O halde görülen ve işitilen şeylerin meydana gelmesi ile O’nun görmesi ve işitmesi meydana gelmez. Allah Teâlâ hadis sıfatı vasıflanmaktan münezzehtir beridir. Muhakkak o işitir ve görür, gizlide olsa işitilen şeyleri işitir ince (latif), (küçük)de olsa görünen her şeyi görür, karanlıklar O’nun görmesini engellemez. Gecenin karanlıklarında hareket eden karıncayı dahi görür.

Allah Teâlâ: “O, Semî’ ve Basîr’dır,”(eş-Şûrâ 42/11) ve “Sizin için kulakları ve gözleri yarattı,”(en-Nahl 16/78) sözünde doğrudur. Göz ve kulağı yaratan kimsenin nasıl olurda işitmesi ve görmesi olmaz? Allah Teâlâ: “O kimsenin kendisini görmediğini mi sanıyor? Ona iki göz vermedik mi?”(el-Beled 90/7-8) buyurmuştur.

O, Semî' ve Basîr olmasaydı, İbrahim'in babası Azer'e sunduğu hüccet (delil) yerinde olur muydu?

İbrahim'in Babasına: “ Duymayan görmeyen sana hiçbir faydası olmayan bir şeye niçin tapıyorsun?”(Meryem 19/42) dedi.

Şüphesiz işitme ve görme kemâldir (yetkinlik, mükemmellik). O, Semî' ve Basîr olmasaydı mahlûkun ve masnû'nun Hâlik ve Sâni'den daha kâmil olması gerekirdi ki bu da muhal ve batıldır.

İradedir.

Allah Teâlâ dünya ve ahirette olmuş, olacak ve olmamış küçük olsun büyük olsun, az olsun çok olsun, hayır olsun şer olsun, zarar olsun fayda olsun, hüsrân olsun başarı olsun, eksik olsun fazla olsun, her şeyi takdiri, meşietî ve kazası ile irade edendir. Allah'ın dilediği olur dilemediği şey olmaz. Muhakkak, Allah Teâlâ dilediğini yapandır, iradesini engelleyecek, hükmünü sorgulayacak yoktur. Kul için Allah'ın yardımını ve iradesi olmadan Allaha isyan etmekten (suçtan) kaçamaz. Allah Teâlâ'nın meşietî ve tevkîfî olmaksızın kul Allah'a taate(ibadete) güç yetiremez. Eğer insanlar, cinler, melekler ve şeytanlar dünyada bir zerreyi hareket ettirmek veya durdurmak için toplansalar asla buna güç yetiremezler. Buna Allah Teâlâ'nın: "Allah dilemeden siz dileyemezsiniz. Muhakkak, Allah Âlim ve Hâkim'dir,"(el-Enbiyâ 21/30) sözünde delalet ediyor. Muhakkak, Allah Teâlâ ezelî irade sıfatıyla vasıflanmıştır. Allah (c.c) ezelde neyin hangi vakitte olmasını dilediyse o şey Allah'ın ezelde bildiği ve dileği şekilde takdim ve tehir olmaksızın meydana gelmiştir. Hatta Allah'ın ilim iradesine muhalif en ufak değişim dahi olmamıştır. Musannif, zati sıfatları ile zati sıfatlar dışında ahadiyet, samediyet, azamet, kibriyâ ve sair sıfatlarını fiili sıfatlarını değil de Allah'ın zatında olan zati sıfatlarını kastetmektedir.

Fiili (sıfat) olanlara gelince yaratma, rızıklandırma, inşa, sun'a, ibdâ ve bunlardan başka fiil sıfatıdır.

Yani (musannif) fiili sıfat ile diriltme, öldürme, bitirme(bitki vb.), inmâ (geliştirme), tasvir(sûretlendirme) gibi zatında ve fiilinde var olan sıfatlarını kast ediyor.

Tahlîk (rızıklandırma) inşa, fiil ve sun'a aynı manadadır. Yokluğun ardından örneği olsun veya olmasın bir şeyi ihdas etmek(ortaya koymak varlık âlemine çıkarma) demektir.

İbdâ, yokluğunun ardında örneği olamayan bir şeyi ihdas etmektir. Terzîk ise bir şeyin rızıkını ihdas etme ve o rızıkını ona azık etme (yiyecek) yapmasıdır. Bil ki, şahadet, ruh ve melekler âleminde Allah'tan hiçbir şey mevcut değildi. Ancak onu (âlem, varlık) yokluğunun ardında tahlîk, fiili, inşa, sun'u ile yarattı. O,(âlem, varlık) Allah'ın ihdas etmesiyle hâdistir. Allah Teâlâ insanı, cini ve eşlerini yarattı ve onları

rızıklandırdı. Çünkü O, Rahman, Rahim, Vedud ve Kerimdir. O, dünya ve ahirette yaratılmışların üzerinde nimetinin ve rahmetinin ortaya çıkmasını ister(sever). O, kullarına ihtiyaç duymaz muhakkak Allah âlemlerden müstağnidir. Sonra yine bil ki musannif burada Allah'ın zikredilen zatı ve fiili sıfatlarını burada özellikle dile getirdi. Yani hayat, kudret, ilim, kelam, semî', basar, irade, tahlîk ve terzîk bu isimlerden başkasını kastetmiyorum. Çünkü bu isimleri bilme kişiye Allah Teâlâ'nın varlığını bilme hususunda yeterlidir. Çünkü kişi bunlardan birini bilmezse mümin olmaz.

O, sıfatları ve isimleri ile ezeli ve ebedîdir. O'nun hâdis (sonradan meydana gelmiş) bir sıfatı ve bir ismi yoktur.

Yani Allah Teâlâ'nın sıfatları ve isimleri ezelîdir, başlangıcı yoktur ve ebedîdir sonu yoktur. O'nun isimlerinden bir isim ve sıfatlarından bir sıfat (dahi) hâdis değildir. Çünkü O, zatıyla vâcib'ül vücûddur. O, zatında ve kemal sahibi olan zatında ve sıfatlarında noksanlık olmayandır. Eğer sıfatlarından biri hâdis olsa veya yok olsa, bu sıfat meydana gelmeden önce veya yok olduktan sonra O,(c.c) nakıs olurdu ki bu da muhal ve batıldır. Allah Teâlâ'nın sıfatlarının tamamı ezelî ve ebedîdir.

Allah Teâlâ'nın ilmiyle âlimdir, ilim ezelde O'nun sıfatıdır. Kudretiyle kâdir ve kudret ezelde O'nun sıfatıdır. Yaratmasıyla hâlik ve yaratma ezelde O'nun sıfatıdır. Fiili ile faildir, fiili ezelde O'nun sıfatıdır. Fail Allah Teâlâ'dır fiili ezelde O'nun sıfatıdır. Muf'ul (yapılan) mahlûktur ve Allah'ın fiili gayrı mahlûktur.

Yani Allah Teâlâ bir şeyi bildiğinde hâdis ilimle değil de ezelde sıfatı olan ilmiyle bilir, bir şeye güç yetirdiğinde hâdis kudreti ile değil de ezeli sıfatı olan kudretiyle güç yetirir. Bir şeyi yarattığında ve onu yaptığında onu hâdis bir vasıf ve hâdis bir fiili ile değil, ezelde sıfatı olan fiili ile yaratır ve yapar.

O halde meydana gelen hadiselerin meydana gelmesi ile O'nun iminde, kudretinde yaratmasında ve fiilinde değişme meydana gelmez. Allah Teâla yücelik ve büyüklük bakımından hâdislerin mahalli olmaktan münezzehtir. Bil ki, muhakkak akıl bir meleke veya nefsi natıkadır. Zatından başka biçime surete ihtiyaç duymaz. Zatında eşyaları görünen sabitlenmiş suretlerde bildiği gibi, zatında sabit olmayan

(kararlaşmamış) suret ile zatını zatı ile bilir. Allah Teâlâ zatında belli bir suretle değil zatını zatıyla bilir. Aynı şekilde eşyanın tamamını zatında yerleşmiş mutebâyin(farklı farklı) suretlerde değil de zatı ile bilir. Aynı şekilde eşyaları (mahlûkatı) ortaksız zatında bir hâdis meydana gelmeksizin zatı ile yapar (yaratır). Kesin olarak bildin ki Allah Teâlâ'nın sıfatları zatının gayrısı değil ve Allah Teâla zatında hâdis şeylerin vâki olması imkânsızdır.

O halde muhakkak Allah Teâlâ zatında yerleşmiş mutebâyin(farklı farklı) suretlerle değil de eşyanın hepsini zatı ile bilir. Aynı şekilde zatında hâdis meydana gelmeksizin ortaksız olarak eşyayı yapar (meydana getirir). Fiil değil fiilin eseri (meful) hâdistir. Sen bilirsin ki, mıknaıs kendi başını demirini çeker, zatındaki kuvvetin ortaklığı ile(çeker) bununla beraber zatında hâdis bir şeyin meydana gelmeksizin demiri çekmiştir. O mıknaısın zatında olan çekme ve kuvvet, mıknaısın haricinde meydana gelen demirin çekilmesi ve demiri çekmesi hâdistir. Eğer mıknaıs kadîm olsaydı çekmesi ve kuvveti de aynı şekilde kadîm olurdu. Mıknaıs zatında hâdis bir şey meydana gelmeksizin zatındaki kuvveti ile demiri çekerken, ortaksız ve tek başına fail olanın(Allah Teâlâ'nın) durumu hakkındaki görüşün nedir?

O'nun sıfatları ezeldir ve muhdes (sonradan meydana gelmiş) ve mahlûk değildir. Her kim O'nun sıfatları muhdes ve mahlûk dese, (sıfatlar sorulduğunda sussa) dursa veya sıfatlar hakkında şüpheye düşse o Allah Teâlâ'yı inkâr etmiş olur.

Yani kim Allah Teâlâ'nın sıfatlarını mahlûk ve muhdestir, derse o kimse Allah'ı inkâr etmiştir. Çünkü o, vâcib'ül vücûd'u ve mahlûkatın yaratıcısını hâdis bir sıfatla sıfatlandırmıştır. Ve aynı şekilde hâlikın sıfatının mahlûkun sıfatı, mahlûkun sıfatının da hâlikın sıfatı gibi olduğuna inanmıştır. Kim buna inanırsa Allah Teâlâ'yı ve sıfatlarına cahildir. O'nu ve nebilerini inkâr etmiştir. Dursa veya sıfatları hakkında şüpheye düşse, sözünün anlamı: Bir kimse sıfatları bilmese ve öğrenmese talebinde gevşeklik gösterse veya sıfatlar hususunda şüphe duysa yani sıfatları yakinen bilmekle beraber sıfatların bulunduğunda şüphe duysa aynı şekilde Allah Teâlâ'yı inkâr etmiş olur. Cehalet (bilgisizlik) ve şüphenin küfrü gerektirmesi Allah Teâlâ'nın sıfatlarına mahsustur bir durumdur. Allah Teâlâ'nın sıfatlarından ise hayat, kudret, ilim, kelam, semî', basar, irade, yaratma ve rızıklandırmayı, kastediyorum. Bu yönü daha önce açıklanmıştı.

Kur'an Allah Teâlâ'nın kelimidir.

Bazen Kur'an denir ve Allah Teâlâ'nın kelâmı kastedilir. Kelama Kur'an denmesinin sebebi kelâmın manasının harfler ve kıraat vasıtasıyla anlaşılmasıdır. Bazen de Kur'ân denir. Hz. peygamber indirilen Arapça manzum(metin) kastedilir. Burada murad ilk manadır.

Mushaflarda yazılır.

Yani Allah Teâlâ'nın sıfatı olan kelâm harfler vasıtasıyla mushaflarda yazılmıştır.

Kalpler de mahfuzdur. Harfler ve lafızlar ile **dillerde okunur ve Resulullah'a indirilmiştir.** Kur'ân'dan olan lafızlarımız, yazılarımız ve okumalarımız ise mahlûktur. Çünkü bunlar bizim fiillerimizdir.

Kur'an yani Allah'ın sıfatı olan kelâmı mahlûk değildir.

Musannif Hazretleri "el-Vasiyye" kitabında şöyle demiştir: "Kur'an Allah Teâlâ'nın kelâmıdır ve mahlûk değildir. Vahyi, tenzili ve sıfatı O'nun ne aynısı ne de gayrisidir. Bilakis o(Kur'an) Allah Teâlâ'nın sıfatıdır. Mushaflarda yazılı olan, dillerde okunan, hulul etmeksizin kalplerde mahfuz olan ve mürekkep, kâğıt ve yazının tamamı ise mahlûktur. Çünkü bunlar kulların fiilleridir. Allah'ın kelâmı ise gayri mahlûktur. Yazı harfleri ve kelimelerin hepsi kulların ihtiyaçlarını gidermek için Kur'an'ın aletleridir. Allah Teâlâ'nın kelâmı ise kendi başına kaimdir. Kelâm manası bu bilgilerle anlaşılmıştır. Kim Allah'ın kelâm sıfatı mahlûktur derse Allah'ı inkâr etmiş olur."

Fahrü'l İslâm Ali el-Pezdevî Usûlü'l-Fıkh'ında şöyle demiştir: " Ebû Yusuf'un halku'l Kur'an meselesinde altı ay Ebû Hanîfe'nin görüşlerini tetkik ve araştırma yaptım kim Kur'an mahlûk derse kâfir olur sözü üzerinde ittifak ettim," dediği rivayeti gelmiştir." Aynı görüş İmâm Muhammed'den de gelmiştir.

Bil ki, sahabeler, tabiîn ve müçtehitlerin tamamı Allah Teâlâ'nın sıfatlarının hepsinin O'nun ne aynısı ne de gayrisi olduğunda icmâ etmişlerdir. Sıfatlar mefhum(mana, anlaşılma, içerik) itibari ile Allah değildir. Yine sıfatlar vücûd(var olma) itibari ile Allah'ın gayrisi da değildir.

Aklî ve şerî deliller ile kesin olarak anladın ki, sıfatların vücudu zatının bizzat kendisidir ve Allah Teâlâ'nın sıfatları zatının gayrisi değildir. Sıfatlarının her biri vücûd itibari ile değil; mefhum itibari ile zatından ayrıdır. Şu gelen örnekte olduğu gibi İnsan güç sahibi, işiten gören ve konuşandır. Varlık itibari ile değil de anlaşılması ve tanımlanması itibari ile her bir eylem mevziinden yani insandan ayrılır. İşitenin vücudu güç sahibinin vücudundan; ne de konuşanın vücudu görenin varlığından farklı ve ayrı değildir.

İnsanın kudretine, işitmesine, görmesi ve konuşmasına gelince her bir sıfat kendisi ile vasıflanan kimsenin varlığından ve şahsından farklı ve başkadır. Çünkü insan bizzat zatı ile değil aletlerle görür, işitir güç yetirir ve konuşur. Nefs-i Nâtika'ya (ruh) kendi zatını bilmeye gelince o zatında meydana gelen bir şekil bir form da değil de bizzat zatını zatı ile bilir. Bundan dolayı onun ilminin varlığı kendi varlığından başka bir şey değildir. Mefhum itibari ile ayrılır vücûd itibari ile ayrılmaz.

Allah Teâlâ zatını zatı ile bildiği gibi yarattığı ve kudreti altına aldığı şeylerin tamamını aletsiz ve bir başkasının yardımı olmaksızın bilir. Aynı şekilde de diğer sıfatlarında da durum bu şekildedir. Allah Teâlâ'nın sıfatları çoktur. Çünkü O bütün kemal sıfatlarla sıfatlanmıştır. O'nun sıfatları doksan dokuzdur ve Esmâ'i Hüsnâ'sı o sıfatlardan türemiştir. Esmâ'i Hüsnâ'sının doğruluğu kendisinden doğan sıfatların doğruluğunu zorunlu kılar. Allah Teâlâ'nın isimleri Kur'an, diğer ilahî kitap ve haberlerde(hadis vb.) zikredilmiştir.

Allah'ın Kur'an da Musa, Firavun, İblis ve diğer nebilerden zikrettiği şeylerin tamamı Allah Teâlâ'nın kelâmıdır. Kur'an ise onların kelâmı değil, Allah'ın kelâmıdır.

Yani Allah Teâlâ Kur'an da Musa, İsa, diğer peygamberler ve İblisten zikrettiği şeyleri ne hâdis bir kelâm ile ne de Musa, İsa, Firavun, İblis ve diğer peygamberlerden işittikten sonra meydana gelen hâdis ilimle değil de Kadîm ilmi ile gökleri ve yeri yaratmadan önce Levh-i mahfuzda yazılı olan zikrine delalet eden kadîm kelâmı ile söylemiştir.

O halde Allah Teâlâ'nın zikredilenlere ait verdiği haberler ile ayet el kürsü ve İhlas suresinin Allah Teâlâ'nın kelâmı olması açısından bir fark yoktur.

Musa, Allah Teâlâ'nın kelâmını işitti. Allah Teâlâ'nın kelâmında “Allah Musa ile gerçekten konuştu.”(en-Nisâ 4/164) geçmektedir.

Yani Musa Allah Teâlâ'yı vasitasız olarak perde arkasından işitmiştir. O'nun kelâmı Tevrat'tır. Görmüyor musun? Allah Teâlâ, “Allah Musa ile gerçekten konuştu.”(en-Nisâ 4/164) ve “Onlardan bir grup Allah'ın kelâmını işitiyorlardı.”(el-Bakara 2/75) buyurdu. Allah Teâlâ kulu ile ancak vahiy yani ilhamla konuşur.

Nitekim Allah havariler ile konuşmuştur. “Bir vakit (hatırla ki) havarilere vahyetmiştir.” (el-Mâide 5/111) buyurdu.

Veya Musa(as) ile perde arkasından konuştuğu gibi konuştu. Hz. Musa Allah ile konuştuğunda kendisini kaplayan bir bulutun içinden bazen de ateşin içinden O'nun kelâmını işitiyordu. Veya Cibril'i (as) ya da diğer meleklerden birini göndererek konuşur vahyederdi. Muhammed(sav) ve diğer peygamberlerle de bu yolla konuşmuştur. Allah Teâlâ, “Allah bir insanla ancak vahiy yoluyla veya perde arkasından konuşur yahut bir elçi gönderip izni ile ona dilediğini vahyeder.”(eş-Şûrâ 42/51) buyurmuştur.

Ancak denilir ki Tevrat'ın dili İbranice, Kur'an'ın dili ise Arapçadır. Tevrat'ın ve Kur'an'ın kelimeleri ve ayetleri Allah'ın kelâmı olduğuna delildir. İbranice ve Arapça ise vahyi anlama hususunda kendisine kullananların ihtiyaç duyduğu iki alettir. O iki dilin nazımının kaynağı da Allah'tır.

Görmez misin? Bir hadis okuduğunda bu okuduğum benim sözüm değil bilakis peygamberin sözüdür, dersin çünkü nazımın kaynağı peygamberin sözüdür.

Allah Teâla Musa ile konuşmadan önce mütekellim, mahlûku yaratmadan öncede ezelde hâlik'tir.

Bu söz Allah Musa ile konuşmadan önce mütekellim değildir ve mahlûkatı yaratmadan önce de hâlik değildir, diyen ehl-i bidat ve delâlete cevaptır. Şerî ve aklî deliller ile anladın ki Allah Teâlâ'nın zatı ile hâdis şeylerin kâim olması müstahildir.

Allah Musa ile konuştuğunda ezelde sıfatı olan kelâmı ile konuşmuştur.

Gökleri ve yeri yaratmadan önce Levh-i mahfuzda yazılı olan zikrine delalet eden kadîm kelâmı ile Musa ile konuşmuştur. Allah Teâlâ Musa ile her konuştuğunda bu kelimeler gereğince konuşmuştur. Bu yazılan kelimeler ve

Musa'nın Allah'tan işittiği kelimeler hâdis, mahlûktur ve Allah'ın ezeli sıfatı olan kelâmının varlığına delildir. Bundan dolayı musannif hazretleri Allah ezelde sıfatı olan kadîm kelâmı ile konuştu, demiştir.

Mahlûkatın sıfatlarının aksine, Allah'ın sıfatlarının tamamı ezeldir. O, bilir fakat bizim bildiğimiz gibi değil.

Çünkü biz eşyaları aletlerle ve duyu organlarımızdan meydana gelen şekillerle biliyoruz, Allah ise eşyayı aletsiz ve duyu organlarının verileri ile değil de bizzat kendi bilir.

Güç yetirir fakat bizim güç yetirdiğimiz gibi değil.

Bizim kudretimiz hâdis ve mahlûktur. Biz yardımsız, desteksiz ve aletsiz güç yetiremeyiz. Allah'ın kudreti ise kadimdir. O kadim sıfatı da zatından başkası değildir. Bildin ki Allah Teâlâ her şeye kâdirdir o halde aletsiz, yardımcısız bizzat zatı ile kadirdir.

Allah görür fakat bizim görmemiz gibi değil, konuşur fakat bizim konuşmamız gibi değil, işitir fakat bizim işitmemiz gibi değil, biz aletler ve harflerle konuşuruz Allah Teâlâ aletsiz ve harfsiz konuşur, harfler mahlûktur. Allah Teâlâ'nın kelâmı ise mahlûk değildir.

Çünkü biz şekilleri ve renkleri aletlerle görürüz ve kelimeleri ve sesleri aletlerle işitiriz. Allah Teâlâ renkleri ve şekilleri aletle değil, zatından ayrı olmayan sıfatı olan basarı(görmesi) ile görür, aynı şekilde sesleri ve kelimeleri aletle değil zatından ayrı olmayan sıfatı sem' ile işitir. Zatı kadîmdir. Öyle ise muhakkak Allah Teâlâ şekilleri ve renkleri; sesleri ve kelimeleri başkalarının ortaklığı(yardımları) olmaksızın bizatihi görür ve işitir.

Muhakkak O'nun şekilleri ve renkleri görmesi; sesleri ve kelimeleri işitmesi kadimdir. Rüyanda şekil, renk, ses çıkaran ve konuşan yokken kafanın içinde renkler ve şekiller görürsün daha sonra ise uyanırken rüyanda gördüğün renk ve şekilleri, işittiğin ses ve kelimeleri bire bir gerçekleştirdiğini görürsün. O halde nasıl olurda Allah'ın gerçekleşmeden önce şekilleri ve renkleri gördüğüne, sesleri ve kelimeleri işittiğine şaşırırsın?

Hâlbuki O hali hazırda olmayan şekilleri ve renkleri sana gösteren, gerçekleşmeden önce kelimeleri ve sesleri sana işittirendir.

O,(c.c) şeydir diğer şeyler gibi değil.

Allah Teâlâ, “O’nun benzeri gibi hiçbir şey yoktur.”(Şûra 42/11) buyurdu. “O’nun benzeri gibi” ifadesinde ki “gibi” lafzı mübalağa ve tekit içindir. Arapların “senin benzerin cimrilik etmez.” sözünde olduğu gibi benzerinden cimriliği nefyetmekle kişiden mübalağa yoluyla cimriliği nefyettirmeyi murat ettiler ve bu yolla kinaye yaptılar. Çünkü onlar benzerinden cimriliği nefyettiğinde o kişiden mübalağa yoluyla cimriliği nefyetmiş oldular. “Allah gibi bir şey yoktur.” sözü ile “O’nun benzeri hiçbir şey yoktur.” arasında fark mübalağadır.

Allah’a şey denmesinden kasıt, O’nun cisim olmadığını ortaya koymaktır.

Çünkü cisim boyutları bir birinden farklı olsun veya küre gibi boyu, eni ve genişliği aynı olsun üç boyutlu cevherdir. Allah bundan münezzehtir.

Cevher olmadığını ispat etmektir.

Çünkü cevher arazların ve hâdis varlıkların mahallidir. Bildin ki Allah Teâlâ bundan münezzehtir.

Araz olmadığını ispat etmektir.

Çünkü araz her mevcut olanda vardır Allah Teâlâ ise bundan münezzehtir.

Allah’a “Şey” denmesinin anlamı O’nun haddinin olmamasını ispat etmek, ortaya koymaktır.

Çünkü had bir şeyin mahiyetini bütün cüzleri ile tarif etmektir. Vâcib’ül-Vücûd’un cüzleri(parça, kısım) yoktur. Bu da O’nun haddinin(sınır) olmasını imkânsız kılıyor.

Allah’a “Şey” denmesinin anlamı O’nun zıddının olmamasını ispat etmek, ortaya koymaktır.

O’nun konumu, O’na karşı mücadele eden ve O’nu engelleyen yoktur.

Allah’a “Şey” denmesinin anlamı O’nun eşi benzerinin olmamasını ispat etmek, ortaya koymaktır.

Çünkü O’nun çeşidi ve türü yoktur. Bütün bunlardan da münezzehtir. Çünkü O zatı ile Vâcib’ül-vücûddur. O’nun varlığı başkası sebebi ile değildir. Varlık O’nun sebebi ile vücûd bulur. Her kim bu sığata sahipse vâhid, kuddûs ve zatı ve sıfatları ile kaimdir.

O, cisim, cevher ve araz değildir. O’nun zatı ve sıfatları eşyanın zat ve sıfatlarına benzemez. Aynı zaman da O tekdir. Vâcib’ül-vücûd mümkün’ül-vücûd’a; mümkün’ül- vücûd Vâcib’ül-vücûd’a nasıl olurda benzer?

Musannif hazretleri burada Allah’ın vahdaniyetini ve vücudunu filozofların ortaya koyduğundan bize de onların delilleri ile konuşmak icap etti.

İlk olarak deriz ki:

Mevcut yok olması veya olmaması muhtemel olandır. Birinci olarak O,(c.c) Vâcib’ül-vücûd ve Zarûrât’ül-vücûd olarak isimlendirilir. Çünkü O, yokluğu düşünölemeyen, yok olması imkânsız olan ve başkası ile değil zatı ile kaim olandır. O, eksik sıfatlardan münezzehtir ve yüce olan Allah’tır.

İkinci olarak bütün mevcudat ister vâcib’ül-vücûd olsun ister mümkün’ül-vücûd olsun mümkün’ül-vücûd olarak isimlendirilmiştir. Varlıkların yapısında yok olmaya elverişlilik vardır. Varlık var olmaya veya yok olmaya eşit derecede yakındır ve bütün mevcudat böyledir. Tercih eden olmadan varlık yokluğa üstün gelemeyiz. Mümkün’ül-vücûd’un hepsi vücûda gelmek için etki eden bir faile ihtiyaç duyar. Eğer etki eden mümkün’ül-vücûd olsa ilkinde olduğu gibi ihtiyaç ya vâcib’ül-vücûd ile biter ya da onunla devam eder ya da teselsül etmesi ile gerçekleşir. Devir ve teselsül ise batıldır. O halde mümkün’ül-vücûd hariçte var olan zatı ile kaim vâcib’ül-vücûd ile sabit olmuştur.

Devir iki mümkün’ül-vücûd’un vasıtalı veya vasıtasız bir birinin var olmasına sebep olmasıdır ki bu da imkânsızdır.

Teselsül ise bir mümkün’ül-vücûd’un meydana gelmesi için diğer mümkün’ül-vücûd’a ihtiyaç duyması bu mümkün’ül-vücûd’un da başka bir mümkün’ül-vücûd’a ihtiyaç duymasıdır. Bundan dolayı imkânsızlıklar ortaya çıkar.

Birincisi (devir) eşyanın mevcut âlemin dışında meydana gelmesidir. Bu imkânsız görüş için pratikte karşılığı olmayan deliller vardır.

Diğeri (teselsül) ise illet(sebep) olmaksızın mümkün varlıkların mümkün varlıkların tamamı ile ve illetli varlıkların illetsiz meydana gelmesinin imkânsız olduğunda şüphe yoktur. O halde o illet ya vâcib'ül-vücûd ya da mümkün'ül-vücûddur.

İlki batıldır. Çünkü mümkün varlıkların tamamı kendini gerçekleştirmek için mümkün varlıklar topluluğunun her bir ferdine ihtiyaç duyar. Bu fertlerden her biri mümkün'ül-vücûddur. mümkün'ül-vücûd'a ihtiyaç duyan mümkün'ül-vücûd olmaya daha layıktır. Bu toplum ve her bir ferdi mümkün'ül-vücûddur. Her mümkün'ül-vücûd'da kendinden başka etki ediciye ihtiyaç duyar. İşte bu toplum ve her bir ferdi mümkün'ül-vücûd olması hasebiyle kendilerinden farklı bir tesir ediciye ihtiyaç duyar. Mümkün varlık olan toplum ve her bir ferdinden farklı, ayrı ve ters olan her şey mümkün'ül-vücûd olmaz. Mümkün'ül-vücûd olmayan her şeyde vâcib'ül-vücûddur. Bu delille hariçte olan mümkün'ül-vücûd'un varlığını veren ve var olan vâcib'ül-vücûd'un olduğu ispatlanmıştır. Mümkün varlıklar topluluğunun da mümkün varlık olduğu ortaya çıkınca mümkün varlıklar için bir müessir (etki edici) olması da gerekmiştir. Bu toplumun müessiri, toplumun kendisi ya bu topluma dâhil olan bir şey ya da bu toplumun dışında bir şeydir. Müessirin bu toplum ya da bu toplumun bir ferdi olması imkân dâhilinde değildir. Çünkü bir şeyin kendi için müessir olması imkânsızdır. Toplumun içinde ki her bir ferdin topluma müessir olması da uygun değildir. Çünkü bir araya gelen ve vücuduna tesir eden her şeyin bu bir araya gelmiş toplumun fertlerinin tamamına müessir olması gerekir. Bundan dolayı bu bir araya gelmiş toplum için illet kıldığımız fert bu toplumun fertlerinden bir fert olur ve kendi nefsi için illet olması gerekir ki bir şeyin kendisi için illet olması imkânsızdır. Bundan dolayı batıldır. Bu toplumun kendisine veya içinden bir ferdin bu topluma illet olması batıl olunca, illetin kendinden başkası olması gerekmektedir.

Bu mümkün'ül-vücûd topluluğun hariç illeti mümkün varlık olmamaktadır. Mümkün varlık olmayan her şeyde vâcib'ül-vücûd olması gerekir. Daha önce ispatlanan şey bu delille de kanıtlanmış oldu.

(Bu delillerden sonra) var veya yok olan şeylerin mümkün'ül-vücûd olmasında kimsenin şüphesi kalmamıştır. Mümkün'ül-vücûd'un var olduğunun ortaya çıkması ise illetli şeyin illetsiz meydana gelmesinin imkânsız olmasından dolayı vâcib'ül-vücûd'un zorunluluğunu ortaya koymuştur.

Zikredilen bu delillerden, Allah'ın cismani olsun ruhani olsun; araz olsun cevher olsun mümkün'ül-vücûd'a varlığını verdiğini bildin. O halde O,(c.c) işleri düzene sokan ve işleri en güzel surette yaparak kemale ulaştırandır.

Sonra bildin ki, zorunlu olan vâcib'ül-vücûd'un bu zorunluluğu ya vâcib'ül-vücûd olmasından ya da başka bir sebeptendir. O zaman kendisinden başka bir şeyden dolayı vâcib'ül-vücûd olur.

Birinci görüşe göre vâcib'ül-vücûd'un bu zorunlu olandan başkası olmaması gerekir. Çünkü vâcib'ül-vücûd bulunduğunda bu zorunlulukta bulunur. Bu vâcib'ül-vücûd ve zorunlu şey tektir. Bu da istenen hedeflenen şeydir.

İkinci görüş ise zorunlu şey, vâcib'ül-vücûd'un kendinden başka illetli bir şey olması gerekir ki bu da imkânsızdır. Bundan anladın ki vâcib'ül-vücûd tekdir, onun zorunluluğu zatından farklı bir fazlalık değil, bizzat zatının aynıdır. Ondan başka tüm varlıklar mümkün'ül-vücûd'dur. Zatı vâcib'ül-vücûd olan mürekkep(parçalardan ve cüzlerden meydana gelmiş) değildir. Çünkü bir şeylerden mürekkep her öz/mahiyet cüzlerinin her birine ihtiyaç duyar. Başkasına ihtiyaç her şeyde mümkün'ül-vücûd'dur. Vâcib'ül-vücûd ile mümkün'ül-vücûd birbirinden farklıdır ve vâcib'ül-vücûd asla mürekkep olamaz.

Bildin ki zorunlu şey, zatının aynıdır(vâcib'ül-vücûd) ve zatı ne cisim ne de cismanidir. Bilakis O,(c.c) mukaddestir ne benzeri ne zıddı ne cismi ne cüzü ne de sınırı vardır. O, zatında ve sıfatlarında kemal sahibi ve noksan olmayandır. O, her şeyden ihtiyaçsızdır, kemal sıfatlarının tamamı ile vasıflıdır ve bütün yönleri ile vâcib'ül-vücûd'dur. Yani zatı arazların mahalli değildir. O'nun beklenen/gerçekleşmemiş hal ve sıfatları yoktur Çünkü zatının sıfat ve halleri her hangi bir şeyin meydana gelmesinde yeterlidir. Çünkü zatı bunu meydana getirmeye kâfi olmasaydı başkasına muhtaç olurdu ve başka mümkün'ül-vücûd'a ihtiyaç duyan vâcib'ül-vücûd mümkün'ül-vücûd olurdu bu da mümkün değildir. O halde zatı arazların mahalli değildir. Sıfatları ve hallerinin tamamı kadîm ve daimdir. O'nun ne

yeni bir sıfatı ne de yeni bir hali olmaz. O'nun zatı ve sıfatları değişmez ve zatı hâdis varlıkların mahalli değildir.

Bil ki, Yunan filozofların ileri gelenleri nazarî ve amelî hikmeti(felsefe) ilahi kitaplardan ve bazı İsrailoğullarına gelen peygamberlerden almışlardır. Yunan felsefecilerin tamamı Allah'ın birliği, ilahi kitapların doğruluğu ve peygamberlerin hak olduğunda ikrar etmekle beraber iman etmediler ve Musa'nın dinine girmediler. Bilakis onlar putları ilah edinen müşriklerden ve “ Biz onlara ancak Allah'a yaklaştırmaları için tapıyoruz.”(ez-Zümer 39/3) ve “Bunlar Allah katında şefaatçilerimizdir.”(Yunus 10/18) diyenlerden oldular. Mülhit ve müfsitlerden olduğu halde mümin ve müslüman olduklarını iddia eden bazısı âlem kadîm diyorlar, Allah Teâlâ'nın sıfatlarını inkâr ediyorlar, Allah işitmez, görmez, konuşmaz, küllileri bilir ve cüzileri bilmez diyorlar.

Her kim âlem kadîm derse Allah'ı, kitaplarını ve peygamberlerini inkâr etmiş olur. Çünkü Allah kendinden başkasının hâdis olduğunu kitaplarında beyan etmiştir. Allah âlemi yokluktan yaratmıştır bütün peygamberler, arkadaşları ve ümmetleri bu görüşü üzerelerdir.

Allah Teâlâ, “Allah yeri, gökleri ve arasındakileri yaratan sonra arşa istiva edendir.”(es-Secde 32/4) buyurmuştur. Müfessirler, Allah âlemi altı günde yarattı gün güneşin doğması ve batması ile olur o halde güneş ve sema yokken gün nasıl olmuştur? diye sordular. Mücahit bu yaratılmanın gün hesabına göre tertiplendiğini ve yaratılmanın pazardan Âdem'in(as) yaratıldığı Cuma gününde yaratılmanın tamamlandığını, söylemiştir.

Ebû Hüreyre'den gelen bir rivayette Resulullah “Güneşin kendinde doğduğu en hayırlı gün Cumadır. O gün Âdem(as) cennete girdirildi, o gün oradan çıkarıldı ve o gün kıyamet kopar.” buyurdu. Bir başka hadiste “ Allah Âdem'i son yaratılışta Cuma günü ikindiden sonra yarattı.” buyurmuştur.

Allah Teâlâ, “Gerçekten siz yeri iki günde yaratana inkâr mı ediyorsunuz?” (Fussilet 41/9) buyurdu. Yani Pazar ve pazartesi gününde yarattı. “O'na ortaklar mı koşuyorsunuz?” yani O'nun ile beraber ilahlar mı ediniyorsunuz. “Bu(Allah)” yani zikredilenleri yapan “ Âlemlerin rabbi ve orada ağırlıkları yarattı.” yani sabit dağları yarattı. “Üzerinde” yani yeryüzünde yarattı. “ Orada bereketler yarattı” yani yarattığı

deniz ve kara hayvanları, bitkiler, meyveler, hububat ve tohumlar ile bereket var etti. Zikri geçen şeyleri tevlîd, başka güç ve fiiller olmaksızın emri ile yaratmıştır. Bu sözü de şöyle şöyle “ol” şöyle şöyle yap,tır. Çünkü Allah Teâlâ, “ Bir şey yaratmak istediği zaman O’nun yaptığı ol demekten ibarettir hemen oluverir.”(Yasin36/82) buyurmuştur.

“Orada rızık takdir etti.”(Fussilet 41/10) ayetini Hasan ve Mukatil yeryüzünde kulların rızıklarını taksim etti, diye açıklamışlardır. “Dört günde” yani dört günün bitiminde yani Salı ve Çarşamba günü rızıkları takdir etti. Salı ve Çarşamba ile beraber Pazar ve Pazartesiye kastetmektedir. “Eşit olarak” kelimesi mastar olarak manası üzere nasptır. Nitekim dört günün tamamında yani geceleri ile dersin. Çünkü Pazar, Pazartesi, Salı ve Çarşamba gece olmadan olmaz. Kesre ile “sevâin” olursa “eyyâm” kelimesinin sıfatı olarak tam gün manasında olur. Ref ile “hünne sevâün” olur ki “onlar tamdır” manasına gelir. “Soranlar için” Süddî ve Katâde, yer ve rızıklar kaç günde yaratıldı? diye soranlara ne eksik ne de fazla tam bir cevaptır, dediler. Bu sebeple Allah Teâlâ tam dört günde buyurdu. “Sonra semaya istivâ etti.” Yani buhar ve duman iken semayı yaratmaya yöneldi ve kast etti. Süddî, bu dumanın buharından meydana getirmiştir sonra o dumanı bir sema olarak yaratmış sonra o semayı Perşembe ve Cuma günü ayırmıştır, demiştir.

Bir rivayete göre, O’nun arşı yeri ve göğü yaratmadan önce suyun üzerinde idi ve sudan duman çıkardı. Duman suyun üstüne yükseldi ve duman suyun üzerini kapladı. Duman oradaki suyu kuruttu ve orayı bir yer yaptı ve sonra yüksek dumandan semayı yarattı.

“Ona ve yerküreye isteyerek veya istemeyerek gelin, dedi.”(Fussilet 41/11) Yani size emrettiğim şeyi tabiatınıza ve özelliklerinize göre isteyerek yapın. Ancak yapmazsanız istemeseniz de fitratınızın aksine bunu yapmaya mecbur bırakırım. Allah Teâlâ, yerküreyi ve gökleri “gelin” sözüyle onların kudret ve fiillerinden dilediğini kadarıyla yaratmıştır. Yıldızların ve uydularının hareketleri; yerin bitki bitirmesi bundan dolayıdır. İcabet ettiler, boyun eğdiler ve Allah’ın emrettiği şeyleri hoşnut olarak yaptılar.

“İsteyerek geldik dediler, böylece iki günde yedi gök olarak yarattı.”(Fussilet 41/11) Yani onları yarattı ve sağlamlaştırdı. Yedi göğün yaratmasını iki günde

bitirdi. “Her bir semaya işini vahyetti.”(Fussilet 41/11) Allah Teâlâ yer ve göklerin her birinde murat ettiği fiilleri yaratınca meleklerinden her birini vahiy ile göklerden sorumlu kıldı. Bundan dolayı “ her bir semaya işine vahyetti.” buyurdu. Atâ, İbn-i Abbas’tan Allah her bir semada melekler, dolu, kar ve Allah’tan başka kimsenin bilmediği şeyler yarattı, sözünü rivayet etti. Kim Allah ve Resulünün murat ettiği bağlamdan çıkararak bu ayetin kelimelerini tahrif edenden daha kâfir ve daha sefihtir.

Eğer âlemin hâdis olduğuna aklî delil istersen bil ki felsefecilerin tamamı mümkün varlıkların varlığını varlığı zorunlu olan varlıktan aldığına ve varlığı zorunlu varlığında varlığı mümkün varlığa varlığını verdiğine ittifak etmişlerdir. Mümkün’ül-vücûd’un var olması vâcib’ül-vücûd’un ona vücut vermesi, var olma ve yok olmaya eşit derecede olup ve daha sonra vâcib’ül-vücûd’un imkân vermesi ve fiili ile düşünüle bilir.

Fiili kuvve vücudu olan sonra fiil ile dönüşen her şey hâdistir. Doğal olarak akıl mümkün’ül-vücûd’un cismani varlık özelliklerine sahip olmasına hükmeder. Varlığı cismani olan şey ise zamandan soyutlanmış değildir. Bilakis meydana gelmesi zamanın içinde olan şeydir. Varlığının meydana gelmesi zamanla sınırlı/zamanla çevrili olan her şeyin varlığının meydana gelmesi için zamanî bir başlangıcı ve bitişi vardır ve varlığının meydana gelmesi zamanla sınırlıdır. Zamanla sınırlı her şeyin kendinden önce zaman geçmiştir. Kendinden önce zaman geçen her şeyde hâdistir. Mümkün’ül-vücûd’un tamamı hâdistir.

Felsefeciler, cismin var olması, yok olması ve tamamlanmasının hareketli olduğunda ittifak etmişlerdir. Bu hareket de zamanın içinde zamanla sınırlıdır. Her zamanla sınırlı olan ise kendinden önce kendinden önce bir zaman olandır. Cismin tamamlanması ve oluşması zaman geçmesi ile olur. Üzerinden zaman geçen şey ise hâdistir.

Mürekkep cisimler hareketle ile var olur ve oluşur; basit cisimlerin(atom) oluşması ve var olası hareketle değildir dersin bende basit cisimler ya hareketle olur veya hareketsiz olur, meydana gelmek için ikisinden birine ihtiyaç duyar derim. Eğer hareketle olursa istenen sonuç hâsıl olmuştur. Sükûn ile olduğunu kabul edersek felsefeciler hareketin zamanla sınırlı olduğunu kabul ettikleri gibi hareketsizliğinde

zamanla sınırlı/zamanın içinde olduğunda ittifak etmişlerdir. Çünkü hareket ve hareketsizliğin zaman dilimi içinde başlangıç ve bitişi vardır.

Vâcib'ül vücûd, kadîm mümkün'ül vücûd'u var etmesi ya varken vücûd vermesi ile olur bu da mevcudun var edilmesidir ki muhaldir ya da yokken veya meydana gelirken olur. İki durumda da hâdistir. O halde mümkün'ül vücûd'u kadîm kabul etmek akla aykırıdır ve mümkün'ül vücûd'un tamamı hâdistir.

Zikri geçen delillerden anladın ki mümkün'ül vücûd'un tamamı hâdistir ve Allah'tan başka varlıkların tamamı mümkün'ül vücûddur. O halde cisim olsun cisimsiz olsun, küre, felekî, anasırı erbea(ateş, su, toprak ve hava) veya bunlardan oluşan atomik varlıkların tamamı hâdistir.

Bil ki, zikri geçen deliller felsefeci ve felsefeci geçinenlerin müsellemleridir(postulat, kabul edilmiş ilke). Onların postulatları bir şeyin var olmasına, yok olmasına; hâdis ve kadîm olmasına delil olması mümkün değildir. Onların nezdinde delillerin muhalefet ettiği her söz batıldır. Bununla beraber her biri kendi arasında çelişkiye düşmüştür. Âlemin kadîm olduğuna dair beyindeki tümöre sebebi ile sağlıklı ve mantıklı konuşamayan kimselerin sözüne benzeyen batıl, delile dayanmayan kelimelerle âlemin kadîm olduğuna delil getirirler.

En kuvvetli batıl delilleri ise vâcib'ül vücûd'un mücib'u bizzat(bizatihi sebep, neden olduğu) fail ve muhtar olmadığı sözüdür. Vâcib'ül vücûd'un zatı aklın varlığına tam illettir. Akıl(Vâcib'ül vücûd) âlemin varlığına illettir. İletli, tam illetliden ayrılmaz. Bu sebeple illet ile illeti tam farklı değildir. Mücib'u bizzat ve illeti de kadîmdir.

Bil ki, vâcib'ül vücûd/ mücib'u bizzat, fail muhtar değildir, sözleri batıldır. Zikredilen delillerle âlemin hâdis olduğu ortaya çıkmıştır. Bu deliler illet değil de vâcib'ül vücûd'un ihtiyar sahibi bir fail olduğuna delalet etmiştir. Çünkü O mücib'u bizzat olsaydı âlem hadis değil kadîm olurdu. Felsefeciler vâcib'ül vücûd'un zatında, sıfatlandığı sıfatlarda ve bütün sıfatlarının kâmil olmasında ittifak etmişlerdir. O'ndan başka nakıs mümkün'ül vücûd var olma ve kemal hususunda O'na muhtaçtır. Bir şeyin fail ve ihtiyar sahibi olması kemal sıfatlarındandır.

Bununla beraber felsefeciler, yaratılmış nakıs mümkün'ül vücûd'a kemal sıfatları isnat ederek; mümkün'ül vücûd'da bu kemali var eden sâni' ve kâmil

vâcib'ül vücûd'un kemalini inkâr ederek; mümkün'ül vücûd'u irade ve ihtiyar sahibi yaparak ve yaratılmış nakıs mümkün'ül vücûd'u sâni' kâmil mümkün'ül vücûd'dan daha kâmil sayarak kendi içlerinde çelişkiye düştüler.

Azcık aklı başında olan bunu söyler mi? Hikmet/felsefe meselelerinden birini dahi anlayan kimse ateşin yakması ve bitkilerin fiili gibi Allah fiilinde mecburdur diye bilir mi?

Allah hayvanların nefislerini ihtiyar ve irade sahibi kılmışken vâcib'ül vücûd olan fiillerinde hayvanların fiillerinden daha aşağı irade sahibi olur.

Aynı şekilde âlemin varlığı için akıl zorunlu illettir, sözleri de batıldır. İletî tamı ve felsefeyi bilen bir kimse vâcib'ül vücûd olan veya akıl sahibi maddeden arî olan yüce zata, bizatihi âlemin maddesine ve biçimine zorunlu illettir diye bilir mi?

Vâcib'ül vücûd zat veya madden âri akıl sahibi zat, bizzat zorunlu illet, cisim veya miktar, şekilleri, durumları, kuvvetleri, özellikleri ve fiilleri farklı cisimlerdir, diye bilir mi?

O,(c.c) mekânları farklı keyfiyetleri zıt anasırı erbeayı zorla bir araya getiren, bu karışımdan bitkilerin her çeşidini var eden, hayvanları yaratan ve zikredilen her bir türlerden her birine bir mizaç verendir. Ve bu mizacı onun için tercih eden, anasırı erbeayı mecz eden bitkilerden her bir çeşidini yaratılış özelliklerine uygun gıda yapan onu onunla rızıklandırandır.

O, buğdayı anasırı erbeanın karışımından yaratan sonra onu kana, kanı meniye, meniye alakaya, alakayıda müdgaya, o müdga ki keyfiyeti ve parçaları birbirine benzeyen et parçası olmakla beraber onu kuvvetleri farklı cisimlere dönüştürendir. O, müdganın bir kısmını kalp, bir kısmını beyin, bir kısmını ciğer, bir kısmını mide, bir kısmını dalak, bir kısmını kemik, bir kısmını sinir sistemi, bir kısmını damar, diğer kısımlarını zikretmediğimiz organlara dönüştürendir. Allah Teâlâ her nefis için bir mizaç belirleyen ve onun için o mizacı tercih edendir.

O, insana cisimlerdeki özellikleri, bulunan keyfiyetlerin dilediğini kadarıyla tecrübe, kıyas, ilham ve vahiyle bildiren, ona indirilen kitabı bilgi kaynağı yapandır. Bunu hikmetli olarak Allah Teâlâ: “Kime hikmet verilmişse ona çok hayır verilmiştir.”(el-Bakara 2/269) buyurdu.

O'nun ancak faili, muhtar, kâdir, hakîm, kudreti ve iradesiyle işleri çekip çeviren olması düşünülür.

Felsefeciler eşyanın sonsuz olduğunda ittifak etmişlerdir fakat hariçte var olan/gerçek yaşamdan var olan şeyleri buna dâhil etmemişlerdir. Çünkü hariç varlığa giden her şeyin sonlu olması gerekir. Bu gerçek tatbiki deliller ve diğer delillerle ispatlanmıştır. Hiçbir kimse hariçte bulunan sonsuz olan topluluğun fertlerinin de sonsuz olduğunda şüphesi yoktur. Bu gruptan sonlu bir grup alsak birinci gruptan az veya çok olabilir. O halde alınan sonlu grup ilk sonsuz gruptan az ise sonludur. Alınan sonlu gruptan sonsuz grup az ise grubun fertlerinin çoğunluğu bütün fertlerinin adedi gibi sonludur. Her bir adedin diğer fertlerle aynı olmaması imkânsızdır. Bu delillerle dış dünyada eşyanın sonsuz olmasının imkânsız olduğu ispat olmuştur. Bu delil ise felsefecilerin tamamı tarafından kabul görmüştür. Bununla beraber âlemin sonsuz olduğunu söyleyen felsefeciler kendi içlerinde çelişkiye düştüler ve nefs-i nâtika, harici âlem, hayvanlar, bitkiler ve astronomik varlıkların hareketleri sonsuzdur, dediler. Hz. Muhammed'in zamanındaki gezen yedi yıldızın devri/turu Hz. İbrahim'in zamanındakinden daha fazladır. Eğer Hz. İbrahim'in zamanındaki devri, Hz. Muhammed'in zamanındaki devrinden daha az olmasaydı eksik olan devrin adedi fazla gibi olması ve kendisinden başkası değil de başkası ile olan şeyin o olması gerekirdi. Buda imkânsızdır. Az olan sonludur fazla olanda kendine fazlalık olan kadar sonlu olur o halde tamamı sonludur.

Bu delille zikri geçen yıldızların geçmiş devirlerinin sayısı sonlu olduğu, bu yıldızların ve diğer yıldızların hareketlerinin bir başlangıcı olduğu ortaya çıkmıştır.

Farz edelim ki bu günden ezele geçmiş olaylar bir grup, tufan zamanından ezele bir gruptur. Birinci grup olaylar ikinci grubun olaylarından daha fazladır. Birinci grupta gerçekleşen fazla olayları ikinci grubun olaylarına da ekleyerek ikinci grupta birinci gruptan az olmaz. Birbirine bitişen şeyler aynıdır farklı olması imkânsızdır.

İlk gruptan ayrılan olaylar sonludur. İkinci gruba ilave edilen miktar kadar ikinci grup olaylar hâdis olur. O halde tamamı sonludur.

Bu delillerle gökcisimlerinin hareketi başka olayların hareketi olduğu kanıtlanmıştır.

Eflatun Yunan felsefecilerinin önderlerindendir hatta hikmet, fizik ve fizikötesi konularında en büyüğüdür. O, onu takip edenler ve felsefecilerin büyükleri âlemin hâdis olduğu kanaatine varmışlardır.

Eflatun, şöyle demiştir: “Âlem hâdistir, Allah onu iradesiz ve seçme kuvveti olmaksızın en güzel şekilde yarattı. Çünkü O sırf hayırdır. Bundan dolayı her şeyi ihdas eder ve yaratır bizatihi işleri tedbir eder. Allah’ın yarattığı ilk cisim dört unsurdur. Sonra bu dört unsurdan yeri, göğü, ikisi arasındakileri ve denizdeki canlıları yaratmıştır.”

Eflatunun takipçileri âlemin hâdis olduğunu söylerken Aristoteles onun takipçisi olduğu halde nasıl olurda âlem kadîm görüşünü benimsemiştir? dersin bilesin ki Aristoteles, Eflatunun tabilerinden değildir. O, eflatundan yirmi sene hikmet/felsefe eğitimi almıştır. Daha sonra onun felsefi görüşlerinin yarsından fazlasına muhalefet etmiştir ve çürütmüştür. Onun hangi görüşlerini ifsat ettiğini “Hikmet’ül-İlhâmiye” kitabımda yazdım. Bunları öğrenmek isteyen o kitaba müracaat edebilir.

Zikri geçen bidatçılar, inkârda ve bidatte onlara ortak olan inkârcı felsefeciler, gök cisimlerinin hareketlerinin kadîm olması ile zamanında kadîm olacağını temellendirmeye çalışmışlardır. Bunun sebebi zamanı gökcisimlerin hareketi saymalarıdır. Bunu Aristoteles’e isnat etmişlerdir fakat bu ona iftiradır. Onların zamanın kıdemini gökcisimlerinin hareketinin kıdemi ile delillendirmeleri batıldır. Çünkü zaman gökcisimlerinin/yıldızların hareketlerinin miktarı değildir. Hiçbir Yunan felsefecisi zaman gökcisimlerinin hareketlerinin miktarınca olduğu görüşünü benimsememiştir. Bilakis onlar hariçte mevcut bir şey olmadığına, Allah’ın ilminde, akılda ve hayalde mevcut olduğuna ittifak ettiler.

Allah Teâlâ’nın “ Allah yeri, göğü ve arasındakileri altı günde yarattı.”(es-Secde 32/4) ve “Doğrusu Allah’a göre ayların sayısı, Allah’ın gökleri ve yeri yarattığı günkü yazısına uygun olarak on ikidir; bunlardan dördü haram aylardır.” (et-Tevbe 9/36) sözü ve peygamberin “ Muhakkak zaman yeri ve göğü yarattığı günkü gibi on iki ay olarak devam etti. On iki aynın dördü haram aydır. Zilkade, zilhicce, Muharrem peş peşe recep ise Cemadi ve Şaban’ın arasındadır.” sözleri onların sözlerinin doğruluğuna dalalet etmiştir.

“Hikmet’ül-İlhâmiye” kitabında zamanın mahiyetini delilleri ile açıkladım ve Aristoteles’in zamanın mahiyeti ile ilgili görüşlerini zikrettim. Bu meseleyi öğrenmek isteyen oraya müracaat etsin.

Her kim Allah Teâlâ’nın sıfatlarını inkâr ederse Allah Teâlâ’nın ve sıfatların hakkında cehalet sahibidir ve O’nu ve sıfatlarını inkâr etmiştir. Çünkü bu Allah’ın kitabında kati delillerle sabittir ve Resulullah bunu açıklamıştır.

Resûlullahın şeriatı imanın aslını tasdik olarak belirlemiştir. O şeriatı dedi ki: “ İman ve İslam a gelince onun açıklaması Allah’ın sıfatlarını isimlerini tasdik ve ikrar etmek, hükmünü ve şeriatını kabul etmektir.”

Zikri geçen dinsiz felsefeci geçinenler vacib’ul vücûd zatında ve sıfatlarında keman sahibidir bütün Kemal sıfatlarıyla vasıflanmıştır ondan başkası da vücuda gelmede, baki kalmasında ve kemal bulmasında ona muhtaçtır ve hayat, kudret, irade, semih, basar, ilim ve kelim O’nun kemal sıfatlarındandır dediler. Bununla beraber Allah Teâlâ’nın hakkında bu sıfatların varlığını bunları inkâr ettiler ve mahlûklar hakkında bunların bu sıfatların onlar da var olduğunu iddia ettiler. Bunun sebebi ise semi’ basar kelim ve ilim sıfatlarının cüziyyat ve cismi aletlerle olduğunu iddia etmeleridir. Eğer Allah Teâlâ cüziyyatları duysa görse konuşsa ve bilse o halde hadislerin mahalli olurdu, diyerek delil getirdiler. Mümkün varlıkların sıfatları ile vacib’ul vücûd sıfatlarının aleyhine delil getirdiler Allah Teâlâ’nın sıfatları mümkün varlıkların sıfatlarından farklı olduğunu bilmiyorlar. Bundan dolayı Allah Teâlâ’nın sıfatı zatından ayrı değildir.

Zikri geçen bidatçilerin bazı sıfatları Allah’a isnat etmeleri seni aldatmasın o sıfatları Allah’ın ve Resul’ünün murat ettiği manaların aksine başka bir mana yükleyerek bu sıfatları Allah’a isnat ediyorlar. İnsanı küfre ve bidate çağırandan ve hakkı ve dini ortadan kaldırmak için müslümanlarla batıl delillerle mücadele edenden daha zalim, daha sapkın ve daha kâfir kim olabilir.

Allah kimi saptırırsa Onu doğru yola ulaştıracak yoktur. Bize düşen ancak apaçık bir tebliğdir. Allah dilediğini doğru yola ulaştırandır.

Allah’ın Kur’an-ı Kerim’de zikrettiği gibi el, yüz, nefis gibi şeyler keyfiyetsiz olarak sıfatıdır. Onun eli kudreti veya nimetidir denilemez. Zira bu takdirde sıfatı iptal edilmiş olur. Bu Kaderiyye ve Mu’tezile’nin görüşüdür.

Onun elinin keyfiyetsiz sıfat olması gibi gazabı ve rızası da keyfiyetsiz sıfatlarından ikisidir.

Allah Teâla: “ İkrâm ve celâl sahibi Rabbinin zâtı hariç her şey fanîdir.(er-Rahman 55/26, 27) ve “ Ey İblis İki elimle yarattığım şeye secde etmeni engelleyen nedir?”(el-Maide 5/116) diğêr bir ayeti kerimede “ Rabbinin hükmüne sabret muhakkak sen gözlerimizdesin”(et-Tûr 52/48) buyurdu. Resulullah : “ Allah Teâla Âdem’i topraktan yarattı. O, toprağı yeryüzünün tamamından aldı âdemoğlunun kalpleri onun parmaklarından iki parmağı arasında sanki tek kalp gibidir. Dilediğı gibi onda tasarruf eder.” buyurdu. Bir diğêr hadiste “ Cehennem izzet sahibi Rab ona adımını atınca ya kadar daha yok mu demeye devam eder. Ona adımını atınca eter yeter sen izzet sahibisin, der. Cehennem’in bir kısmı bir kısmına kaşını çatar.” buyurdu. Müellif kim onun eli yalnız onun kudreti veya nimetidir derse onun el sıfatını iptal etmiş olur, demektir.

Allah Teâlâ’nın sıfatlarından her biri diğêr varlıkların sıfatlarından mefhum bakımından farklı olduğunu öğrendin.

O’nun elinin mefhumu kudretinin ve nimetinin mefhumundan ayrı olduğunu biliyorsun. Bundan dolayı Ehlisünnet ten hiç kimse bu tevili yapmamıştır. Bundan dolayı musannif bu sıfatları tevil etmeyi Kaderiyye ve Mu’tezile’nin sözü olarak zikretti. O, O’nun gazap ve rızası keyfiyetsiz iki sıfatıdır, sözü ile Allah Teâlâ’nın gazap ve rıza sıfatı mahlûkatın gazap ve rıza sıfatı gibi olmadığını kastetmektedir.

Fahrü’l İslâm Ali Pezdevî rahimehullah usulü fıkıh eserinde şöyle demiştir: “ Rıza istenen şeyin hoşnutluğunun içe dolmasından ibarettir. O hoşnutluk içe dolar sonra dışa yansır. Bundan dolayı gazap ve Rıza Allah Teâlâ’nın müteşabih sıfatlarındandır. Aynı şekilde Aylin ve yüzün olması bizim nezdimizde gerçektir aslen malum vasfen müteşabihtir. Vasfı anlamaktan aciz olmakla Aslı hükümsüz kılmak yok saymak asla caiz değildir. Mutezile bu yüzden sapmış ve yoldan çıkmıştır. Sıfatların mefhumunu bilmemek suretiyle asıllarını inkâr etmişler ve muattıla olmuşlardır.”

Şeyh’ül Muhammed rahimehullah Usul’ül-Fıkıh kitabında şöyle demiştir: “ Aynı şekilde yüz ve el Kur’an’da geçen ara istinaden malumdur ve bunların keyfiyeti müteşabihtir. Keyfiyetin müteşabih olması malum olan Aslı iptal etmez ortadan

kaldırmaz. Keyfiyetinin müteşabih olması bilinen aslı yok etmez ortadan kaldırmaz. Mutezile Allah (onları yardımsız bıraksın) kendilerine sıfatların keyfiyetleri müteşabih geldiği için o sıfatların asıllarını inkâr etmişlerdir. Allah'ın sıfatlarını inkâr etmelerinden dolayı olmuşlardır.

Ehlisünnet ve'l cemaat ise malum olan aslı kabul etmişler keyfiyetinin müteşabih olmasından dolayı tevakkuf etmişlerdir. Allah'ın ilimde derinlik sahiplerini vasıflandırma gibi bu müteşabih ile meşgul olmayı caiz görmemişlerdir. Allah Teâla şöyle buyurmaktadır: “ Onlar(ilimde derinlik sahipleri) hepsi Allah katındandır ancak akıl sahipleri ibret alır, derler.”(Al-İmrân 3/7)

Allah Teâla eşyayı yoktan yarattı.

Allah, çağ (dönem, zaman) ile mevcudatın tamamını ve onların fiillerini yokluktan yarattı ve özelliklerini hareket ve hareketsizlik fiillerini ve diğer fiilleri var etti. Dünya ve ahirette hiçbir şey yoktur ki onun faili ve yaratıcısı Allah Teâla olmasın. Bir zerreyi yaratma veya zerrenin fiilini yaratma dahi olsa onun fiilinde ve yaratmasında ortağı yoktur. Allah Teâla: “ Allah her şeyin yaratıcısı ve her şeyin üzerinde yöneticisidir.”(ez-Zümer 39/62) Ve bir başka ayette “ Daha önce bir şey değilken seni yarattım.”(Meryem 19/9) buyurmuştur.

Bil ki, muhakkak Allah Teâla yeri, göğü ve arasındaki şeyleri altı günde yaratan, sonra arşa istiva eden, yerin ve göklerin işlerini düzenleyen, her şeyi en güzel şekilde yaratan aziz ve rahim olan ve âlemlerin tamamını en güzel, en mükemmel ve tastamam yaratandır. Eğer Allah Rahim hatta merhamet edenlerin en merhametlisi ise o halde niçin peygamberlerini ve velilerini dünyada en şiddetli bela ve sıkıntılarla imtihan etti? diye sorarsan. Ben de derim ki Resulullah: “ İnsanlardan imtihanları en çetin olanları peygamberler sonra evliyalar sonra salihler sonra onların benzerleri ve daha sonra onların benzerleridir.” buyurmuştur. Allah Teâlâ insanları orta yolu tutmuş tek bir ümmet yapmaya ve hoşnut olmadığı kesin olarak yaratmaya kadirdir fakat böyle yapmamıştır. Âlem şer ve şehirlerle doludur.

Bil ki, küçük çocuk hacamat olmaya ihtiyaç duysa ve hastalığını tedavisi ve sıhhatine elde etmek için hacamata mecbur kalsa annesi de çocuğa şefkat duyup babayı hacamat yapma konusunda engellese akli başında olan baba bu engellemeyi ve kınamayı göze alarak hacamatı yaptırır. Cahil kimse, rahmet sahibi baba değil

anne olduğunu zanneder. Akıllı kimse ise babanın çocuğu hacamat ile eziyet vermesi canını yakması onu olan merhametinin kemalinden olduğunu bilir. Hakikatte anne o çocuğa düşmandır. Çok lezzetlere sebep olan az acı şer değil bilakis hayırdır. Allah Teâla kendi kendilerine hayır murat ettiği müminlerin günahlarını bağışlamak veya kıyamet gününde derecelerini yükseltmek için bela ve sıkıntılarla imtihan eder. Resulullah: “ Mümin erkek veya Mümin kadının kendisinde, malında ve evladın da Allah’ın huzuruna günahsız çıkıncaya kadar bela devam eder.” Bir diğer hadis-i Şerif’te: “ Allah, kula ameli ile ulaşamayacağı bir makam verir. Bedeni, malı ve evladı hakkında imtihan eder sonra ona buna sabretme gücü verir ki Allah tarafından verilen makama onu ulaştırsın.” Diğer bir hadis-i şerifte ise: “ Afîyet ehli kıyamet gününde imtihan ehline verilen sevabı görünce keşke dünyada derilerimiz makaslarla doğuran saydı diyeceklerdir.” buyurmuştur.

Dıştan şer gibi görünen şeyin içinde birçok hayır vardır. Bu şer yaratılmasaydı bu hayır da olmazdı. Dolayısıyla şerrin olmaması olmasından daha büyük şerdir.

Görmez misin? Kangren olmuş elin kesilmesi onun kesilmesi şerdir fakat içinde birçok hayır vardır. El kesilmezse kişi ölür dolayısıyla elin kesilmesi şer kesilmemesi daha büyük şerdir. Evvela murat edilen sırf hayır olan insanın yaşamasıdır. O yaşama hayrına ulaşmanın yolu el kesme olduğundan dolayı bunu yapmıştır. Asıl istenen insanın yaşamasıdır el kesme ise yaşamak için (zorunlu olarak) istenilen şeydir. Allah Teâla hayrı kendisinde var olan hayırdan dolayı murat etmiştir. Şerri ise şehrin kendisinde bulundurduğu şeyden dolayı değil de şehrin içindeki hayırdan dolayı murat etmiştir. Hayır, bizzat emredilmiş şer ise öneri ve teklif olarak buyurulmuş ve emredilmiştir.

Dünyadaki hayrın şerre oranı denizdeki tükürüğün misali gibidir. Bu hayrın var olması şehrin var olması ile mümkündür Bundan dolayı Allah Teâla şerri yaratmıştır. Sen âlemdeki hayrı ve şerri idrak edemezsin. Bilakis hayrın şer, şerrinde hayır olduğunu zannedersin. Çünkü kimin kalbi günahlardan dolayı kararmış ve kalbi ters düz olmuşsa ona şeytana itaat etmek Allah ve Resûlüne itaat etmekten daha sevimli gelir. Ve nasıl olur da Allah’ın eşyayı yaratmasının sebebini ve hikmetini idrak edebilir?

Allah Teâla: “ Göklerin ve yerin yaratılışında gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde aklıselim sahipleri için gerçekten ibretler vardır. Onlar ayakta dururken, otururken ve yanları üzerine yatarken Allah’ı anarlar. Göklerin ve yerin yaratılışı hakkında derin derin düşünürler. Rabbimiz! Sen bunu boşuna yaratmadın. Seni tesbih ederiz. Bizi cehennem azabından koru, (derler) .”(Al-i İmran 3/190-191) buyurmuştur.

Allah eşyayı var olmadan önce ezel’de bilir o eşyayı takdir edendir.

“Ve hüve” deki “vav” harfi haliyyedir. Müellif O, eşyayı takdir eden ve oluşturan olduğu halde nasıl onu ezel’de bilmez, demektedir. Müellif O, eşyayı takdir eder sözünü dünya ve ahirette olan şeyleri levh-i mahfuza yazar anlamında söylemiştir. Şöyle ki şehadet âleminde, ruhlar âleminde ve melekût âleminde olan şeyler onun yazısının dışında değildir. Cisimlerin, adetlerin zerre miktarı veya bundan daha azının onun yazısının/kaderinin dışında olmadığını kastetmektedir.

Allah Teâla: “ Ne yerde ne gökte zerre miktarınca bir şey rabbinden gizli kalmaz bundan daha küçük veya daha büyük şey yoktur ki apaçık kitapta/levh-i mahfuzda bulunmasın.”(Yunus 10/61)buyurmuştur.

Resulullah ise: “ Allah’ın yarattığı ilk şey kalemdir, ona yaz dedi. Kalemde ne yazayım, Ey Rabbim? Dedi. Allah Teâlâ kıyamete kadar olacak şeyleri yaz, buyurdu.” buyurmuştur.

Ebu Hüzâme O da babasından şöyle rivayet etmiştir. Ebû Hüzâme’nin babası, Ey Allah’ın Resulü şifa bulmak için yaptığımız rukye, kendisi ile tedavi olduğumuz ilaç ve bulaşıcı hastalıklardan sakınmamız hakkında görüşün nedir? Allah’ın kaderini değiştirir mi? demiştir. Resulullah: “O, Allah’ın kaderidir.” buyurdu.

Musannif el-Vasiyye kitabında şöyle demiştir: “ Hayır ve şerrin takdir Allah’ındır. Bir kimse hayır ve şerrin takdiri bir başkasında olduğunu iddia ederse Allah’ı inkâr etmiş, tevhid ehli ise tevhid inancı ortadan kalkmıştır.”

O eşyayı var eden/oluşturandır.

Eşyayı kazası ile yani hükmü ile var etmiştir. O ise “kün” sözüdür.

Allah Teâlâ: “ Bir şeyi yaratmak istediği zaman onun yaptığı “ol” demekten ibarettir, hemen oluverir.”(Yasin 36/82) buyurmuştur. “Kün” sözünün manası lafız

manası değildir. Bilakis o Allah Teâlâ'nın Ezeli sıfatıdır. Bu söz Allah'ın kendisiyle yeri göğü yeri ve ikisi arasındakileri ve diğer varlıkları yarattığı sözüdür. Allah Teâlâ'nın eşyayı yaratma sünneti/âdeti bu sözle gerçekleşmektedir. Fahrü'l İslam Ali Pezdevî bu "Kün" sözü Allah'ın var etmesinin hızlı olmasından mecazdır, diyen kimsenin bu sözünü reddetmiştir. Usûlü'l-Fıkıh kitabında şöyle der: "Bize göre "Kün" sözü bu kelime ile emrin zikredilmesi ve konuşulması hakiki manadadır. Hızlı var etmesinden mecaz değildir. Bilakis teşbih ve iptal/ortadan kaldırmaksızın hakiki kelimadır. Ve Allah'ın var etme sünneti bu emiri ile icra edilmiştir."

Şeyh'ül Eimme İmâm Serahsî "Hün" sözü Allah'ın yaratmasında mecazdır diyen kimseleri reddetmiştir. Usulü fıkıh da şöyle demiştir: " Allah Teâlâ kitabında şöyle buyurdu: " Yer ve göklerin onun emriyle durması varlığının ve kudretinin delillerindendir."(Yasin 36/82) Var olmanın ve vücuda gelmenin emre izafe edilmesi "kün" kelimesinin hakiki manada olduğuna delalet ediyor ve onun var etmesi emri ile bitişiktir. Aynı şekilde Allah Teâlâ Şöyle buyurmuştur: " bir şeyi yaratmak istediğinde "ol" demekten ibarettir. Hemen oluverir."(Yasin 36/82)"Kün" kelimesi bazılarının iddia ettiği gibi Allah'ın yaratmasında mecaz değildir. Ondan hakiki anlam murat edilmiştir. Bununla Allah Teâlâ'nın kelamının hadis ve mahlûk olmadığına delil getiririz. Çünkü o bütün hadislerden öncedir ve "fa" harfi takibidir.

Allah'ın dilemesi ilmi, kazası, takdiri ve levh-i Mahfuz'daki yazısı olmadan dünya ve ahirette hiçbir şey meydana gelmez.

Yani meşiet, iradesi, kazası, hükmü, kaderi ve takdiridir. Levh-i Mahfuz'daki yazısı sözü, takdiri sözünün atfı tefsiridir.

Onun yazısı hüküm olarak değil vasıf olarak.

Musannif el-Vasiyye kitabında şöyle demiştir: " Allah'ın kalemi yazmasını emrettiğini ve kalemin Ne yazayım? Ey Rabbim dediğini Allah Teâlâ'nın ise kıyamete kadar olacak şeyleri yaz dediğini Allah Teâlâ'nın: " Onların yaptığı her şey kitaptadır. Kıyamete kadar küçük-büyük her şey yazılıdır."(el-Kamer 54/52-53) ayetinden dolayı kabul ederiz. Müellifin onun yazması vasıf itibarıyla hüküm itibarıyla değildir, sözünün anlamı mahlûkat hakkındaki yazısı olacağı için yazılmıştır olması için yazılmamıştır, manasındadır.

Kaza, kader ve meşiet ezel’de keyfiyetsiz olarak Allah’ın sıfatlarındandır.

Bu sıfatlar Allah Teâlâ’nın diğer sıfatları gibi müteşabih olarak Kur’an ve sünnetle sabittir. Yani vasıfları meçhuldür çalışarak elde edilemez. Her müminin bu sıfatları inanması vaciptir. O sıfatları akıl ile yorumlamak ve buna inanmak batıldır. Çünkü akılla yorum yapmak nazlara muhalefet etmektir.

Bundan dolayı musannif onun keyfiyeti bilinmez demiştir. Yani tanımlama olmaksızın onun sıfatıdır ilimde derinlik sahipleri sıfatları açıklama hususunda böyle söylerler.

Şeyh’ül Eimme Muhammed es-Serahsî Usûlü’l-Fıkıh kitabında şöyle demiştir: “ Müteşabih benzeyen şeydir. Müteşabih’in maksadını ve manayı düşünmek caiz değildir. Müteşabih lafzına bakıldığında istenen mana anlaşılır gibi gözükse de manası anlaşılabilir. Bundan dolayı maksatta anlaşılabilir. Onun hakikat olduğuna inanmak ve teslim olmak gerekir. Allah Teâla: “Onun tevilini ancak Allah bilir.”(Al-i İmran 3/7) buyurmuştur. Müteşabih hakkında yorum yapmadan durmak vaciptir. “ ve ilim de derinlik sahipleri” sözünün “vav” ile başlaması kelamı güzelleştirmek içindir.

İlimde derinlik sahibi kimse müteşabih ve iman eden onu öğrenmek için meşgul olmayan bilakis onu olduğu gibi kabul eden kimsedir. “Hepsinin Rabbimizin katından olduğuna iman ettik derler.” sözünün manası da budur. Çünkü müminler iki gruptur. Bilmediği bir şeyi öğrenmek için kendini adayarak imtihan olunanlar ve ilimin bir çeşit ile değerli oldukları için onu talep etmeyerek imtihan olunanlardır. İkinci grupta imtihan olanlar bir gruptan daha fazladır. Çünkü iki grup imtihan yalın bir iman ile beraber müteşabih talepten geri durma imtihanı açık bir şekilde ortadadır. Tek başına akıl bir şeyi haram ve helal kılmaz. İnsan akıllı, hükmün Allah’a ait olduğunu, dilediğini yaptığını ve dilediğine hükmettiğini bildiği için akıl üstü alanlarda gerçek ve hak olduğuna inanması gerekir.”

Allah, yok olanı yok olduğu halde yok olarak bilir onu yarattığı zaman nasıl olacağını da bilir, var olanı var olduğu halde var olarak bilir, onu yok ettiği zaman nasıl olacağını da bilir. Allah ayakta duranı ayakta iken ayakta

olarak bilir oturduğu zaman hadis ilim olmaksızın ve ilmi de değişmeksizin oturduğu halde oturan olarak bilir. Değişme ve farklılaşma yaratılanlar da olur.

Yani Allah'ın eşya hakkındaki ilmi kadîmdir. Bir şeyi ancak kadîm ilmi ile bilir bir şeyi var ettiğinde veya yok ettiğinde ancak onu kadîm ilmine göre var veya yok eder.

Artık öğrendin ki Allah eşyayı zatın da meydana gelen farklı suretlerle değil de bizzatı bilir. Aynı şekilde eşya hususundaki ilmi de kadîmdir. O halde mevcudatın ve mevcudun değişmesi farklılaşması ve yaratılması ile O'nun ilminde yeni bir şey meydana gelmez farklılaşma ve değişme olmaz. Eğer ilim eşyanın farklılaşması ve meydana gelmesi ile değişse, ilim zihinlerde farklı suretlerin karar bulması ile meydana gelmiş olur. Bu suretler zihinde kabul, tepki ve değişim intikal olmaksızın meydana gelmez.(Allah bundan münezzehtir)

Allah mahlûkatı küfür ve imandan soyutlanmış olarak yarattı.

Yani Allah Teâla insanı dünyada elde ettiği iman ve küfür eden soyut olarak yaratmıştır.

Sonra Onlara hitap etti ve imanı ve teati emretti küfürden ve isyandan onları nehyetti.

İnkâr eden kimse kendi fiile ile inkâr etmiştir onun inkârı ve yalanlaması Allah Teâlâ'nın hızlan/yardımsız bırakması iledir.

Bil ki kâfirin inkârında şunlardan biri gerçekleşir. Ya dili ve kalbi ile inkâr etmesi reddet hususunda kendisine zikredilen şeyleri bilmemekle olur ki onun inkârı “küfrü inkâr” diye isimlendirilir. Ya da kalbi ile bilmesi ve dil ile ikrar etmesi ile olur ki iblisin ve Ümeyye bin Ebî Salt'ın inkârı böyledir bunların imkânına “küfrü cühût” denir. Ya da kalbi ile bilmesi ve dil ile ikrar etmesi fakat İslâmı kabul etmemesi ve onu din olarak benim sevmemesi ile olur ki Ebû Talip'in inkârı bu inkâr çeşididir. Buna da “küfrü muadene” de denir.

Ebu Talip şöyle demiştir: “Kesin olarak bildiğim ki Muhammed'in dini dinlerin en hayırlısıdır. Eğer kınama ve sövgü olmasaydı beni bu apaçık yine karşı kabul etmiş bulacaktın.”

En son olarak da dil ile ikrar ve kalp ile inkâr etmektir ki bunun ismi de “küfrü nifak”tır.

Bil ki, Allah Teâla okullarında küfrü bedeni ile yaptığı ve hak ettikten sonra yardımsız bırakması ile yaratır onun yardımsız bırakması ise Allah’ın razı olacağı şeylere muvafık kalmamasıdır. O da Allah’ın adaletidir.

İman eden kimse kendi fiili ikrarı ve tasdik-i ile ve Allah’ın tevfiği ve yardımı ile iman etmiştir.

Allah Teâla kulun kalbinde imanı bedeniyle kazandığı istidattan sonra ona olan tevfiği ve yardımıyla yaratmıştır.

Allah Âdem’in sulbundan zürriyetini çıkarmış ve onlara akıl vermiş ve Onlara hitap etmiştir. Onlara imanı emretmiş ve inkârı yasaklamıştır. Onlar Allah’ın rab olduğunu ikrar etmişlerdir ve bu da onların iman olmuştur Onlar da bu Fitrat üzere doğmuşlardır.

Yani Allah Teâla Âdem’in sulbundan çıkardığı zürriyetini hitap etmiş ve onlara imanı emretmiştir.

Allah Teâla Onları “ Ben sizin rabbiniz değil miyim?” (el-Araf 7/172) diyerek küfürden menetmiş onlar ise “ Evet” sözüyle onun Rab olduğunu ikrar etmişlerdir. Bu da onların imanlarının göstergesi olmuş ve bu iman üzere doğmuşlardır. Resûlullah şöyle buyurmuştur: “ Her doğan fitrat üzere doğar anası babası onu ya Yahudi ya Hristiyan ya da Mecusi yapar. Ta ki kalbindekini ifade edinceye böyle devam eder (Daha sonra). Ya şükredenlerden olur ya da inkâr edenlerden olur.” Bir başka hadiste ise: “ Her doğan fitrat üzere doğar anası babası onu Yahudi ya da Hristiyan veyahut Mecusi yapar. Hayvanların azaları tam olarak doğduğu zaman siz o hayvanların arızalarında bir kusur görüyor musunuz? Daha sonra siz o hayvanların arızalarını kusurlu hale getiriyorsunuz. Sonra işte insanları yaratmış olduğu fitratta böyledir.” Buyurdu.

Delillerden ortaya çıkmıştır ki müşriklerin çocukları cehennemdedir sözü kabul edilmeyen bir görüştür. Şeriat akıl baliğ islâm daveti kendisine ulaşmamış Allah’ı tanımayan mazur saymışken bu görüşü kabul etmek mümkün müdür? Yani

buluğ çağına ulaşmış İslâm daveti kendisine ulaşmamış, Allah Teâlâ'yı bilmeyen onun varlığını inkâr etmeyen kimse mazurdur ve cennetlidir.

Fahrü'l islâm Ali Pezdevî Usûlü'l-Fıkında şöyle demiştir: “ Kendisine İslâm daveti ulaşmayan kimse hakkında mücerret akılla mükellef değildir, deriz. O müslümanım veya kâfirim demez ve hiçbir şeye iman etmemişse mazur sayılır. Eğer kâfir olduğunu söyler ve küfre iman ederse veya inanır fakat kâfir olduğunu söylemezse mahzurlu olmaz ve ebedi Cehennem ehlinde olur.”

Kim bundan sonra inkâr ederse değiştirmiş olur.

Yani fitratını ve imanını bedeni vasıtası ile kazandığı küfürle değiştirmiş olur.

Her kim de iman eder ve tasdik ederse fitratı ve iman üzere sabit kalmış ve onu devam ettirmiş olur.

Yani fitri iman üzere kalmış ve onun üzerinde devam etmiş olur.

Allah yarattıklarından hiçbir kimseyi imana ya da küfre zorlamaz.

Yani Allah Teâla kulun kalbinde imanı ve küfrü zorla yaratmaz. Bilakis seçmesi ve arzulaması ile yaratır. Çünkü bir işe zorlanan o işi yapsa da yaptığı işi sevmez ve Çirkin görür ve onun tercihi onu yapmamaktır. İnkâr sözünü söylemeye zorlanan Mümin o kelimeleri söyler ama kalbinde iman vardır fakat kâfir ise böyle değildir ve o müminde sayılmaz. Görmez misin iman müminin tercihi arzusu küfür ise kâfirin isteği ve arzusu dur.

Allah onları Mümin ve kâfir olarak değil şahıslar insanlar olarak yaratmıştır. Ve iman ve küfür kulun fiilidir.

Yani küfür, iman, ibadet ve isyan kulun fiilidir.

Allah Teâla inkâr eden kimseyi inkârı halinde kâfir olarak bilir daha sonra iman ettiğinde de onu iman halinde mümin olarak bilmektedir. O kulu ilmi ve sıfatları değişmeden sevmektedir.

Bu sözden açıklaması daha önce geçmişti.

Kulların tüm fiilleri hakiki olarak onların kesbi ile meydana gelmiştir. Allah Teâla Allah o fiillerin yaratıcısıdır ve o fiillerin hepsi onun meşiet-i, ilmi, kaderi ve kazası ile meydana gelmiştir.

Yani onlar bu fiillere yöneldikleri ve seçerek yaptıkları için onların kesbi oluşturmaz. Allah Teâlâ'nın: “ Allah sizi kasıtsız yeminlerinizi den dolayı sorumlu tutmaz Lakin kasıtlı yaptığınız/kesp ettiğiniz yeminlerinizden dolayı sorumlu tutar.” (el-Bakara 2/225) buyurduğunu görmez misin? Bir başka âyet-i kerimede “ Herkesin kazandığı/kesp ettiği hayır kendin lehine yaptığı şerde kendi aleyhinedir.” (el-Bakara 2/286) buyurmuştur. Allah Teâla kulun hayır şer ibadet ve isyan bütün fiillerinin yaratıcısıdır. Bilakis onların iç dünyalarında ve bedenlerinde gerçekleşen hareket ve sükûn yoktur ki Allah'ın meşiet-i ve yaratması olmasın.

Allah Teâla: “ Allah sizi ve yaptığınız şeyleri yarattı.” (es-Saffat 37/96) bir başka âyet-i kerimede “ Allah her şeyin yaratıcısı ve her şeye vekildir.(ez-Zümer 39/62) buyurmuştur.

Bil ki, irade ve kudret fiilden önce veya sonra değil; kulun fiili ile beraber olan iradesi ve kudreti o fiille ile beraber yaratılmıştır. Allah Teâla: “ Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz.”(et-Tekvir 81/29) buyurmuştur.

Musannif el-Vasiyye kitabında şöyle demiştir: “ Kulun kendisinin, amellerinin sözlerinin, bilgisinin mahlûk olduğunu kabul ederiz. Fail mahlûk ise fiilinin mahlûk olması daha evladır.”

Musannif fiilleri yaratılmış olmaya daha layıktır demiştir. Çünkü varlık âleminde yaratıcıya ihtiyaç duyulmasının sebebi mümkün varlık olmasıdır. Varlık âleminde bulunan Cevher olsun araz olsun her şey mümkün varlıktır. Dolayısıyla kul mümkün varlık olduğu için kendi başına vardır. Varlığını da yaratıcıdan alır. Dolayısıyla kul ile beraber olan fiili varlığını yaratıcıdan almaya daha layıktır.

Musannif, güç yetirme fiil ile beraberdir fiilden önce ve sonra olmadığını, söylemiştir. İstîtâat fiilden önce olsaydı kul fiil vaktinde Allah'a ihtiyaç duymazdı. Bu da Allah Teâlâ'nın “ Allah gani ve sizler ihtiyaç sahibisiniz.”(Muhammed 47/36) ayetinin manasına aykırı olur. Fiilden sonra istitâatin olması fiilin istiâatsiz ve takatsiz olmasını gerektirir ki bu da imkânsızdır. Zikri geçen sözlerle kesinleşmiştir

ki mutezilenin fiilden önce istitâatin yaratılması ve kulların fiillerinin yaratıcısının Allah olmaması sözleri bâtıldır.

İbadetlerin tamamı Allah Teâlâ'nın emri ile vaciptir.

Yani Allah Teâla yerine getirmekle vacip kıldığı ibadetleri yaratmıştır.

Sevmesi ve razı olması ile vaciptir. Yani sevmesi ve razı olmasıyla **ilmi, meşiet, kazası ve takdiri ile** yani Allah Teâla onları ilmi, iradesi, hikmeti ve levh-i mahfuza yazması ile yaratır.

Musannif el-Vasiyye kitabında şöyle demiştir: “ Farz, fazilet ve mâsiyet olarak üç çeşittir. Farz, Allah'ın emri, meşiet, muhabbeti, rızası, kazası, kaderi, yaratması, hükmü, ilmi ve levh-i mahfuza yazması iledir.

Fazilet, Allah'ın emri ile değil fakat meşiet, muhabbeti, rızası, kaderi, hükmü, ilmi, tevfiği, yaratması ve levh-i mahfuza yazması iledir. Mâsiyet, Allah'ın emri ile değil fakat meşiet iledir; muhabbeti ile değil kazası iledir; rızası ile değil takdiri ve yaratması iledir; tevfiğ ile değil hızlânı/yardımsız bırakması ilmi ve levh-i mahfuza yazması iledir.

Bil ki, Allah Teâla hiç kimseye gücünün üstünde bir şey yüklemeyiz. Allah Teâla: “ Allah bir kimseye gücünün üstünde bir yük yüklemeyiz.”(el-Bakara 2/286) buyurmuştur. Kulun kendisi ile mükellef olduğu kudreti Allah'ın emirlerini yerine getirdiği akıl ve bedeninin sağlam olmasıdır.

Bundan dolayı Allah Teâla çocuğu ve deliyi iman ile dilsizi konuşmakla, ayakta durmaktan âcizi de ayakta durmakla sorumlu tutmaz.

Resûlullah, İmran b. Hüseyin'e şöyle demiştir: “ Ayakta namaz kıl, güç yetiremiyorsan oturarak ona da güç yetiremiyorsan yanın üzere ima ile kıl.” Çünkü ibadet kudrete göredir Allah Teâla yarattığı bir kimseyi aklının normal seviyesine göre ve bedeninin sıhhatine göre sorumlu tutar. O halde akli başında olan Ebû Cehil'in iman emredildiğin de Allah'ı tasdik ve ikrar etmeye gücüm yok demesi uygun değildir. Aynı şekilde namazı terk eden müminin de namazla emrolunduğun da namaz kılmaya güç yetiremiyorum demesi uygun değildir. Allah'ın akıl normalliği ve beden sağlığı olan teklifin sebebi olan taat/güç yetirme göre mükellef tuttuğunun deliğini kitap sünnet ve icmâ-i ümmettir.

Günahların tamamını muhabbeti, rızası ve emri ile değil de ilmi, kazası ve takdiri iledir.

Yani Allah Teâla günahları ilmi, hükmü, yazması ve iradesi ile yarattı, muhabbeti, rızası ve emri ile yaratmamıştır. Bil ki günahlar küçük ve büyük olarak iki çeşittir. Büyük günahlar dokuzdur.

Safvan b. Asel demiştir ki: “ Bir Yahudi arkadaşına gidelim de büyük günahları Nebiye soralım, dedi. Arkadaşı ona nebi deme. Senin bu sözünü duyar da onun dört gözü olur(senin kabul ettiğine sevinir veya ahirette aleyhine delil olur), dedi. O ikisi Resûlullahın huzuruna vardılar ve dokuz büyük günahı sordular. Resûlullah onlara şöyle buyurdu: “ Allah’a şirk koşmayın, çalmayın, zina etmeyin, Allah’ın haram kıldığı canı haksız yere kıymayın, masum kimseyi güç sahibine öldürmesi için götürmeyin, sihir yapmayın, faiz yemeyin, namuslu kadına iftira atmayın, savaş günü dönüp kaçmayın ve siz Yahudiler Cumartesi günü yasağını aşmayın.” Peygamberin ellerini ve ayaklarını öptüler ve biz şahidiz ki sen nebisin, dediler. Peygamber: “ Bana tabi olma ya engel olan şey nedir?” buyurdu. Onlarda, Davut(a.s) neslinden peygamber gelmesi için dua etti. Eğer sana tabi olursak Yahudiler bizi öldürür, dediler.”

Said bin Cübeyr, bir adam İbn Abbas’a dedi ki: “ Ey İbn Abbas büyük günah kaçır?” İbn Abbas: “ Yedi yüze yediden daha yakındır. İstiğfarla beraber büyük günah yoktur ve ısrarla beraber küçük günah yoktur.” dedi. Vâli'nin rivayetinde ise İbn Abbas: “ Büyük günahlar Allah’ın sonunda lanet gazap ve azapla tehdit ettiği şeylerdir.” demiştir. İbn Sîrîn'in rivayetinde ise İbni Abbas: “ Allah’ın yasakladığı her şey büyük günahdır.” demiştir.

Hasan, Said b. Cübeyr ve Dahhâk: “ Kur’an’da tehdit ile beraber geçen her şey büyük günahdır,” demişlerdir.

Bil ki, asıl büyük günahlar hadiste geçenlerdir hadisin zikretmediği günahlar onun hükmünde olduğu için büyük günah diye isimlendirilmiştir. Bu zikri geçen yedi büyük günahdan başka büyük günahları zikreden hadisler vardır. Bundan dolayı İbni Abbas ısrarla beraber küçük günah yoktur, demiştir. Fahrü'l İslam Ali Pezdevî bundan dolayı Usûlü'l-Fıkıh kitabında adaleti şöyle tarif etmiştir: “ Kim büyük günah işlerse adaleti düşer ve kim küçük günahta ısrar ederse adaletinin cerh

edilmesi hususunda büyük günah işleyen kimse gibi olur. Bize ulaşan hadisler ısrarla beraber küçük günah yoktur sözü ile uygunluk içerisindedir. Bil ki, farzı veya vacibi terk etmek büyük günahdır. Aynı şekilde şarap ve benzerini içmek gibi bir defa haram işlemek de büyük günahdır. Özürsüz ve gevşeklik göstererek sünneti bir defa terk etmek küçük günahdır. Aynı şekilde mekruhu da bir defa yapmak küçük günahdır. İsrarla sünneti terk etmek ve mekruh işlemek büyük günahdır.

Peygamberlerin tamamı küçük günahlardan, büyük günahlardan inkârdan ve çirkin şeylerden münezzehtir. Yani nübüvvetten önce ve sonra (hatalardan münezzehtir). **Fakat onlardan zelle ve hata sadır olmuştur.**

Belki zahitler büyük ve küçük günah işlemekten münezzehtirler. Onlar mübah olan evler, giysiler ve başka mübah şeylerden kaçınır, zaruret miktarı ile yetinirler fazlasından da kaçınırlar. Zahitlerin halini peygamberlerin haline kıyas et. Enbiyalardan ancak hata zelleler sadır olur.

Kadı Ebû Zeyd Usûlü'l-Fıkıh da şöyle demiştir: “Nebilerin fiilleri vacip, müstehap, mübah ve zelle olarak dört kısımdır. Uyuyanın hatası gibi kasıtsız vaki olan fiillere itibar yoktur. Zikrettiğimiz gibi ilahi hitabın/sorumluluğun kapsamına girmez.”

Zellenin zelle olduğunu ya Hz. Musa'nın Kıpti'yi yumruk ve öldürülmesinde “Bu şeytanın amelindendir.”(el-Kasas 28/15) diyerek işin faili tarafından belirtilir ya da Allah Teâlâ'nın Âdem hakkında buyurduğu gibi “ Âdem Rabbine âsi oldu ve yolunu şaşırdı.”(Taha 20/121) zelle olduğu Allah tarafından açıklanmıştır. Zelle'deki kasıt o fiili yapmaktır isyan etmek değildir. Zelle olduğu açıklanınca bu konuda peygamberlere uyumayacağım hakkında herkes ittifak etmiştir. Geriye kalan da uyulması gereken vacip, müstehap ve mübah fiillerdir.”

Şemsü'l Eimme Muhammed Usûlü'l-Fıkıh kitabının peygamberlerin fiilleri konu başlığı altında şöyle demiştir: “Peygamberlerin kaçtan yaptığı fiiller mübah, müstehap, vacip ve farz olarak dört kısımdır. Beşincisi ise zelledir Fakat zelle bu kısma dâhil değildir. Çünkü zelle hususunda peygamberlere uymak doğru değildir.” Burada peygamberlere uyulması gereken fiillerin hükmünü ifade etmek icat etmiştir. Kasıt olmadığından dolayı uyku ve baygınlık halinde meydana gelen fiillerden

bahsetmedik çünkü bunlarda kasıt/irade gerçekleşmekte ve ilahi hitaba dâhil olmamaktadır.

Aynı şekilde zelle'deki kasıt da isyan değil o fiili yapma niyeti vardır. Zellenin izahı şöyledir: “Yolda yürümeyi isteyip de ayağı kayıp çamura düşen daha sonra da oradan kalkmayı isteyen adamın ayağının kayması gibidir.” Güzelliğin failin fiili esnasında kast etmediği şeyi yapması sonucunda zelle yapması ve istemediği şeyle iştigal etmesi, diye tarif ettik. Fakat günah ise failin bizzat kastederek yaptığı şeyleri kapsar. Şeriat neye mâsiyet demişse de bu mecazdır. Bu zellenin faili tarafından veya Allah tarafından beyan edilmesi gerekir. Allah Teâlâ'nın Musa'nın ve Âdem'in fiillerinin olduğunu beyan ettiğinden dolayı bu düzenlemelere uymak uygun değildir.”

Musannifin zelle tarifi birinci çeşidi olan Musa'nın zellesi kapsıyor. Çünkü O, Kıpti'yi vurarak öldürmeyi murat etmemiştir. Diğer çeşidi olan Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın zellesini bu tarif kapsamamaktadır. Çünkü o ikisi zelle fiilini kastetmelerine rağmen bu da zelle diye isimlendirilmiştir. Çünkü zelleyi yapma ve kastetme peygamberlik haline aykırıdır. Bundan dolayı bu zelleye yönelme ve kastetme ancak imtihan gereğince. Çünkü Âdem ve Havva tabiatları ile baş başa kaldıklarında fiiline bilerek yönelmeleri ve kast etmeleri mümkün değildir. Şeytan onları aldatmış ve şeytanın aldatması onların zelleye yönelmelerine ve Cennetten çıkmalarına sebep olmuştur. Allah Teâlâ da ayağı kaydırmayı ve Cennetten çıkarmayı şeytanı isnat etmiş ve “Şeytan onların ayağını kaydirdi ve içinde bulundukları Cennetten çıkardı.”(el-Bakara 2/36) buyurmuştur.

Musannif onlardan zerreler saldır olduğu sözü peygamberlerin kasıtları ile sadır olan özelliklerini kastetmektedir. Hatalar sözü ile de insanlardan kasıtsız olarak sadır olan söz ve fiilleri kast etmektedir. Yani onlardan kasıtsız olarak sadır olan zellelerdir. Hz Musa'nın zellesi gibi mübah işi kastedip haram işi kast etmedikleri halde bu mübah iş, kastetmedikleri haram işe sebep olmuştur.

Muhammed onun habibi ve kuludur.

Bir ki kelime-i şehadet de geçen onun kuludur, ifadesinin iki faydası vardır. Birincisi peygamberlerine Allah'ın Kulu değildir ve yaratılmamış ve bilakis Mesih Allah'ın oğludur ve onun gibi ilahtır, diyen Hristiyanlara bir reddiyedir.

İkincisi ise Hz. Muhammed ümmetini Hristiyanların söylediği sözleri söyleyip sapmaktan muhafaza etmesidir. Peygamber: “ Benim hakkımda Meryem oğlu İsa hususunda aşırıya gittikleri gibi aşırıya gitmeyin. Allah’ın kulu ve resulüdür, deyin.” buyurmuştur.

Musannif Allah’ın “Kullarım üzerinde senin bir hâkimiyetin yoktur.”(el-Hicr 15/42) sözündeki gibi “kullarım” ifadesini değer verme manasında olduğunu zikretmiştir. Bununla da zikri geçen iki faydaya işaret etmiştir.

Onun resûlü ve nebisidir.

Nebi, vahiy ile gaybdan tan bilgi veren kimsedir. Resul ise ne bir olduktan sonra Allah Teâlâ’nın mahlûkat kitap ve şeriatla veya yeni şeriat olmaksızın sadece kitapla gönderdiği kimsedir.

Kur’an-ı Kerim’in Hz. Muhammed’den zuhur etmesi onun nübüvvetin ve risalesinin delili/ mucizesidir. Ve kendisinin ve diğer peygamberlerin gösterdiği mucizelerin en büyüğüdür. Kur’an’ın mucize olmasının mana ve lafız olarak iki yönü vardır. Onun lafız yönünden mucizesi maksut mananın ifade ederken tertibinde var olan gariplik ve nazmındaki acayıklık ve akıl sahiplerini hayrete düşürdü az kelimelerin kullanımıyla çok manaları ve birçok hikmeti içermesidir.

Kur’an’ın manasının mucize olması ise lafzının Allah’ın zati, sıfatları, fiilleri, âlemi ervahı, meleklerin sıfatlarını ve hallerini bildirmesi, peygamberlerin yolunu ve âlem-i gaybın ve ondan haber veren manaları ve hikmetleridir. İnsanlar ve cinler o Kur’an’ın, lafzının veya manasının benzerini getirmek için bir araya gelseler buna asla güç yetiremezler. Allah Teâla: “Eğer kulumuza indirdiklerimizden herhangi bir şüpheye düşüyorsanız, haydi onun benzeri bir sûre getirin, eğer iddianızda doğru iseniz Allah’tan gayri şahitlerinizi (yardımcılarınızı) da çağırın.”(el-Bakara 2/23) buyurmuştur. Kur’an-ı Kerim peygamberin ve diğer peygamberlerin mucizelerin en büyüğüdür. Çünkü peygamberden sadır olan büyük ve faziletli mucizeler diğer peygamberlerden de sâdır olmuştur. Kur’an’ın diğer ilahi kitaplardan iki üstün yönü vardır. İlki Kur’an’ın az kelimelerle çok manaları ve hikmetleri içermesidir ki hiçbir kitap bu konuda Kur’an’a denk değildir. İkincisi ise Kur’an’ın peygamberlerin yolunu göstermesidir ki son derece açık hikmetler vardır ve hiçbir kitap bu konuda onunla eşit değildir.

Safiyullah'tır.

Yani Allah'ın tercih ettiği ve seçtiği kimsedir. Peygamber: “ Soyum Âdem'in soyundan geldiğim nesle insanların en hayırlılarıdır.” ve “ Allah, İsmail'in soyundan Kinâne'yi, Kinâne'den Kureyş'i Kureyş'ten Benî Haşim'i, beni Haşim'den de beni seçti.” buyurmuştur.

Allah'ın temizlediği kimsedir. Yani Allah onu temizlenmiştir. Çünkü Allah Teâla nübüvveti nurunun kalbine ilkâ için hazırlanan rütbeye ulaşması için onu çocukluğundan kırk yaşına kadar gün gün yükselmesini engelleyen maddelerden kalbini temizlenmiştir.

Enes(r.a): “ Peygamber çocuklarla oynarken Cebrail gelmiş O'nu almış, bayıltmış ve O'nun göğsünü yarmış ve kalbinden bir kan pıhtısı çıkarmış ve “bu sen de şeytandan bir paydır,” demiştir. Daha sonra altından bir kapta zemmam suyu ile kalbini yıkamış ve onu yerine koyup tekrardan göğsünü dikmiştir. Çocuklar peygamberin sütannesinin yanına gidip onun öldüğünü söylemişler, bu söz üzerine gittiklerinde peygamberin rengin solmuş olduğunu görmüşlerdir. Ben bu dikiş izini onun göğsünde gördüm.” demiştir.

O, putlara tatmamış bir an dahi olsa asla Allah'a şirk koşmamıştır.

Yani peygamberlikten önce ve sonra hiç putlara tapmamıştır ve şirk koşmamıştır. Hz Ali: “Peygambere, sen hiç putlara taptın mı? Sen hiç içki içtin mi?” diye sorulduğunda Resulullah: “Hayır, kitap ve iman ne olduğunu bilmeden önce onların küfür üzeri olduklarını biliyordum,” buyurduğunu aktarmıştır.

O(sav) küçük büyük hiçbir günah işlemiştir.

Yani peygamberlikten önce ve sonra hiçbir günah işlemiştir. Peygamberlikten önce günahlardan, peygamberlikten sonra ise hem günahattan hem de mübah şeylerden sakınan kimse için büyük küçük günah işledi demek mümkün değildir.

Hiz. Muhammed'in zikredilen isimlerinden başka isimleri de vardır. Cabir b. Mutim'in rivayet ettiğine göre o resûlullahtan şöyle işitmiştir. Resulullah: “Benim isimlerin vardır. Ben Muhammed'im. Ben Ahmet'im. Ben Allah'ın benimle küfrü yok ettiği Mâhi/yok eden, ortadan kaldıranım. Ben insanların huzurunda toplanacağı

Hâşır/toplayanım. Ben arkasından peygamber gelmeyen Âkib/son gelenim,” buyurmuştur.

Her kim peygamberlerin bazısını bazısına isimleri sebebiyle üstün olduğunu iddia ederse kesinlikle hata etmiştir. Ancak birbirlerine üstün oldukları kitaba veya sünnete veya kaynağı kitap ve sünnete dayanan delillerle ortaya çıkar.

Bil ki, Muhammed (sav) gelmiş ve geçmiş peygamberlerin en şerefli ve gönderilenlerin en faziletlisidir. Ebu Said'den rivayet edildiğine göre peygamberimiz şöyle buyurmuştur: “Ben Âdem'in evlatlarının efendisiyim övünç yok, Livâü'l-Hamd sancağı benim elimde olacak öğüt yok, yerin yarılp içinden çıkacağı ilk ben olacağım Övünç yok.” buyurmuştur. İbni Abbas'tan bir rivayette ise resûlullahın ahabından bir grupla oturuyordu. Müzakere yaptıkları esnada onlardan bazıları bazısına Allah, İbrahim'i dost edindi. Diğer biri Allah, Musa ile konuştu. Diğerisi ise İsa, Allah'ın kelimesi ve ruhudur. Diğerisi ise Allah, Âdem'i seçti sözlerini dışarı çıkınca işitti ve onların önlerine çıktı ve buyurdu ki: “Sizin sözünüzü ve şaşırmanızı işittim. İbrahim Allah'ın halidir, Allah Musa ile konuşmuştur, İsa onun ruhu ve kelimesidir, Allah Âdem'i seçmiştir. Fakat dikkat edin ben Habibullahım övünç yoktur. Kıyamet günü ilk şefa'at eden ve şefaati kabul olunan benim övünç yoktur. Cennetin kapısının tokmağını ilk vuracak benim ve Allah'ın kendisi için orayı açacağı ve müminleri oraya sokacak benim övünç yoktur. Gelmiş ve geçmişlerin en şerefli benim öğüt yoktur.”

Übey b. Kâ'b'tan rivayet edildiğine göre Resulullah: “ Kıyamet günü nebilerin imamı hatibi ve şefa'atçisi benim övünç yoktur.” ve “ Kıyamet günü cennetin kapısına vardığımda ve açılmasını istediğimde oranın görevlisi Sen kimsin diyecek? Ben de ona Muhammed'im dediğimde senden önce Kimseye kapıyı açmamak ile emrolundum, diyecektir.” Bir diğer hadiste “ Biz dünya ehlinin sonlarıyız ahirette ise hüküm verilmesi hususunda yaratılmışların ilkleriyiz.” Başka bir hadiste ise “ Bana Cennet giysilerinden bir giysi giydirilir de sonra arşın sağına otururum benden başka bu makamda hiçbir yaratılmış bulunmayacaktır.” buyurmuştur.

Ebû Hüreyre'den gelen bir rivayete göre ise Resûlullah: “ benim için Allah'tan vesile isteyin,” buyurmuştur. Vesilenin ne olduğu sorulunca da “ O sadece

bir adamın Nail olduğu cennette en yüksek derecedir ve onun ben olmasını umuyorum,” buyurdu.

Eğer Hz. Muhammed diğer peygamberlerden üstünse niçin “ Bir kimse Yunus b. Mettâ’dan daha hayırlı olduğumu söylemesin.”, “ Ben bir kimseye Yunus b. Mettâ’dan daha üstün olduğumu söylemiyorum.” ve “Beni Musa’dan üstün tutmayın,” buyurmuştur dersin.

Bil ki, peygamber faziletini bilmeden önce ve fazileti kendisine vahiy edilmeden önce bu sözleri söylemiştir. Onun için üstünlüğünü bildikten sonra tevazu için bu sözleri söyledi, demek uygun değildir. Çünkü bir peygamberin hakkı işittikten sonra onu inkâr etmesi ve batılı tevazu için emretmesi mümkün değildir. Resûlullah herhangi bir bilgi olmaksızın peygamberleri birbirine üstün tutmayı ümmetine yasaklamıştır ve “ nebileri birbirine üstün tutmayın,” buyurmuştur.

Yani bilgi olmadan nebilerin birbirine üstün olduğunu söylemeyin, demiştir. Ümmetten bir kimse peygamberlerin birbirine olan faziletini Allah’ın kitabında haber vermesi ve Resûlullahın sözü ile bilebilir.

Belki Kur’ân Hakikat-i Muhammediyye’nin meyvelerinden(ortaya koyduğu ürün) biridir. Hiçbir peygamberden sadır olmayan en faziletli mucize(Kur’an) ondan sâdır olmuştur. Bir ağacın diğer ağaca üstün olması meyvesinin üst olması ile olduğu gibi bir kulun hayırlı olması onun ortaya koyduğu ürünün hayırlı olması ile temellendirilir. Allah Teâla İncil’de de böyle buyurmuştur. O halde her kimin ürünü diğerinden daha üstün ise o diğerinden daha faziletlidir. Peygamberin semeresi/ürünü ise dinin ve ahkâmının tastamam ve dinlerin en mükemmeli olmasıdır. Allah Teâlâ: “O, Müşrikler hoşlanmasalar da dinini bütün dinlere üstün kılmak için Resûlünü hidayet ve hak din ile gönderdi.”(et-Tevbe 9/33) buyurmuştur. Yine peygamberin semeresinin faziletinden biride davetinin umumi olmasıdır. Resûlullah: “ Peygamberler kendi toplumuna gönderildi. Ben ise insanların tamamına gönderildim.” buyurmuştur. Allah Teâlâ: “Siz insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder, kötülükten men eder ve Allah’a inanırsınız.”(Al-i İmran 3/110) buyurmuştur. Peygamberin büyüklüğünün delillerinden bir diğeri ise nebilerin ve resullerin sonuncusu olmasıdır. Allah Teâlâ:

“Muhammed(sav) sizden birinizin babası değildir fakat Allah’ın kulu ve nebilerin sonuncusudur.”(el-Ahzab 33/40) buyurmuştur.

Peygamberin büyüklüğünün delillerinden bir diğeri ise sırat-ı müstakim olan Allah’ın yolunu en iyi bilen peygamber olması, ilim ve kesin bilgi bakımından en mükemmeli olmasıdır. Peygamber: “Kardeşim Musa hayatta olsaydı bana tabi olmaktan Başka çıkar yolu olmazdı.” buyurmuştur.

Kulun kıyamet günü fazileti ve Allah’a yakınlığı ise ancak Allah Teâla hakkındaki bilgisi ve yakınlığı kadardır. Bundan dolayı Allah Teâla: “Allah katında en şerefli en takvalı olanınızdır.”(el-Hucurat 49/13) buyurmuştur. Peygamber de: “Allah’ı en iyi bileniniz Allah’tan en çok korkanıdır.” buyurmuştur. Yine peygamberlerin Efendisi'nin faziletlerin den biri de onun şeriatı'nın önceki şeriatlara varis olması ve eski şehri atların hükümlerini fes etmesidir. Peygamberin faziletinin delillerin usulü fıkıh kitabında zikredilmiştir isteyen oraya müracaat edebilir.

Resulullahtan sonra İnsanların en faziletli Ebubekir, Ömer b. Hattab sonra Osman b. Affan daha sonra Ali b. Ebî Talip’tir. Allah hepsinden razı olsun.

Resulullah: “ Nebiler ve resuller müstesna Güneş Ebubekir’den daha faziletli birinin üzerine doğmamış ve bakmamıştır,” buyurmuştur. İbn’i Ömer şöyle demiştir: “Peygamber zamanında en üstün Ebubekir’i sonra Ömer’i Osman’ı üstün tutuyorduk. Peygamberin diğer ashabını birbirine denk sayıyorduk.” İbni Ömer’den başka bir rivayette ise: “ Resûlullah hayattayken peygamberden sonra ümmetin en faziletli Ebubekir sonra Ömer sonra Osman, derdik.”

Zamanının en faziletli sinden başka herhangi bir kimsenin hilafeti hak etmediğini ve râşit halifeden hiçbirinin kendi durumunu konumunu ve diğerlerinin konumunu ve durumunu bilmeden halife olmak için kendine ve başkasına zulme etmeyeceğini ve yalan batıl ile fazilet iddia etmeyeceğini şeriatın koydu hükümlerle öğrenmişsin.

İşte bunları bilen kimse onların fazilet tertibinin halifelik tertibi olduğuna kanaat getirir.

Kitâbü'l-Hulâsa'da şöyle geçer: “ İki adam fıkıh ve iyilikte eşit olsa lakin birinin okuması daha üstün iken cemaat diğerini öne geçirse cemaat kötü bir iş yapmış olur fakat günahkâr olmaz. Aynı şekilde imam ailesinden birini hâkimlik görevi verse başkası da o kimseden daha faziletli olsa İmam kötü bir iş yapmış olur. Fakat günah işlemiş olmaz, valilikte de böyledir. Hilafete gelince ümmetin hilafete en faziletlerini getirmeleri gerekir. Özellikle bu ilk halifeler de böyledir bu konuda ümmetin icmâsı vardır. Râfızîler Ali'yi diğer halifelere üstün tutmuş Ebu Bekir'in hilafetini inkâr etmiştir. Kim Hz Ali'yi diğer halifelere üstün tutarsa bid'atçıdır, Eğer Ebu Bekir Sıddık halifeliliğini inkâr ederse kâfir olur. Mu'tezile bid'atçıdır. Eğer Allah'ın ahirette görüleceğini imkânsız olduğunu söylerse kâfir olur. Müşebbihe bidatçıdır. Eğer “el” ile Allah'ın organını kast ederse kâfir olur. Bid'atçı büyük günah sahibidir ve bidat ise büyük günahdır.” el-Mültekâ'da geçtiğine göre Ebû Hanife'ye Ehlisünnet ve'l-Cemaat mezhebi hakkında soruldu. O, ehlisünneti “ Şeyheyne/Ebubekir ve Ömer'i üstün tutman, iki damadı/ Osman ve Ali'yi sevmen, mest üzerine mesh etmeyi caiz olduğunu kabul etmen ve iyilerin ve günahkârların arkasında namaz kılmandır. Allah hidayet edendir,” demiştir.

Halkla beraber hakka giderlerinin tamamını dost ediniz ve peygamberin ashabının tamamını ancak hayırla yâd ederiz.

Resûlullahın ashabı onun sözlerine ve fiillerine uyan ve ondan sünneti öğrenenlerdir. Tabiin ise Resûlullahın ashabına uyan ve peygamberin sünnetini sahabeden öğrenenlerdir. Resûlullah: “Allah'ın benden önce gönderdiği hiçbir peygamber yoktur ki ümmetinden onun sünnetini alan ve emrine uyan ashabı ve havarileri olmasın ve sonra arkalarından kötü bir nesil gelir ki yapmadıkları şeyleri söylerler ve emrolunmadı şeyleri yaparlar. Onlarla kim eliyle, dili ile kalbi ile cihat ederse mümindir. Bunların dışındakiler de hardal tanesi kadar iman yoktur,” buyurmuştur.

Resûlullah: “Ashabım yıldızlar gibidir. Hangisine uyarsanız hidayete erersiniz,” bir başka hadiste “Ashabıma değer veriniz. Onlar sizin en hayırlınız onlardır. Sonra onlardan sonra gelen, daha sonra onlardan sonra gelen en hayırlınızdır. Sonra yalan zuhur eder ta ki kendisinden yemin istenmediği halde yemin eder ve kendisinden şahitlik istenmediği halde şahitlik eder. Dikkat edin kimi cennetin tam ortasına gitmek isterse cemaatten ayrılmasın. Çünkü şeytan tek olan

kimse ile beraberdir şeytan iki kişiden daha uzaktır. Bir adam bir kadınla baş başa kalırsa üçüncüsü şeytan olur. Her kimi sevabı sevindirir günahı da üzerse o mümindir,” buyurmuştur.

Helal saymadıkça büyük günah işleyen kimse işlediği günah sebebiyle tekfir edilmez.

Yani Hâriciler gibi büyük günah işleyen kimseyi işlediği günah sebebiyle tekfir etmeyiz. Ancak kesin deliller ile sabit olan bir günahı helal sayarsa Allah Teâlâ’yı inkâr etmiş olur. Çünkü günahı helal saymak Allah ve resûlünü yalanlamaktır.

Onlardan büyük güneşler nereden iman ismini zail etmeyiz ve onu hakiki mümin olarak isimlendiriniz. Onun kâfir olmayan fâsık mümin olması caizdir.

Yani Mu’tezile’nin büyük günah işleyen ne mümin ne de kâfirdir, küfürle iman arasında bir yerdedir dediği gibi büyük günah işleyen dinden iman ismini onlardan kaldırmayız. İbn Abbas demiştin ki: “Eğer Allah tevhit ehlinde birini bir günah sebebiyle tekfir etseydi, katil kimseleri tekfir ederdi. Allah Teâlâ: “Ey iman edenler size kısas farz kılınmıştır.” ve “ kardeşi onu affederse, " sonra da “ bu rabbinizden bir hafifletme ve rahmettir,” buyurmuştur. İbn Abbas demiştir ki: “Allah Teâlâ âyetin başında katili mümin, ortasında kardeş olarak vasıflandırdı. Sonunda da rahmet ve hafifletmek suretiyle ümit kestirmedi.”

Mest üzerine mesh yapmak ve Ramazan ayının gecelerinde Teravîh namazı kılmak sünnettir.

El-Vasiyye kitabında musannif: “Mest üzerine mesh vacip olduğunu kabul ediyoruz mestin süresi mukim için bir gün bir gece bir gün, misafir için üç gün üç gecedir. Çünkü hadis bu yöndedir hadisler mütevâtire yakın olduğu için mest üzerine mesh kabul etmenin küfre düşmesinden korkulur, dedi.

Kitâbü’l-Hulâsa öyle geçer: “Mest üzerine mesh yapmayı inkâr edenin arkasında namaz kılınmaz.” Müellifin mest üzerine mesh yapmanın sünnet olduğuna dair sözü Râfîzîler bir reddiyedir. Çünkü onlar mest üzerine mesh yapmayı ve teravîh namazını inkâr etmişlerdir.

Müminlerin günahkârları ve iyileri arkasında namaz kılmak caizdir.

Resulullah: “ Günahkâr ve iyilerin arkasında namaz kılın.” ve “Âlim ve mut'taki kimsenin arkasında namaz kılan kimse nebilerden bir nebi'nin arkasında namaz kılmış gibidir. Kimde nebilerden bir nebi'nin arkasında namaz kılsa geçmiş günahları bağışlanır,” buyurdu. Yani küçük günahları bağışlanır. Kitâbü'l-Hulâsa da şöyle geçer: “ Fâsık cuma günü imamlık yapar da cemaat bunu namaz kıldırmaktan engelleyemezse bazıları cuma günü/namazı ona uyulur ve cuma namazı terk edilmez ve cuma namazı dışında başka camiye gidebilir bunda günah yoktur. Eğer bir daha kişinin veya fâsıkın arkasında namaz kılsa cemaat sevabı kazanır fakat mut'taki kimsenin arkasında namaz kıldığı gibi sevap almaz, demişlerdir.

Mürcie'nin dediği gibi günahlar zarar vermez ve Cehenneme girmez demeyiz. Dünyada mümin olarak çıkan kimse fâsık da olsa ebedi olarak cehennemde kalmaz.

Yani Mu'tezile'nin dediği gibi mümin olarak dünyadan ayrılan kimse fâsık da olsa cehennemde ebedi olarak kalır demeyiz.

Müziyenin dediği gibi iyilikler imiz makbul, kötülüklerimiz bağışlanmış demeyiz fakat kim bütün şartlarına riayet ederek Riya ve ucb gibi ayıplar yapmaksızın amel yapar küfür veya kötü ahlak veya başka günahlarla iyiliklerini iptal etmez, deriz.

Allah Teâla: “Kim İslami hükümlere inanmayı kabul etmezse onun ameli boşa gitmiştir o, ahirette de ziyana uğrayanlardanır.”(el-Maide 5/5) bir başka ayeti kerimede “ iman edenler sadakalarınızı Başa kakmak ve eziyet etmek suretiyle boşa çıkarmayın,”(el-Bakara 2/264) buyurmuştur. Resûlullah: “Haset ateşin odunu yiyip bitirdiği gibi iyilikleri yer bitirir.” Bir başka hadis-i şerifte: “ Gıybet iyilikleri yiyip bitirme de ateşin kuru otları yiyip bitirmesin den daha hızlıdır.” Diğer bir hadiste ise: “ Kötü ahlak sirkenin balı bozduğu gibi iyi ameli bozar,” buyurmuştur.

İmanlı olarak dünyadan irtihal ederse Allah onun amelini zayi etmez. Bilakis kabul eder ve onu ameliyle sevap verilir.

Fahrü'l İslam Ali el-Pezdevî Usûlü'l-Fıkh'ında demiştir ki: “İlet sözlükte değiştiren şey demektir. Şeriatta ise ilk etapta hükmün vacip olması kendine izafe

edilen şeydir. Örneği ise alışverişin mülk edinmenin, nikâhın helal olmaya; katl'in kısasa illeti olmasıdır. Fakat şer illetler bizatihi vacip kılmaz, hükümleri vacip kılan ancak Allah Teâlâ'dır. Fakat Allah'ın gaybî olmasından dolayı vacip illetler Nispet edilmiştir. Şeriat sahibi illeti Kullar hakkında gerekli kılması sebebiyle illet vacip olmuştur. Şeriat sahibine göre ise illetler alem/isimler/ alametlerden ibarettir. Kulun yaptığı ibadetlerin sevap olması ibadetlerden dolayı değil Allah'ın o ibadetleri fazlı ile sevap vermesinden dolayıdır. İnkâr etmenin azabı gerektirmesi de böyledir.

Durum Cebriyenin amellerin boş olduğunu dediği gibi ve mutezilenin bizzat o amellerin sevabı gerektirdiğini söyledi sözleri doğru değildir.

Şirk ve küfür bir günah İşleyen, tövbe etmeden ölen kimse Allah Teâlâ'nın meşietindedir. İster ona azap eder isterse de bağışlar ve ebedi olarak onu ateşle cezalandırmaz.

Bil ki, kim müminken günah işler, tövbe etmez, mümin olarak ölür ve şefaati hak etmezse Allah ona adaletinin gereği ceza verir. Eğer şefaati hak eder, Resûlullah şefaati eder ve Allah da peygamberinin şefaati kabul ederse Allah fazlı ile onu bağışlar. Müellifin, Allah ona ebedi azap etmez, sözünden kastı şudur. Yani Allah mümin kimseyi cehennemde ebedi kalmak suretiyle azap etmez çünkü iman cehennemde ebedi kalmayı engeller. Kalbinde hardal tanesinden daha az iman bulunan kimse ateşte ebedi kalmaz. Müminin iyilikleri günahlarından fazla olursa mizanı ağır basar ve cennete girer. Eğer günahları iyiliklerinden fazla gelirse ve şefaati hak etmezse sevap tarafı hafif gelir ve cehenneme girer. Allah Teâla şöyle buyurmuştur: “O gün kimin tartılan ameli ağır gelirse işte o, hoşnut edici bir yaşayış içinde olur. Ameli hafif gelen kimseye gelince işte onun yeri Hâviye'dir.”(el-Karia 101/6-9)

Bil ki, müminlerin çocuklarına Allah fitrî iman ile cennete sokar. Cennet ehli olma hususunda müminlerin çocukları ile müşriklerin çocukları arasında bir fark yoktur. (Günahsız oldukları için) Cenaze namazlarında onlar için bağışlanma dilenmez. Hidâye'nin sahibi bu hususta şöyle der: “Çocuklar için Allah'tan istiğfar talep etmeyiz. Allah'ım! Onu bizim için önden gönderilmiş Bir sevap, bir ecir vesilesi yap ve ahiret azığı eyle, onu bize şefaati kabul olunmuş bir şefaatchi eyle, deriz.” Müminlerin çocukları ile müşriklerin çocukları arasında fitrî iman ile cennete

girmeleri konusunda bir fark yoktur. İman fitrî olsun kesbî olsun cennete girmeye mani günahlar olmadığı sürece kişinin cennete girmesine yeterlidir. Ergenliğe yaklaşmış/mürâhik çocuk, akli başında olur, küfrü vasf eder(sorulduğunda inancını tarif eder) ve buna iman ederse veya küfre iman eder ve bu imanını vasf etmezse mazur olmaz cehennemde ebedi kalmak üzere Cehennem ehli olur.

Mürâhik, buluğ çağına erdiğinde islâm daveti ona ulaşmazsa ve Allah'ın varlığından habersiz olur ve imanı ve inkârı bilmezse mazeretli sayılır ve cennet ehlinde olur.

Buluğa eren kimseye gelince İslâm daveti ona ulaşır Allah Teâla ilahi varlığa delil olan şeyler ile ona yardım eder ve akıbeti anlamak için ona süre verir de o da Allah'ın varlığını bilmezse ve Allah'a iman etmezse mazeretli sayılmaz ve ebedi kalmak üzere Cehennem ehlinde olur. İslam davetinin kendisine ulaştığı fakat ona iman etmeyen buluğa ulaşmış kimse ise ebedi olarak cehennemde kalır.

Herhangi bir işte var olan riya o amelin sevabını yok eder. Ucbta(amelini beğenme) böyledir.

Gösteriş yapmak ve ameli beğenme o amelin sevabını ortadan kaldırır. Allah Teâla : “ Ey iman edenler! Malınızı gösteriş için harcayan kimse gibi sadakalarınızı başa kakmak ve eziyet etmek ile iptal etmeyin.”(el-Bakara 2/264) bir başka hadiste ise: “ Her kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa iyi iş yapsın ve Rabbine ibadette hiçbir şeyi Ortak koymasın.”(el-Kehf 18/110) buyurmuştur.

Resulullah: “Kendisinde şüphe olmayan günde Allah nida eder ve şöyle seslenir: “Allah için yaptığı bir işte kim başkasını o işi ortak ederse, Allah'tan başka ortak koştuğu kimseden o işin sevabını istesin. Şüphesiz Allah ortakların ortaklığından müstağnidir.” buyurmuştur. Bir başka hadiste ise: “Allah için de zerre kadar riya bulunan ameli kabul etmez.” buyurmuştur. Riya ve ucb amelin sevabını yok ettiği gibi kötü ahlak da amelin sevabını yok eder. Resulullah buyurmuştur ki: “Beş şey vardır ki oruçlunun sevabını yok eder.(Bunlar) gıybet, nemime, yalan yemin ve şehvetle bakmaktır.” Bir başka hadiste ise: “Kötü ahlak sirkenin balı bozduğu gibi iyi ameli ifsat eder.” buyurmuştur.

Her müminin iyiliklerin sevabını yok eden amelleri bilmesi, onları zıttı ile değiştirmesi, onlardan kaçınması ve nefsini nasıl temizleyeceğini bilmesi gerekir.

Kur'an ve sünnete göre iyi amellerin sevabını iptal eden şeyleri ve nefsin bunlardan nasıl temizleneceğini Hikmet'in Nebevi 'ye kitabında açıkladım isteyen bu kitaba müracaat edebilir.

Mucizeler/ayetler peygamberlere aittir.

Peygamberlerden vuku bulan harikulade şeyler mucize diye, isimlendirilir. Çünkü Allah Teâlâ mucizeleri peygamber olduklarına ve onların doğru olduklarına alamet kılmıştır.

Kerametler velilere aittir.

Yani velilerden sadır olan olağanüstü şeylere keramet ismi verilmiştir. Çünkü Allah bunların onlardan sadır olması ile onlara ikram etmek istemiştir.

Allah'ın düşmanları İblis, firavun ve deccal gibi kimselerden rivayetlerde vuku bulduğu veya bulacağı geçen olağanüstü şeylere gelince onları mucize diye isimlendirmeyiz. Kazayı hacet/istidrâc diye isimlendiriniz. Çünkü Allah onlar için istidrâc/yavaş yavaş azaba girme, ceza olsun, onunla aldansınlar, azgınlıklarını ve küfürlerini arttırsınlar diye düşmanlarının ihtiyacını gidermiştir Bunların hepsi caiz ve mümkündür.

İblis, Firavun, Deccal ve diğer kâfirler gibi Allah Teâlâ'nın düşmanlarından sadır olan harikulade şeyleri kazayı hacet, istidrâc ve mekir diye isimlendirilir. İnkâr harikulade şeylerin sudur etmesine mani olmuyorsa fıstık büyük günahların fâsıktan harikulade şeylerin sudur etmesine evleviyetle mani olmaması akla daha yatkındır.

Bil ki, Allah'ın istediler ağacı kullarını azapların derece derece artacağı şeylere yavaş yavaş yaklaştırması ve onların bilmedikleri bir yönden helak etmesidir. Bununla istidrâc ile Allah Teâlâ bu kullarının ihtiyaçlarını giderir ve nimetlerini onlara aktarır ta ki onlar bunu Allah'ın bir fazlı ve ona kurbiyet olduğunu zannetsinler. Ancak o hızlânı/yardımsız bırakması ve uzaklaştırılmasıdır ve onlar, bu nimetlerle aldanır isyanlarını ve küfürlerini arttırırlar. Ukbe b. Âmir'dan rivayet edildiğine göre Resulullah şöyle buyurmuştur: "Allah Teâlâ'nın günahlara devam ettiği halde kula istediği şeyleri verdiğini görürsen (bil ki) bu ancak istidrâcdır," buyurdu. Sonra "Kendilerine verilen öğütleri unutunca, onlara her şeyin kapılarını açtık."(el-Enam 6/44) ayetini ve sonraki iki ayeti okudu.

Musannif, Firavun’u İblis ve Deccal’in arasında zikretti. Çünkü Allah Teâlâ’nın “ Andolsun biz âyetlerimizle ve apaçık bir kanıtlarla Firavun, Hâmân ve Kârûn’a gönderdik ama onlar o bir yalancı, sihirbaz dediler. Musa, katımızdan verilmiş hakikati getirdiğinde Onunla birlikte olan inanmış kimselerin oğullarını öldürün kızlarını diri bırakın, dediler. Oysa inkârcıların tuzağı hep boşa çıkmıştır.”(Mümin 40/23-25) bir başka âyet-i kerimede “ İşte böylece yaptığı çirkin iş firavuna güzel göründü ve doğru yolu bulması engellendi. Firavun’un tuzağı hüsrandan başka bir sonuç doğurmadı.”(Mümin 40/37) diğer bir ayeti kerimede “ Firavuna git! Çünkü o çok azdı. De ki: Arınmayı ve seni Rabbim’in yoluna iletmemi ister misin? Böylece ondan korkarsın. O(Musa) en büyük mucizeyi gösterdi. O ise hemen yalanladı ve isyan etti. Sonra (inkâr için) olanca çabasını göstermek üzere sırtını döndü derhal (adamlarını) topladı ve (onlara) bağırdı: Ben sizin en büyük rabbinizim! Dedi. Allah onu herkese ibret olarak dünya ve ahiret azabı ile cezalandırdı.”(en-Nâziât 79/17-25) âyet-i kerimleri Firavun’un onların zümresinden olduğunu göstermiştir.

İbn Abbas, tefsirinde “Nihayet (denizde) boğulma haline gelince (Firavun:) Gerçekten İsrailoğulları’nın inandığı ilahtan başka ilah olmadığına ben de iman ettim, dedi.(Yunus 10/90) Ayetinin tefsirinde Allah azap indiğinde ki imanı kabul etmedi, bu iman ona fayda vermedi dedi ve ona şöyle denildi: “Şimdi mi? Daha önce isyan etmiştin.” (Yunus 10/91) Yani tövbenin vakti geçmişken şimdi mi tövbe ediyorsun? diye açıklamıştır.

İbni Abbas rivayet etti ki Resûlullah şöyle buyurmuştur: “ Cebrail dedi ki: “Ey Muhammed! Rahmet Firavun’a ulaşmasın, diye denizden su alıp onun ağzına çıkarken beni bir görseydin.” Süddî’nin rivayetine göre Cebrail Resûlullah’a şöyle demiştir: “ İki kimseye buz ettiğim gibi Allah’ın kullarından hiç kimseye buğz etmedim. Biri insanlardan diğeri cinlerdendir. Cinlerden olana gelince Âdem’e secde etmekten kaçındığında İblis, insanlardan olana gelince ben en büyük rabbinizim dediğinde Firavundur. Ey Muhammed! Kendisi ile kurtulacağı bir kelime demesi endişesi ile denizden alıp ağzına soktuğumu keşke görseydin.”

Allah Teâla yaratmadan önce yaratıcı, rızık vermeden önce rızık verendir. Bu sözlerin açıklaması daha önce geçmiştir.

Allah Teâla ahirette görülecek, Müminler cennette başlarındaki gözlerle teşbih ve keyfiyet olmaksızın ve Allah’la kendi aralarında mesafe olmaksızın Allah’ı görürler.

Resulullah: “Rabbinizin ayan beyan göreceksiniz.” buyurmuştur. Cerir b. Abdullah dedi ki: “Biz Resûlullahın yanında oturuyorken dolunay şeklindeki Ay’a baktı ve şöyle buyurdu: “Şu Ay’ı gördüğünüz gibi rabbinizi göreceksiniz ve görmek için de (izdiham yapıp) birbirinizi sıkıştırma alacaksınız.”

Resûlullah şöyle buyurdu: “Cennet ehli cennete girdiğinde Allah Teâla, size vereceğim bir şey ister misiniz? buyurur. Onlarda yüzümüzü aydınlatmadın mı? Cehennemden kurtarıp Cennetine sokmadın mı? derler. Allah perdeyi kaldırır Allah’ın zatına bakarlar. Onlara Allah’a nazar etmekten daha güzel bir şey verilmemiştir.” Sonra da “ İyilik yapanlar için daha güzel karşılık ve bir de ziyade vardır.”(Yunus 10/26) ayetini okudu. Allah’ın Cennette görülmesi ve başlarındaki gözlerle Allah’ı görmeleri vasfen müteşabihdir.

Fahrü’l İslam Ali el-Pezdevî Usûlü’l-Fıkhında demiştir ki: “Allah Teâlâ’nın gözlerle ayan beyan gerçek olarak görülmesinin ispatı Allah Teâlâ’nın “ yüzler vardır ki o gün ıslıl ıslıl parlayacaktır rablerine bakacaklardır,”(el-Kiyâme 75/22-23) ayetidir. Çünkü Allah’ın kemal sıfatları vardır. O’nun bu ikramına mümin layıktır fakat cihetini etmek imkânsızdır. Bundan dolayı vasıf itibarıyla müteşabihdir ve onun hak olduğuna inanarak müteşabihi kabul etmek gerekir. Muhammed es-Serahsî Usûlü’l-Fıkhında demiştir ki: “Allah Teâlâ’nın ahirette gözlerle görülmesi ayetlerle sabit ve bilinen bir şeydir Allah Teâla’nın o keliması da “ Yüzler vardır ki, o gün ıslıl ıslıl parıldayacaktır. Rablerine bakacaklardır.”(el-Kıyâme 75/22-23) sözüdür. Hem sonra onun kemal sıfatları vardır, kendisine ve başkasına görünür olması onun kemal sıfatlarındandır. Ancak onun için bir yön tayin etme imkânsızdır. Çünkü Allah Teâla’nın yoktur. Allah’ın müminlere ikram için görünmesini naslarla sabit olması ve bilinmesi ile beraber görülmesinin ve cihetini nasıl olacağına dair bir müteşabihlik vardır. Müminler Allah’ı görme ikramına layıktırlar. Müteşabihlik vasfa ait bir konudur onun aslanı bilme hususunda ona bir zarar vermez ve Allah’ın ahirette görüleceği gerçeğini değiştirmez.

Kitâbü'l-Hulâsa'da şöyle geçer: "Peygamberin şefaatinin, Kirâmen Kâtibin meleklerini ve kabir azabını inkâr edenin arkasında namaz kılmak caiz değildir. Aynı şekilde Allah'ın ahirette görüleceğini inkâr eden kâfir olur. Azamet ve celal sahibi olmasından dolayı Allah'ın ahirette görülmesini inkâr eden kimse ise bid'atçı olur.

İman ikrar ve tasdiktir.

Yani iman, Allah'ın bir olduğu, şeriki olmadığını, onun hayat, kudret, ilim, kelam, Semi, basar, irade, tahlîk ve terzîk sıfatlarını, Hz Muhammed'in Allah'ın resulü olduğunu yani onun kitap ve şeriatle gönderildiğini ikrar ve tasdik etmektir. Bunları icmâli olarak bilmek iman için yeterlidir. Musannif el-Vasiyye kitabında şöyle demiştir: "İman, dil ile ikrar kalp ile tasdiktir. Tek başına ikrar iman olmaz. Eğer ikrar, iman olsaydı münafıkların tamamı mümin sayılırlardı. Aynı şekilde ilim/bilme tek başına da iman olmaz. Eğer bilme iman olsaydı ehli kitabın tamamı mümin sayılırdı. Münafıklar hakkında Allah Teâla şöyle buyurmuştur: " Allah münafıkların yalancı olduklarına şahittir."(el-Münâfikûn 63/1) Ehli kitap hakkında ise: " O'nu çocuklarını bildikleri gibi biliyorlar."(el-Bakara 2/146) buyurmuştur.

Şemsü'l Eimme Muhammed, Usûlü'l Fıkıh da şöyle demiştir: "Bir kısmın birinci nevi, Allah Teâlâ'ya ve sıfatlarına inanmaktır ve o kimse ona inanmak ile emrolunmuştur. Allah Teâla: " Allah'a iman edin."(en-Nisâ 4/136)buyurmuştur. Bu(iman) bizatihi iyidir. İmanın rûknü kalp ile tasdik dil ile ikrardır. Tasdik hiçbir halde sukutu kabul etmez ama bazı zamanlarda ikrar(dillendirmemek) etmemek mümkündür. Tasdikini ne şekilde olursa olsun başka bir inançla değiştirirse kâfir olur. İkrarda bizzat iyidir. Bazı hallerde ikrar etmemek mümkündür. Kalbi iman ile mutmain iken bir zorlamadan dolayı ikrarını değiştirirse bu durumda kâfir olmaz. Çünkü dil tasdikin yeri değildir. Fakat dile kalpte olan şeyden dolayı itibar edilir. Dil tasdikin var olup olmadığına delildir. Eğer ikrarını açıktan yapmaya imkânı olan bir zamanda ikrarını değiştirirse (yani Allah bir deme imkânı varken Allah'a inandığı halde bunu söylemezse) kâfir olur. Zorlamadan dolayı ikrarı açıktan yapmaya imkânı yoksa kâfir olmaz. Çünkü dil ile ikrarı açıktan yapmamasının sebebi canından endişe etmesidir. Bu da kalbinde tasdik kaldığına açık bir delildir. Onun, ikrarını gizlemeye ve değiştirmeye sevk eden sebep kendisinden ölümü def etmektir. Ve inancını değiştirmek değildir. İmkân varken tevhid ikrarını değiştirmesi itikadını

değiştirmesine delildir. Bazı hallerde gizlemenin mümkün olduğundan dolayı kalp ile tasdikten bir derece düşük olsa da ikrar imanın rüknüdür.

Sema ve yer ehlinin imanı artmaz ve eksilmez.

Yani meleklerin ve müminlerin imanları, yakîn ve tasdik bakımından değil de mümeni bih(iman edilmesi gereken şeyler) bakımından artmaz ve eksilmez. Resulullah şöyle buyurdu: “Müslüman kabirde suale çekildiğinde Allah’tan başka ilah olmadığına, Muhammed’in(sav) Allah’ın resulü olduğuna şahitlik eder. İşte bu Allah’ın: “Allah iman edenleri dünya hayatında ve ahirette sabit bir sözle iman üzere sabit kılar,” sözünün manasıdır.” Diğer bir rivayette ise: “Allah iman edenleri sabit bir söz ile iman üzere sabit kılar,” sözü kabir azabı hakkında inmiştir,” buyurmuştur. Kişiye, Rabbin kim? Dinin ne? Peygamberin kim? denildiğinde Rabbim Allah, dinim islâm ve peygamberim Muhammed, der.”

Kitâbü’l Hülâsa da geçmiştir ki: “Hz. Muhammed: “İmanın Cebrail’in imanı gibidir, demeyi kerih görürüm. Fakat Cebrail’in iman ettiği şeyleri iman ederim, dersin,” buyurdu.”

Kulun asgari düzeyde bilmesi, tasdik etmesi ve ikrar etmesi gereken şey Allah Teâlâ’dır. Allah’ı ikrar ve tasdik ederse peygamberin inandığı şeyleri ikrar ve tasdik etmiş olur. O halde beni bir yönüyle imanda artma ve eksilme nasıl düşünülebilir?

Fetâva’l-Hâniyye de geçer ki: “Bir putperest veya Allah’ın vahdaniyetini kabul etmeyen kimse: “Allah’tan başka ilah yoktur,” dese müslüman olur.” Çünkü mümeni bih bakımından kulun imanının artması, inkâr ettiği şeylere iman etmesi ile düşünülebilir. İmanın noksanlığı da iman ettiği bazı şeyleri inkâr etmesi ile düşürülebilir imanda artma ve eksilme bu şekilde olur ki bir şahsın bir halde hem mümin hem de kâfir olması gerekir. Bu muhal ve batıldır. Aynı şekilde Musannif el-Vasiyye kitabında imanın tastik ve yakîn itibarıyla artıp eksildiğini, Allah Teâlâ’nın: “Allah’ı ve peygamberlerini inkâr edenler, Allah ve Resûlünün arasını açmak istiyorlar. İşte onlar hakiki kâfirlerdir,”(en-Nisâ 4/150-151) ayetlerini delil getirmiştir. İman yakın ve tasdik itibari ile artar ve eksilir. Kitap, sünnet, icmâ-i ümmet ve aklî deliller ile bu sabittir.

Kitapta ki delile gelince Allah Teâla'nın: "İmanlarını bir kat daha arttırsınlar diye müminlerin kalplerine güven indiren odur."(el-Fetih 48/4) "Müminler ancak, Allah anıldığı zaman yürekleri titreyen, kendilerine Allah'ın âyetleri okunduğunda imanlarını artıran ve yalnız rablerine dayanıp güvenen kimselerdir."(el-Enfâl 8/2) ayetleridir.

Sünnetteki delili ise, Resûlullah'a iman artar ve eksilir mi? Denildiğinde Resûlullahın: "Evet, artar ta ki sahibini cennete sokar, noksanlaşır ta ki sahibini Cehenneme sokar," hadisidir.

İcmâ-i ümmet delili ise, ümmetin hiçbir peygamber ile Hz. Muhammed'in imanının eşit olmadığına icmâ etmesidir.

Akli delil ise, şüphe yok ki yakîn ve tasdik nefsanî durumlardır. Nefsanî durumlar ise eksilme ve artma kabul eder. Bil ki, günahlar imanı noksanlaştırır. Çünkü onlar kalbe tesir eder, kalbin kasvetini ve karanlığını artırır, kalbin yakîni ve tasdikini eksiltir. Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Mümin günah işlediğinde kalbinde siyah bir nokta meydana gelir. Tövbe ve istiğfar ederse kalbi cilalanır, günahı artarsa bu siyah noktalar artar ve onun kalbini kaplar. İşte bu Allah Teâla'nın: "Hayır, bilakis yapıp ettikleri şey kalplerini bürüdü,"(el-Mutaffifîn 83/14) zikrin de geçen yürüyen şeydir." Taat ve ibadetler imanı artırır. Çünkü onlar kalbe tesir eder ve kalbin temizliğini ve parlaklığını artırır. Allah Teâla: "Bizim yolumuzda çaba gösterenleri yollarımızı hidayet edeceğiz."(el-Ankebut 29/69) buyurmuştur. Resûlullah ise: " Kim bildiği ile amel ederse Allah bilmediğini ona öğretir," buyurmuştur. Semeresi mücadele ve amel olan ilim, yakîn ve yakînin semeresi olan ürünlerdir.

Müslümanlar iman ve tevhitte eşittirler, amellerde birbirlerinden üstündürler.

Yani müslümanların tamamı iman ve tevhid de eşittirler. Kullardan sadır olan her bir amel aklının ve yakînin miktarı kadardır. Ameller ile sadece namaz ve orucun kastedildiğini zannetme, Resûlullah buyurmuştur ki: "Amellerin en faziletlisi Allah için sevmek ve Allah için buğz etmektir." Bir başka hadiste ise: "İki kişiye gıpta etmek de günah yoktur. Bir adam ki Allah ona hikmet vermiştir de O da bu hikmetle hükmeder ve insanlara onu öğretir. Ve bir adam ki Allah ona mal verir de o

da gizli ve açık İnfak eder.” Diğer bir hadis-i şerifte ise: “Hayırlı bir kelimeyi mümin işitir, onunla amel eder ve onu öğretmesi bir sene ibadetten daha hayırlıdır.” buyurmuştur. Hz Ayşe demiştir ki: “Ey Allah’ın resulü! İnsanlar ne ile dünyada birbirine üstün olurlar? Resûlullah: “Akıl ile,” buyurdu. Hz Ayşe: “Amelleri ile mükâfatlandırılmazlar mı? dedim.” Resûlullah: “Ey Ayşe Allah’ın verdiği akıl miktarınca amel edenlerin, amelleri de akıldan kendilerine verilen kadar olur, amel ettikleri kadar da mükâfatlandırılırlar,” buyurdu. Resûlullah: “ Melekler akılları ile Allah Teâlâ’ya itaatte çok çalışırlar, Âdemoğullarının iman edenleri de akılları miktarınca çalışmıştır. Onların Allah’a en çok itaatte bulunanları akılları en çok olanlarıdır,” buyurmuştur. (Peygamber) Akıl ile Allah Teâlâ’ya kesin imanı kastetmektedir.

İslam, Allah Teâla’nın emirlerini teslim ve boyun eğmektir.

Allah’ın emirlerine teslim ve boyun eğmekten kastı namaz, zekât, oruç ve hac olan farz amellere kalbin bağlanması/akd etmesidir. El-Fetâvâ şöyle geçmektedir: “Bir Farisi, Resûlullah söylese buna inanmam, Allah Teâla böyle emretse yapmam veya inanmam dese veya Allah on vakit namaz emretse kılmam veya kible yönü şurası olsa namaz kılmam, dese bu cümlelerin her birini söylemekle da kâfir olur.” Ebû Hanîfe ve arkadaşları bu görüşü benimsemiştir.

Mu’tezile şöyle demiştir: “İslam, farz olan ibadetlere kalbin inanması/akd etmesi ve bu amelleri bedenle yapmaktır. Her kim kalbini amellere akd eder, bedeniyle amelleri terk ederse mümin değildir.” bu görüş bâtıldır. Çünkü kalbin niyeti/kararı fiilin aslıdır. Görmez misin? Bazen kalbin niyeti/kararı/azmi olmaksızın ibadet sevabı meydana gelir. Fiil de ise kalbin azimetini olmadan sevap meydana gelmez. Farz olan ibadetlerin asılları kulun kalbinde olursa, amelleri terk etse dahi o mümindir. Fakat fiili terk ettiği için kâmil mümin olmaz. Bilakis fâsık olur ve Allah ve Resulü itaatten çıkmıştır.

Lügat/dil yönünden iman ve İslam arasında fark vardır.

Çünkü lügatte iman tasdiktir. Allah Teâla: “Doğru söylesek da sen bize inanmazsın,”(Yusuf12/17) buyurmuştur. İslam kalp ve dil ile veya organlarla ya da hepsi ile teslimdir. Çünkü münafıklar şer’an ve lügaten mümin değildirler. Şer’an

müslüman olmasalar da lügaten müslüman sayılırlar. Allah Teâla şöyle buyurmuştur: “İman etmedik fakat islâm olduk deyin,”(el-Hucûrât 49/14) buyurdu.

Fakat iman islamsız olmaz.

Fakat dini hükme göre iman islamsız düşünülemez. İman Allah'ın sıfatlarını ve esmalarını olduğu gibi ikrar ve tasdik etmektir. Kim Allah'ı ikrar ve tasdik ederse ondan korkmuş ve onun emirlerine boyun eğmiş olur. Çünkü imanın aslı, Allah Teâlâ'yı tasdik etmeyi gerektiren yakînî bilgidir. Tasdiki gerektiren yakîn, ikrarı ve Allah'ın emirlerine boyun eğmek ve teslim olmak olan haşyeti de gerektirir. Ondan dolayı islâm olmadan iman olmaz. Tasdiki gerektirmeyen yakîn iman değildir. Görmez misin? Allah Teâla: “ Çocuklarını tanıdıkları gibi onu tanıyorlardı,”(el-Bakara 2/146) ve “Kesin bildikleri halde Onu(sav) inkâr edip mücadele ettiler,”(en-Neml 27/14) buyurdu. Muhakkak şeytan Allah Teâlâ'nın bir olduğunu ve ortağının olmadığını kesin olarak biliyordu. Ne zaman ki ondan tasdiki gerektiren yakîn çekip alınınca, yüz çevirdi, büyüklendi ve inkâr edenlerden oldu.

İslâmsız iman olmaz.

İslâm Allah'ın emirlerine boyun eğme ve onun emirlerini tasdik etmektir. Bu ise tasdik ve ikrardan sonra bulunur. Bundan dolayı iman islâmsız, islâm da imansız bulunmaz. İman, İslâmdan zat olarak mukaddemdir fakat zaman olarak mukaddem değildir. Resûlullah şöyle buyurmuştur: “İslâm beş şey üzerine bina edildi; Allah'tan başka ilah olmadığına ve Hz. Muhammed'in resûlü olduğuna şahitlik, namaz kılma, zekât verme, hac yapmak ve ramazan orucu tutmaktır.”

O ikisi (iman ve islâm) sırt ve karın gibidir.

Yani islâm ve iman vücudun içi ve dışı gibidir. Resûlullah şöyle buyurmuştur: “İslâm alenidir. İman sırt(içte) tır,” diğer bir lafız da "iman kalptedir,” buyurmuştur.

Din kelimesi iman, İslam ve şariatlerin tamamını kapsar.

Yani din lafzı ile iman, islâm ve Hz. Muhammed'in Hz. Musa'nın ve diğer peygamberlerin şeritleri edilebilir.

Kitabında vasıfladığı gibi Allah Teâla'nın bütün sıfatlarını gerektiği gibi hakkı ile biliriz.

Şeyh Ebû Hanîfe'nin bu sözleri söylemesindeki maksadı, bir kulu ben Allah'ı gerektiği gibi tanımıyorum, demekten alıkoymaktır. Çünkü kul Allah Teâlâ'yı kitabı ve resûlünün dili ile beyan ettiği gibi zatı ve sıfatları bilirse Allah'ın kendini kitabında vasıfladığı gibi bilmiş olur. Bunu tevazudan dolayı söylerse bu kabul edilebilir fakat bunu inanarak söylerse mümin olmaz. El-Fetâvâ el şöyle geçer: “Bir adam iyi amel yapsa ve kalbinde mümin olmadığı düşüncesi vaki olsa mümin değildir. Bazı amelleri müminlerin amellerine uygun düşmeyen kötü ameller olsa ve bundan dolayı kalbinde mümin olmadığı düşüncesi vaki olsa o salih mümindir.” Resûlullah şöyle buyurmuştur: “Mümin komşusunun kötülüğünden emin olduğu kimsedir,” bir başka rivayette ise : “Müslüman diğer müslümanların elinden ve dilinden emin olduğu kimsedir,” buyurmuştur. Bununla Resûlullah hakiki müminlerin cümlesinden olmadığını kastetmiştir. Allah'ı bilmediği için kalbinde mümin olmadığı düşüncesi vaki olsa bu düşünce kalbinde karar kılrsa kâfir olur. Aklından mümin olmadığı düşüncesi vaki olsa ve kişi nefsindeki bu düşüncüyü inkâr etse o mümindir. Çünkü bundan sakınmak mümkün değildir. Bu imanın sağlamlığını gösterir ve affedilir.

Hiç kimse Allah'ın layık olduğu şekilde ona ibadet edemez fakat emrettiği gibi ibadet edebilir.

Çünkü Allah Teâla kuluna çok hayır ihsan eder ve fazlından kulun hak ettiği sevabı katlayarak verir. Kulun ibadeti artınca Allah'ın ona olan fazla artar. Bundan dolayı hiç kimse O'na layık olduğu gibi hak ettiği kadar ibadet edemez. Yani hiç kimse Allah'ı layık olduğu şekilde ve verdiği sevap miktarınca ona ibadet edemez fakat kitabında ve Resûlullahın sünnetinde emredildiği gibi ona ibadet edebilir.

Müminler, iman, yakın, tevekkül, muhabbet, rıza, havf, recâ ve imanda (mükellef olmak da) eşittirler. İman (mümeni bih) dışında bütün bunlar da birbirlerinden derece bakımından üstündürler.

Yani genç olsun yaşlı olsun kadın olsun erkek olsun hür olsun köle olsun müminler marifetle mükellef olma hususunda eşittirler. Marifet (müellifin) kişinin lehine ve aleyhine olan şeyleri bilmesi diye tarif ettiği, fıkıh diye isimlendirdiği

ahiret yolunun ilmini tahsil etmesi ve farz, vacip, sünnet, helal, haram ve mekruhu bilmedir. Resûlullah buyurmuştur ki: “İlim talep etmek erkek olsun kadın olsun tüm müslümanlara farzdır. “Bir başka rivayette ise “İlim Çin’de dahi olsa onu alın,” buyurmuştur. Şüphe yok ki Allah ve Resûlüne itaat etmek müslüman erkek ve kadınların tamamına farzdır. Bir kimseye ancak bu ilimleri bilmekle Allah ve Resûlüne itaat kolay gelir. O halde bu iyi mi öğrenmek müslüman erkek ve kadınlara farzdır. Mezkûr (fıkıh) ilmin şeriat kılınmasının sebebi kulun onunla amel etmesidir. Dolayısıyla yakîninin artmasıdır. O da sıfatlar ve Allah hakkında bilgisidir. Allah Teâla: “Bizim için mücadele edenleri yollarımıza Hidayet ederiz,”(el-Ankebut 29/69) buyurmuştur. Resûlullah ise: “Kim bildiği ile amel ederse Allah bilmediğini öğretir,” bir başka hadiste ise: “Eğitim olmadan ve başka bir kimsenin göstermesi olmaksızın Allah kendisine vermesini istiyorsa dünyada zahidine yaşasın,” buyurmuştur. Mücadele, amel ve zühdün semeresi/ürünü olan ilim Allah’a bilmektir. Şeriat ilmini tahsil etmek müslüman erkek ve kadınlara yakîni bilgi olan Allah ilmini tahsil etmek için farz ise yakîni bilgi olan Allah ilmini tahsil etmek müslüman erkek ve kadına farz olması daha evladır.

Müellifin, yakîn olarak müslümanlar eşittir, sözünün manası her mükellef Allah’ın zatı ve sıfatları hakkındaki bilgiyi arttırmakla sorumlu olma da eşit olmalarıdır. Allah Teâla: “İmanları artsın diye müminlerin kalbine sekîneti indiren odur,”(el-Fetih 48/4) buyurmuştur. Yani yakîni ve tasdiki artsın diye. Bildin ki yakîni (bilgi) imanın aslıdır. Aynı şekilde imanın artması ve eksilmesi yakînin artması veya eksilmesi ile olur, başka bir şekilde olmaz. Resûlullah: “Yakîni öğrenin, bende yakîni sizinle öğreniyorum,” bir başka hadiste: “Mümin cennete girinceye kadar hayır istemede doymaz,” buyurmuştur.

Tevekkülde eşittir, sözünün manası ise Allah Teâlâ’ya tevekkül etme ile mükellef olmada eşit olmalarıdır. Allah Teâla: “Eğer mümin iseniz Allah'a tevekkül ediniz,”(el-Mâide 5/23) diğer ayette ise “Kim Allah’a tevekkül ederse, O, ona yeter,”(et-Talak 65/3) bir başka âyet-i kerîmede: “Allah kuluna yetmez mi?”(ez-Zümer 39/36) buyurmuştur.

Muhabbetde eşittirler sözünün manası ise Allah ve Resûlünün sevilmesi ile mükellef olma da eşit olmalarıdır. Allah Teâla: “Sen onları ve siz de O’nu seversiniz,”(el-Mâide 5/54) diğer bir ayette: “De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız,

kardeşleriniz, eşleriniz, akrabalarınız, kazandığınız mallar, kesata uğramasından korktuğunuz ticaret, hoşlandığınız meskenler, Allah'tan ve resulünden daha sevimli ise, Allah emrini getirinceye kadar bekleyin. Allah, fâsıklar topluluğunu hidayete erdirmez,”(et-Tevbe 9/24) buyurmuştur. Resûlullah buyurdu ki: “Bir kimseye Allah ve Resûlü diğer şeylerden daha sevimli olmadıkça iman etmiş olmaz,” başka bir hadiste: “Sizden bir kimseye ben babasından çocuğundan ve bütün insanlardan daha sevimli olmadıkça iman etmiş olmaz,” buyurdu.

Müminler, rıza itibarıyla eşittir, sözünün anlamı Allah'tan razı olmada eşit derecede mükellef olmalarıdır. Allah Teâla: “ Öne geçen ilk muhacirler ve ensar ile onlara güzelliikle tabi olanlar var ya, işte Allah onlardan razı olmuştur. Onlar da Allah'tan razı olmuşlardır.”(et-Tevbe 9/100) başka bir ayette: “Allah onlardan razı oldu bir gün onlar da Allah'tan razı oldu bu söylenenler Rabbinden korkan içindir,”(el-Beyyine 98/8) buyurmuştur. Resûlullah ise: “İmanı tadan kimse Rab olarak Allah'tan, din olarak İslâm'dan ve elçi olarak Hz. Muhammed'den razı olur,” buyurmuştur.

Korkuda eşittirler, sözünün manası Allah'tan korkmakla mükellef olmakta eşit olmalarıdır. Allah Teâla: “İslah edilmesinden sonra yeryüzünde bozgunculuk çıkarmayın, Allah'a korkarak ve (rahmetini) umarak dua edin. Muhakkak ki Allah'ın yardımı iyilik yapanlara çok yakındır,”(el-Arâf 7/56) bir başka ayette: “O, size korku ve ümit içinde şimşeği gösteren ve ağır bulutları meydana getirendir,”(er-Râd 13/12) diğer bir ayette: “Onlar, üstlerindeki Rablerinden korkarlar ve kendilerine emredilen şeyleri yaparlar,”(en-Nahl 16/56) buyurmuştur.

Müminlerin recâda eşittirler, sözünün manası ise Allah'ın rahmetinden ümit var olmakla eşit derecede mükellef olmalarıdır. Allah Teâla: “Muhakkak iman eden bir gün hicret eden ve Allah yolunda cihad edenler, işte onlar Allah'ın rahmetini umanlardır,”(el-Bakara 2/218) buyurmuştur. Resûlullah, mücahit ve muhaciri şöyle açıklamıştır: “Mücahit, Allah'a itaat hususunda nefsiyle mücadele eden, muhacir hatalardan hicret edendir.” Allah Teâla: “Allah'ın kitabını okuyanlar, namazı kılanlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan gizli ve açık sarf edenler asla zarara uğramayacak bir ticaret umabilirler,”(Fâtır 35/29) buyurmuştur.

Bil ki, cahil insanların gûnahta ısrar ederek bağışlanma ummaları âlimlere göre recâ değildir. Çünkü kitap ve sünnette geçen recâ salih müminin vasfıdır. Recâ, yakîni bilginin makamlarından bir makamdır. Bu cahillerin recâsı ise Allah'la aldanma, Allah'tan gafil olma ve ahkâmını bilmemedir. Allah günahları ısrar eden ve bağışlanmayı uman bir kavmi reddetmiş onları yadırgamış ve şöyle buyurmuştur: “Onların ardından da şu değersiz dünya malını alıp, nasıl olsa bağışlanacağız diye, kitaba varis olan bir takım kötü kimseler geldi. Onlara, ona benzer bir menfaat daha gelse onu da alırlar peki, kitapta Allah hakkında gerçekten başka bir şey söylemeyeceklerine dair Onlardan söz almamış mıydı?(el-Arâf 7/179)

Buna iman etmekle mükelleftirler, sözünün manası ise zikri geçen şeylerle ve tasdik etmekle sorumlu olma da eşit olmalarıdır.

İman dışında bunların tamamının da farklılık gösterirler, sözünün manası ise her bir kulda imanın var olması, yok olması, artması ve eksilmesi yönüyle iman dışında zikri geçen konularda müminler farklılık gösterirler. Ancak tasdik ve yakîn itibarıyla değil de mümeni bih(inanılması gereken şeylerde) konusunda farklılık göstermezler.

Bil ki, tevekkül, muhabbet, rıza, havf ve recâ yakının dokuz makamındandır. O makamda ise havf, recâ, tövbe, sabır, şükür, züht, tevekkül, rıza ve muhabbettir. Bu yakînin mertebelerini, ehlini ve ehlinin hallerini Hikmet'in Nebviyye de tafsilatlı, en güzel ve en kapsamlı şekilde açıkladım. Dileyen oraya müracaat etsin.

Allah Teâla kullarına karşı ikram sahibi ve adildir. Bazen Allah kulun hak ettiğinden fazlasını fazlının gereği olarak kat kat ihsan edebilir. Bazen de adaleti gereği cezalandırır ve fazlının gereği de affeder.

Bil ki, Allah Teâla kullarına karşı lütuf sahibidir. Lütü ile kulun hak ettiği sevabı katlayarak verir. Görmez misin? Allah Teâla ne buyuruyor: “Kim bir iyilikle gelirse, ona on misli vardır.”(el-Enâm 6/160) Resûlullah buyurmuştur ki: “Her bir âdemoğlunun cevapları ondan yedi yüze kadar katlanır. Allah'ın kulun sevabına karşı verdiği iyilik en az on misli; en fazlası da amellerinin faziletlerinin üstünlüğüne göre ve kapasitelerinin üstünlüklerine göre yedi yüz mislidir. Allah'ın yakîn ve ibadette eşit olan iki kuldaki birine daha fazla sevap vermesi veya gûnahta eşit olan iki kişiden birini cezalandırıp ötekini cezalandırılmaması düşünülemez. Çünkü Allah Teâla lütü

ile verir ve bağışlar ve onun lütfunda farklılık yoktur. Allah'ın bazısına lütufkâr olup bazısına olmaması mümkün değildir. Çünkü Allah cimri ve aciz değil bilakis Kerim ve Kadir'dir. Aynı şekilde günahkârlık ta eşit olan iki kişiden birini cezalandırması, diğerini cezalandırılmaması da mümkün değildir. Çünkü Allah adaleti ile cezalandırır ve O'nun adaletinde farklılık yoktur. O'nun bazısına Âdil olması bazısına da Âdil olmaması mümkün değildir.

Müellifin bazen günahı sebebiyle kulu cezalandırır, sözünün manası adaleti gereği büyük ve küçük günah işleyen ve şefaati hak etmeyen kimseyi günahı sebebiyle kimseyi cezalandırmasıdır.

Bazen de affeder, sözünün manası ise lütfu ile şefaati hak eden kimseyi bağışlar manasındadır. Muzâri fiilin başına geldiğinde bazen manasını veren "Gad" burada manayı tahkik etmek için gelmiştir azlık manasını vermek için gelmemiştir.

Peygamberlerin şefaati haklı ve peygamberin şefaati ise günahkâr müminlere ve büyük günah işleyip de cezayı hak edenlere(olacaktır) haklıdır.

Cafer b. Süleyman, Malik b. Dinar dan O da Enes b. Malik'ten işittiğine göre Resûlullah şöyle buyurmuştur: " Bu hadisi yeniyetme delikanlıya ve yoldan çıkmış ihtiyara söylemeyin, agâh olun muhakkak şefaati ümmetinden büyük günah sahiplerinedir." Sonra şu ayeti okudu: "Nehyolunduğunuz büyük günahlardan kaçınırsanız günahlarınızı örteriz ve sizi kıymetli bir yere yerleştiririz." (en-Nisâ 4/31) Resûlullah buyurdu: "Ümmetime üç kimse şefaati eder; peygamberler, âlimler şehitler." bir başka hadiste ise: "Ümmetinden büyük topluluğa, bir kabileye, küçük topluluğa ve bir kişiye cennete girinceye kadar onlara şefaati eden kimseler vardır," buyurdu.

Resûlullah buyurmuştur ki: "Kıyamet vakti gelince peygamberlerin imamı, hatibi ve şefaatiçiler i olurum bunda övünç yoktur." Kulun kula şefaatinin sebebi birbirlerine benzerliği ve birbirleri ile olan münasebetleridir. Resûlullah buyurmuştur ki: "Ruhlar bölük bölük ordular gibidir, orada tanışanlar uyuşur ve geçinirler orada tanışma yanlar ihtilafa düşerler." Bir adam Resûlullah'a bana dua ette sana cennette komşu olayım, dedi. Resûlullah: "Çok secde etmekle bana yardımcı ol," buyurdu.

Muhakkak müminlerin (buluğ çağından önce vefat eden) çocukları ana babalarından başkasına şefaati edemezler. Resûlullah buyurdu ki: "Ümmetinden her

kim kendinden önce iki çocuk göndermişse (kendinden önce iki çocuğu ölmüşse) Allah iki çocuk hürmetine Onu cennetine sokar.” Hz. Ayşe(r.aha) ümmetinden kendinden önce tek çocuğu vefat eden kimse (cennete girer mi? Diye, sorunca) Resûlullah şöyle buyurdu: “Tek çocuğu vefat eden de (şefaati hak eden cennete girer). Hz. Ayşe ümmetinden çocuğu vefat etmeyenlerin (durumu ne olacak dediğinde) Resûlullah: “Onların şefaatchisi de ben olacağım, benim şefaetim gibi bir musibete maruz kalmışlardır (yani çocuğun vefat etmesi musibet ise ve şefaati gerektiriyorsa benim vefat etmem ümmetime musibetlerin en büyüğüdür,)” buyurdu.

Kıyamet günü amellerin terazi ile tartılması haktır.

Allah Teâla buyurmuştur ki: “Terazi o gün haktır, kimin terazisi ağır basarsa onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir. Kimin tartısı hafif gelirse, işte onlar ayetlerimizi inkâr etmekle kendi nefislerine yazık edenlerdir.”(el-Arâf 7/8-9) Bir başka ayeti kerimede: “Biz, kıyamet günü için adalet terazileri kurarız. Artık kimseye hiçbir şekilde haksızlık edilmez (yapılan iş) bir hardal tanesi kadar dahi olsa onu (adalet terazisine) getiririz hesap gören olarak biz (herkese) yeteriz.”(el-Enbiyâ 21/47) buyurmuştur.

Musannif, Hazretleri El-Vasiyye kitabında Allah Teâla’nın: “ Bugün için hesap sorucu olarak sana nefsin yeter,”(el-İsrâ 17/14) âyet-i kerîmesinden dolayı kitapların okunması haktır, demiştir. Allah Teâla adalet terazilerini ancak kul hayır ve şer amellerinin miktarını bilmesi ve hak ettiği sevap ve cezaların miktarını öğrenmesi için kurulmuştur.

Peygamberin havzı (kevser’i) haktır.

Resûlullah buyurdu ki: “ Havzım bir ay yürüme mesafesi kadar (büyüktür), köşeleri eşittir, suyu süttten daha beyazdır, kokusu miskten daha hoştur, bardakları göğün yıldızları gibi (çoktur), ondan içen bir daha susuzluk duymaz.”

Hasımlar arasında iyilik ile kısas haktır. İyilikler yoksa üzerine günahların yüklenmesi haktır ve caizdir.

Resûlullah buyurdu: “Kimin üzerinde kardeşinin hırsız veya başka bir hakkı varsa dirhem ve dinarın geçmediği günden önce bugün helallik istesin. Eğer onun salih ameli varsa haksızlığı kadarı ondan alınır, (Hakkı yenilen kimseye verilir) eğer

onun salih amel yoksa arkadaşının günahlarından alınır ona (hak yiyene) yüklenir.” Resûlullah buyurdu ki: “İflas eden kimdir bilir misiniz?” Dediler ki: “Bize göre iflas eden ne dirhemi ne de malı olmayan kimsedir.” Peygamber buyurdu ki: “Muhakkak ümmetinden iflas eden kimse kıyamet günü namaz, oruç ve zekât ile gelip de kimine sövmüş, kimine iftira atmış, kiminin malını yemiş, kimin kanını akıtmış ve kimine vurmuş da bu sebepten falana iyiliklerinden verilen, sonra da borcu bitmeden sevapları biten ve mağdurların günahlarından alınıp üzerine atılan sonra da ateşe girdirilen kimsedir.”

Cennet ve cehennem hâlihazırda yaratılmıştır.

Allah Teâla: “Rabbinizin rızası ve muttakiler için hazırlanmış genişliği yer ve gökler kadar olan Cennet için yarışın,”(Âl-i İmrân 3/133) bir başka ayette ise: “Kâfirler için hazırlanmış yakıtı insanlar ve taşlar olan cehennemden sakının,”(el-Bakara 2/24) buyurmuştur.

Sırat haktır.

O, Cehennemin üzerine çekilmiş, kıldan ince kılıçtan keskin bir köprüdür. Resûlullah buyurdu: “Sırat, Cehennemin üzerine kurulur bir gün ümmeti ile üzerinden geçen ilk kişi ben olacağım o gün peygamberlerden başkası konuşmayacak ve o peygamberlerin sözü de Allah’ım selamet et, selametle kıl, olacaktır. Cehennemde Sa’dan ağacının dikenleri gibi çengeller vardır, Onun (Çengel zincirin) büyüklüğünü ancak Allah bilir. O (çengel diken zincirler) amelleri sebebiyle insanları kaplar ve onlardan ameli sebebiyle helak olan ve bayılıp düşenler sonra da kurtulanlar vardır.” Diğer bir hadiste: “Sonra Cehennem üzerine köprü kurulur ve şefaât vaki olur ve (insanlar) Allah’ım selamet eyle ve sağ salim ulaştır, derler. Müminler, (sıratı) gözü açıp kapama süresi, şimşek, rüzgâr, kuş, kaliteli koşu adları ve develer gibi geçerler. (Onlardan) selametle geçenler sıyrıklarla gönderilenler ve cehennem ateşine düşenler vardır.” buyurmuştur.

Bil ki, peygamberin havzı, onun suyu, bardakları, kokusu, bu havuzun diğer özellikleri, Hûru’l-în, Cennet yiyecekleri, içecekleri, giysileri ve bunlardan başka Cennette olan nimetlerin asılları (vardır, bilinir) vasıfları ise müteşabihdir. Görmez misin? Resûlullah buyurdu ki: “Allah Teâla: “Salih kullarım için hiçbir gözün görmediği hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir Beşerin aklına hayaline gelmeyecek

şeyler hazırladım.” buyurmuştur. İsterseniz şu ayeti okuyun: “Kendileri için hazırlanmış göz nurundan haberleri yoktur.”(es-Secde 32/17)

İbn Abbas demiştir ki: “Allah Teâla’nın Kur’an-ı Kerîm’de zikret diye cennette var olan her şeyin dünyada bir benzeri yoktur fakat Allah bilinen isimler ile zikretmiştir.” Aynı şekilde Cennet yiyecekleri, içecekleri, giysileri ve bunlardan başka asılları bilinen vasıfları bilinmeyen ve cennette var olan şeylerin tamamı böyledir.

Fahrü’l İslâm halifesi Usûlü’l-Fıkhın da şöyle dedi: “Müteşabihi anlamak mümkün değildir. Müteşabihi konuşmadan önce ondaki muradın hakikatine itikat etmek gerekir. Dolayısıyla ona teslim olmaktan başka yol yoktur. Allah Teâla’nın: “Diğerleri müteşabihtir”(Âl-i İmrân 3/7) sözü bu manadadır. Bize göre ilimde derinlik kazananların müteşâbihler anlama da bir payı yoktur(anlayamazlar). Allah Teâla’nın muradının hakikatine teslim olmaktan başka bir çıkar yol yoktur. Ve Allah’ın: “Ancak Allah bilir” (Âl-i İmrân 3/7)kavlinde durmak vaciptir. İman ehli ilim de iki kısımdır; kendilerinden sırrî konularda derinleşmesi istenenler, diğer kısım ise kendilerinden vakfetmeleri(konuşmamaları) istenenler. Allah müteşabih imtihan için indirmiştir. Bu (müteşâbihlerde vakfetmek) sınama/imtihan hususunda daha büyük ve menfaat bakımından daha fazladır.

O ikisi (cennet, cehennem) asla yok olmaz ve Hûru’l-În asla ölmez. Allah’ın cezası da mükâfatı da ebedidir.

Müellifin, cennet cehennem hâlihazırda hazırda yaratılmıştır ve ebedi olarak yok olmayacaklardır, sözü Cehmiyye cevaptır. Onlar, hâlihazırda Cennet ve Cehennem yaratılmamış ve fanidir, derler.

Musannif, el-Vasiyye kitabında: “Allah Teâla’nın müminler hakkında: “Onlar cennet ehli diller. Orada ebedi kalacaklardır,”(Hûd 11/23) ve kâfirler hakkında ise: “Onlar cehennem ehli diller. Orada ebedi kalacaklar,”(el-Mücâdele 58/17) sözünden dolayı cennet ehli Cennette ebedi kalır ve cehennem ehli de Cehennemde ebedi kalır,” demiştir.

Allah dilediğini kendinden bir lütufla hidayete ulaştırır. Dilediğini de adaleti gereği saptırır. Onun delalete sevk etmesi hızlanarı (yardımsız bırakması)dır. Hızlanın açıklaması ise Allah’ın kulu razı olacağı şeyleri yapmaya

muvaffak kıl mamasıdır. O (Hızlan) adaleti gereğidir. Aynı şekilde yardımsız bırakılan kimsenin günahları sebebiyle cezalandırılması Allah'ın adaleti gereğidir.

Bil ki, Allah Teâla kulu imana, taata bu ikisinden başka hayırlara lütfu ile ulaştırır. Çünkü Allah Teâla kullarına lütufta bulunandır. Allah, ahirette kulun sevabına hak ettiğinden kat kat fazla karşılık veriyorsa dünyada da ahiret için faydalı olan şeyleri hak ettiğinden kat kat fazla olarak verir. Bu da bedeni vasıtası ile kazandığı istitâatten sonra olur. Bunu yer ve gökler yaratılmadan önce Allah, levh-i mahfuza yazmıştır. İstidat hususunda eşit işi kimseden birini hidayete ulaştırması, diğerini ulaştır maması Allah için söz konusu değildir Allah Teâla ancak lütfu ile hidayet eder ve lütfunda/fazlında farklılık yoktur. Allah'ım bir kısım kimse için lütuf sahibi olmasa diğer kısım insanlar için lütuf sahibi olmaması söz konusu değildir. Çünkü Allah ne cimri ne de acizdir. Bilakis O Kerîm ve Kadîr'dir. Allah'ın bir kulu hidayete ulaştırması, ona ahirette fayda verecek şeye yönlendirmesi ve onu o şeyi yapmaya muvaffak kılmasıdır. Bu da Allah Teâla'nın o kulun kalbinde taat(ibadet) kudretini yaratmasıdır. Nitekim Allah Teâla: “Allah kimi hidayete ulaştırmak isterse, onun gönlünü İslam'a açar,”(el-Enâm 6/125) buyurmuştur.

Allah, kulu istidadı olmadığından dolayı adaleti ile saptırır. Kul bedeni ile yaptıklarından dolayı azabı hak eder. Bunu yer ve gökler yaratılmadan önce Levh-i mahfuza yazmıştır. Allah kulu razı olduğu şeylere muvaffak kılmamakla ve kalbinde isyan kudretini yaratmakla saptırmıştır. Nitekim Allah Teâla: “ Allah kimi saptırmak isterse onun kalbini daraltır ve sıkıştırır,”(el-Enâm 6/125) buyurmuştur.

Allah onu sattırmayız sevmez aynı şekilde onu yardımsız bırakmakla cezalandırmaktan hoşlanmaz fakat onu adaleti gereği saptırır ve cezalandırır. Allah'ın eşit iki kimseden birine saptırması veya birini cezalandırması söz konusu değildir Çünkü Allah, adaleti gereği saptırır ve cezalandırır. Onun bazısı hakkında âdil olması, bazısına da âdil olmaması mümkün değildir. Musannifin dilediğini adaleti gereği saptırır, sözü Mu'tezile'ye cevaptır. Çünkü onlar: “ Allah kimseyi saptıramaz. Bilakis kul için aslahı (en uygunu) ister,” demişlerdir.

Şeytan, Mümin kuldaki imanını çeker alır, dememiz caiz değildir.

Çünkü Allah Teâla kulu ne imana ne de küfre zorlar. Fakat kulun seçimi ile iman ve küfrü onun kalbinde yaratır. Bundan dolayı iman mümin için, küfür de kâfir için sevimli kılınmıştır.

Fakat kul imanını bırakırsa o zaman şeytan ondan imanını alır, deriz.

Yani kul imanını bırakır da şeytan o imanını ondan alır. Eğer imanını bırakmadan (şeytan) onu alsaydı, Allah'ın kulu küfre zorlamış olması gerekirdi. Kesin olarak bilinmiştir ki, Allah kulunun kalbinde kendisi küfrü seçmedikçe ve ondan hoşlanmadıkça yaratmaz.

Münker Nekir (meleklerinin) kabirdeki suali, kabirde ruhun bedene iade edilmesi, kâfirlerin tamamını ve bazı âsi kulları kabrin sıkması ve kabir azabı haktır.

Bil ki, Münker Nekir'in suali, kabirde ruhun bedene iadesi, kabrin sıkması, azabı ve ölümden sonra dirilme asılları itibariyle malum vasıfları itibari ile müteşabihdir. Ağâh ol, cesedi yakılmış bedeni kül olmuş kâfirin ruhunun bedenine iade edilmesinde şüphe yoktur. Aynı şekilde onu kabrin sıkması ve azabı (delillerle) sabittir. Bilakis siz kâfir olarak ölüp bedeni yakılmış ve kül olmuş kimse ile ölen ve bedeni tam olarak defnedilen kâfirin arasında (kabir azabı görmesi bakımından) bir fark yoktur. Sen yakılıp bedeni kül olmuş kâfirin kabir azabının, onun kabrinin ve ruhun bedene iadesinin nasıl olduğunu bilemezsin. Hal böyle iken nasıl olur da Bunlar müteşabih olmazlar. Resûlullah buyurmuştur ki: “Ölü kabre konduğunda siyah, özleri mavi iki melek ona gelir onlara Münker ve Nekir denir eğer mümin ise: “ O(sav) Allah'ın kulu ve resûlüdür. Ben şahitlik ederim ki Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed(sav) onun kulu ve resûlüdür,” der. O iki melek: “Senin bunu dünyada söylediğini biliyorduk,” derler. Sonra kabri yetmiş yetmiş zira genişletilir. Sonra onun için kabri aydınlatılır ve daha sonra ona uyu denir. Adam: “Aileme dönmek istiyorum,” der. İki melek ona der ki: “Şu yattığın yerden diriltileceği güne kadar düğün gecesi en sevdiği eşinin kendisini uyandırdığı damat gibi uyu.” Kul kâfir veya münafık ise,” bilmiyorum insanlar böyle diyordu. Ben de böyle söyledim der.” İki Melek der ki: “ Böyle dediğinizi biliyoruz yere yapışın,” derler. Kaburga

kemikleri birbirine girer ve Allah Teâla yattığı yerden diriltinceye kadar azap görmeye devam ederler.”

Resûlullah buyurdu ki: “Allah Teâla’nın: “Allah sabit bir sözde iman edenlere dünya ve ahirette sabit kılar,”(İbrahim 14/27) sözünün manası, müslüman kimseye kabirde sorulduğunda, ben Şahitlik ederim ki Allah’tan başka ilah yoktur, Hz. Muhammed(sav) O’nun elçisidir, sözüdür.”

Resûlullah buyurdu: “İki melek gelir onu oturturlar ve ona Rabbin kim? Dinin ne? Size gönderilen bu adam nedir? O da Rabbim Allah, dinim İslâm ve O, Allah’ın Resûlüdür, der. Melekler ona nereden biliyorsun? Diye sorar. O da Allah’ın kitabını da okudum, inandım ve tasdik ettim, der. (İşte bu) Allah Teâla’nın: “Allah sabit bir sözle iman edenleri dünya ve ahirette sabit kılar,” (İbrahim 14/27) sözünün anlamıdır. Sema’dan bir münadi seslenir ve kurulum doğru söyledi. Cennet sergileri serin, Cennet giysisi giydirin ve onun için cennet kapılarını açın, der. Resûlullah devamında: “Ona Cennet kokusundan gelir ve gözünün gördüğü yer kadar kabri genişletilir,” buyurdu.

Hz. Osman(r.a) kabrin başında durup sakal ıslanınca ya kadar ağlardı cennet ve cehennem den bahsediliyor da ağlamıyorsun fakat kabirden dolayı ağlıyorsun, denildiğinde Hz. Osman, Resûlullah şöyle buyurdu demiştir: “Kabir ahiret duraklarının ilkidir kişi ondan kurtulursa ondan sonraki (menzil) daha kolaydır. Eğer kurtulamazsa ondan sonraki (menzili) daha çetindir.”

Bil ki, ölüm meleği, Münker Nekir ve diğer melekler, Şeytanlar, ahiret durakları, bunlardan başka hadislerin zikrettiği ahiret işleri ve diğer hadisleri ve ayetleri ayetlerin zikrettiği ahiret işleri vasfen müteşabihtir. Akılla nasıl olduklarını idrak etmek imkânsızdır. Ahiret hakkındaki aklın söylemleri naslara muhalif olur.

Kadı Ebu Zeyd Usûlü’l-Fıkh’ında demiştir ki: “Müteşabih işte ne manası benzer gelen şeydir. Şöyle ki naslara ve akla kesin olarak aykırı gelir. Mana çelişkili gelir ve ayetlerin ve aklın izahı ile manada ki müteşabihlik ortadan kalkma ihtimali yoktur. Allah Teâla müteşabih hakkında: " Onun tevilini ancak Allah bilir,(Âl-i İmrân3/7) buyurmuştur.

Kadı Ebu Zeyd demiştir ki: “ Müteşabihin hakikat olduğuna itikat etmek ve ondaki maksadın ne olduğu konusunda tevakkuf etmek gerekir. Dolayısıyla kul müteşabihe inanmakla imtihan olunur başka bir şeyle değil.”

Ulemanın “yed” sıfatı hariç Allah’ın isim ve sıfatlarını Farsça söylemesi caizdir. Keyfiyetsiz ve teşbih yapmaksızın beruy hüdâ(vechullah) demek caizdir.

Allah’ın yakın ve uzak olması mesafenin uzunluk ve kısalığıyla değil de Allah katında değerli ve değersiz olması manasınadır itaatkâr kimse keyfiyetsiz olarak ona yakındır. Âsi kimse ise ona keyfiyetsiz olarak uzaktır yakınlık uzaklık ve yönelme Allah’a yönelene aittir. Cennette ona yakınlık ve onun huzurunda olma da keyfiyetsizdir.

Bil ki, itaatkâr kimse büyük günahlardan sakınırsanız dünya ve ahirette değerli kimselerden olur. Dünyadaki değerli oluşu şahitliğinin ve dini haberlerinin kabul edilmesi iledir. Ahirette değerli olması ise onun makamının Cennette olmasıdır. Allah Teâla buyurmuştur ki: “Yasaklandınız büyük günahlardan sakınırsanız, küçük günahlarınızı örter, sizi değerli bir yere girdiririz.”(en-Nisâ 4/31)

Âsi, yani fâsık, büyük günah işleyen ve küçük günahta ısrar eden kimsedir. O, ahirette saygınlığı olmayan kimselerdendir. Dünyadaki saygın olmayışı şahitliğinin ve dini haberlerinin kabul edilmemesidir. Ahirette ise makamının Cehennemde olmasıdır. Allah Teâla buyurdu ki: "İyiler Naim Cennetindedirler, fâcirler ise Cahîm’dedirler.”(el-İnfîtâr 82/13-14)

Müellif, itaatkâr kimse keyfiyetsiz Allah’a yakındır, isyankâr ise keyfiyetsiz Allah’tan uzaktır, sözüyle O’nun yakınlığı ve uzaklığı mesafenin uzaklığı ve yakınlığı ile olmadığını kastetmektedir. Çünkü yakınlık ve uzaklık ancak bir yere yerleşmiş kimse hakkında düşünülebilir. Allah ise bundan münezzehtir. Aynı şekilde kulun cennette ona yakın olması ve huzurunda durması, yerleşmiş kimsenin o kula yakın olması ve onun huzurunda olması gibi değildir. Müellifin yakınlık ve uzaklık rüyada toprak yönelene aittir, sözünün manası yakınlık ve uzaklık Allah’a boyun eğer ve yalvaran o kulda gerçekleşmesi Allah Teâla da gerçekleşmemesidir. Görmez misin? Yakınlık ve uzaklık değerli olma ve değersiz olma manasınadır. Allah Teâla kuluna şah damarından daha yakındır.

Kur'an-ı Kerim Resûlullah'a indirilmiş ve mushaflarda yazılıdır. Kur'an'ın âyetleri Allah'ın kelâmı olması açısından fazilet ve azimette eşittir. Ancak bazısının zikrinde ve zikredilen şeylerde Âyetü'l-Kürsî gibi fazilet vardır. Çünkü Âyetü'l-Kürsî'de Allah'ın celali, azameti ve sıfatları zikredilmiştir. Âyetü'l-Kürsî'de zikir ve mezkûrun(konunun, içeriğin) fazileti vardır. Bazısında da sadece zikrin fazileti vardır. Örneği ise kâfirlerin kıssalarıdır. Bu kıssaların mezkûr/konusunda fazilet yoktur. Çünkü onlar(zikri geçenler) kâfirlerdir. Aynı şekilde Allah Teâlâ'dan isimleri ve sıfatları azimet ve fazilet açısından eşittir ve aralarında farklılık yoktur.

Musannif, aynı şekilde azamet ve fazilette Allah'ın isimleri ve sıfatları eşittir, demiştir. Çünkü Allah'ın sıfatları O'nun ne aynısı nede gayrısı olmada eşittirler. O halde Allah Teâlâ'nın isimleri ve sıfatlarının tamamı azamet ve fazilette eşittirler aralarında farklılık yoktur. Eğer böyle (Allah'ın isim ve sıfatları fazilette ve azametle eşit) ise niçin Samet, Kayyum gibi Allah'ın bazı isimlerine İsm-i A'zam denilmiş ve İsm-i A'zam hakkında konuşulmuştur?

İsm-i A'zam denilir çünkü Samet ve Kayyum gibi isimler Allah'a denildiği manada başka kimseye söylenmez. Fakat Alîm, Semi', Basar ve Mütakellim gibi diğer isimler bunun aksinedir.

Allah'tan başka hiç kimsenin ilmi, işitmesi, görmesi ve kelâmı Allah'ın ilmüne, işitmesine, görmesine, kelâmına benzemese de Allah'a denilen manada, o Alîm, Semi', Basar ve Mütakellim denilebilir. Allah'a denilen manada Allah'tan başkasına söylenmeyen bütün isimler Ahad, Gani gibi ve bunların benzerleri gibi isimler, Allah'ın İsm-i A'zamı'dır.

Resûlullahın ana-babası kâfir olarak ölmüştür.

Bu söz Resûlullahın ana-babası iman üzere vefat ettiği, diyenlere ve küfür üzere öldüler daha sonra Resulullah dua etti de Allah onları diriltti sonra müslüman oldular ve iman üzere tekrar vefat ettiler diyenlere, bir reddiye bir cevaptır. İbni Mesut demiştir ki: “Resûlullah çıktı ve biz de çıktık. O, kabirlere bakıyordu. Bize oturmamız emretti. Biz de oturduk kabirleri geçti ve bir kabrin yanına vardı ve uzunca münacat da bulundu. Sonra Resûlullahın ağlama sesleri yükselmeye başladı. Resûlullahın ağlaması bizi de ağlattı sonra, O (sav) bize yöneldi. Hz. Ömer

Peygamberi karşıladı ve dedi ki: “Ey Allah’ın resulü seni ağlatan, bizi ağlatan ve korkutan nedir?” Resûlullah yanımıza geldi ve oturdu: “Ağlamam sizi korkuttu mu?” buyurdu. Bizde evet Ey Allah’ın resulü dedik. Resûlullah buyurdu ki: “Beni başında münacat ederken gördüğünüz kabir Âmine binti Vehb’in kabridir. O’nu ziyaret etmek için Rabbinizden izin istedim bana izin verildi. O’nun için istiğfar etmek için izin istedim. Bu konuda bana izin verilmedi ve bana “ Bir Nebi’nin ve müminlerin müşrikler için istiğfar etmesi uygun değildir,”(et-Tevbe 9/113) ayeti indi, dedi. Bu ayetten sonra Resûlullah: “Çocuğun anasına olan inceliği, hassasiyeti ve düşkünlüğü beni de tesiri altına aldı. İşte beni ağlatan budur,” buyurdu.”

İbni Abbas bir gün Resûlullah ile oturuyorduk Resûlullah şöyle buyurdu: “Anne Babam ne yapıyor? keşke bilsem.” Bunun ardından Allah Teâla: “ Sen cehennemliklerden sorumlu değilsin,”(el-Bakara 2/119) âyetini indirdi. Resûlullah vefat edinceye kadar ana-babası hakkında konuşmadı.” İbn Abbas dedi ki: “Resûlullah müminleri müjdelemek ve kâfirleri azap ile uyarmakla emrolununca Resûlullah kâfirlerin cezasından bahsetmeye başladı. Bir adam kalktı ve Ey Allah’ın Resûlü babam nerededir? Resûlullah: “ ateşte,” buyurdu. Bunun üzere adam üzüldü. Resulullah: “Muhakkak baban, babam ve İbrahim’in babası ateştedir,” buyurdu. Ve arkasından “Sen cehennemliklerden sorumlu değilsin,”(el-Bakara 2/119) âyet-i kerimesi indi. Bundan sonra ona bu konuda soru sormadılar.” Hz Enes dedi ki: “Bir adam Ey Allah’ın resûlü babam nerede? Dedi. Resûlullah: “ateşte,” buyurdu. Adam döndü gitti. Resulullah onu çağırdı ve “Benim babam ve senin baban ateştedir,” buyurdu.”

Resûlullahın amcası Ebû Talip kâfir olarak vefat etmiştir.

Bu söz Ebû Talip mümin olarak öldü, diyenlere bir cevaptır. Zührî, O da Said b. Müseyyeb, O da babasından rivayet etmiştir. Müseyyeb dedi ki: “Ebû Talip’in ölüm meleği gelince Resûlullah onun yanına vardı Ebû Talip’in yanında Ebû Cehil ve Abdullah b. Ebî Ümeyye de vardı. Resûlullah Ebû Talip’e dedi ki: “Ey amcam Allah’ın huzurunda kendisi ile lehine deli getireceğim la ilahe illallah kelimesini söyle.” Ebû Talip ben Abdülmuttalib’in dini üzereyim, diyene kadar Ebû Cehil ve Abdullah b. Ebî Ümeyye Abdülmuttalib’in dininden yüz mü çeviriyorsun, demeye ve Resûlullah da şهادet teklifini sunmaya devam etti. Ebû Talip la ilahe illallah

demekten yüz çevirdi ve Allah Teâla: “Sen sevdiğini hidayete erdiremezsin fakat Allah dilediğini hidayete erdirir,”(el-Kasas 28/56) ayetini indirdi.

Buhari, Ebû Süleyman’dan O, Müslüm’dan O, Hermele’den O, da İbni Vahap’tan O, Yunus’tan o da Zührî den rivayet ettiğine göre Resûlullah buyurdu: “Cehennem ahalisinin azabı en hafif olanı Ebû Talip’ininkidir, ayağına iki takunya giymiştir onlardan dolayı beyni kaynar.” el-Câmiu’s-Sagîr’in şerhinde Şemsü’l Eimme Muhammed es-Serahsî dedi ki: “Ölüleri yıkama Âdem (a.s) cenazesi meleklerin yıkanma hadisesinde meleklerin Âdem’in oğullarına: “ Bu âdemoğullarının sünnetidir,” sözü ile cenaze yıkama âdemoğluna sünnet/adet olmuştur. Öğrendik ki, kâfirler de müslümanlar gibi yıkanır. Çünkü onlar da âdemoğludur.” Bu konuda ki asıl hadis ise Hz. Ali’nin babası Ebû Talip’in öldüğünde söylediği : “Ey Allah’ın resûlü amcan dalalet üzere öldü O’nun hakkında ne buyurursun? ”sözüdür. Resûlullah: “Git, O’nu yıka, kefenle, defnet ve yanıma gelene kadar kimseyle konuşma,” buyurmuştur.

El-Hidâye dedi ki: “Kâfirin müslüman bir velisi bulunursa müslüman veli o kâfirin cenazesini yıkattırır, kefenlettirir ve defnettirir. Hz. Ali de babası Ebû Talip hakkında bununla emredilmiştir.”

Kasım, Tahir, İbrahim Resûlullahın erkek çocukları Fatıma, Rukiye Zeynep ve Ümmü Gülsüm kız çocuklarıdır.

Bu söz sahibi rivayette zikri geçen sayıdan az veya çok diyenlere cevap tır/reddiyedir.

İnsanlar, Tevhid ilminden hassas bir meselede şüpheyeye düştüğü zaman onu soracak bir Âlim bulana kadar Allah katında doğru olana derhal inanması gerekir. Öğrenme talebini ertelemesi gibi bir seçeneği yoktur. Onun konuda Vakf etmesi/durması mazeret saymaz. Eğer (öğrenme talebinde bulunmayıp) durursa kâfir olur.

Müellif, tevhid ilmindeki ince/hassas meseleler sözü ile Allah’ın zatında veya sıfatında tevhid ilmine ters şek ve şüphelerin tamamını kastediyor. Kim tevhid ilmini tafsilatlı olarak biliyorsa tevhide aykırı her şeyi biliyor demektir. Bazı âlimler dediler ki: “Tevhid ilmi ve sıfat ilmi diğer bilimlerden ayrı bir yeredir. Ahkâm ilminde ihtilafı rahmettir fakat tevhid diliminde ise sapkınlık ve bidattir. Ahkâm ilminde hata

başılanmış içtihat yaptığı zaman belki sevap almıştır. İlmi tevhid’de ve yakîni bilgiyi tasdikte ise hata inkâr olur. Kullar Allah katındaki ahkâm ilmini bilmek de yükümlü tutulmamışlardır. Fakat Allah katındaki tevhid ilmine kendi itikatları nın muvafık olması ile sorumlu tutulmuşlardır.”

Ömer b. Hattab rivayet ettiğine göre Resûlullah buyurdu: “Rabbime, benden sonra ümmetim hangi hususta ihtilaf edecek diye, sordum.” Allah Teâla: “ Ey Muhammed(sav) benim katımda ashabın bazısı bazısından daha parlak yıldızlar gibidir onların ihtilaf ettiği şeylerden birini alırsa (benimserse) benim katımda o doğru yol üzeredir.” Resûlullah buyurdu: “Ümmetimin ihtilafı rahmettir. Kim içtihat eder ve isabet ederse iki ecir alır, kim de hata ederse onun için bir sevap vardır.”

Bu ahkâm ilmindedir, tevhid ve sıfat ilminde değildir. Tevhid ve sıfat ilminde kul Allah katında doğru olan şey(ilim) ile muvafık olmasıyla mükellef tutulur. Ahkâm ilminde bununla sorumlu tutulmaz. Çünkü kul itikadının doğru olması ile sevap kazanır itikadının doğruluğu ise Allah katında doğru olan şey(ilim) ile muvafık olması ile gerçekleşir.

Ahkâm ilminde doğru olduğuna inandığı ameli hükümler Allah katındaki doğruya muvafık olmasa da ameline karşılık sevap alır. Çünkü sevap ve Ceza ancak kalbin kesbine/niyet/bilinç göredir. Bundan dolayı Allah Teala: “Allah yemini lağv(bilinçsiz) dan sorumlu tutmaz. Fakat kalbinizin kesp ettiği(bilinç ve kasıtsız) şeylerden sizi sorumlu tutar,”(el-Bakara 2/255) buyurmuştur. Eğer kulda doğru itikat yoksa onun kalbinde kesbi yoktur. Ameller konusunda ise Bunun aksidir. Amellerle ilgili doğru olduğuna inandığı şey doğru olmasa da niyetinin doğru olması ile amelleri kesp olmuş olur.

Bundan dolayı kulun bir işin doğru olduğuna inanması ve o amelin yanlış olması veya başkalarının görüşlerine muhalefet etmesi o kimseye zarar vermez. Görmez misin? Şafî bir kimsenin, iki yol dışından çıkan necaset abdesti bozmaz itikadından dolayı ameline bir zarar gelmez ve bu abdesti ile sevap kazanır. İki yol dışından çıkan necaset ile beraber o abdestinden sevap alır ve abdesti bozulmaz. O, (iki yol dışından çıkan necaset) beraber niyetinin doğruluğundan dolayı abdest kıldığı namazdan sevap alır. Hanefî kimse ise kadına dokunmak abdesti bozmaz, itikadından dolayı kadına dokunmak abdeste zarar vermez ve o abdeste sevap alır.

Abdesti bozulmaz, kadına dokunmak ile beraber abdestten ve abdest ile kıldığı namazdan niyetinin doğruluğu ile sevap alır.

İslam Ali Pezdevî Usûlü'l-Fıkh'ında: "Peygamberin "Ameller niyetlere göredir" ve "Ümmetimden hata ve unutma kaldırıldı," sözleri bu bağlamdadır. Hakiki mana(yani hata ve unutma hakiki manada değil de bunların günahları) ortadan kalkmıştır. Çünkü(hakiki manada olması) imkânsızdır. Hatanın bizzat kendisinin kalkmasının imkânı yoktur ve hata ortadan kalkmamıştır. Onun(hata ve unutma) hakiki manada olma ihtimali ortadan kalkmıştır. Hatanın kaldırılmasından Maksat hatanın sorumluluğun olmamasıdır.

Bu hadisten iki farklı şey anlaşılır. Birincisi, amellerin sevap ve günah olması, ikincisi ise amellerin caiz ve fasit olma meselesidir. Görmez misin? Amelin geçerli ve doğru olması o amelin rüknü ve şartları ile alakalıdır. Sevap ve günah ise niyetin doğruluğu ile alakalıdır.

Bir kimse bilmeden necis bir su ile abdest alsa namazını kılıp bitirirse ve suyu araştırmada da kusur göstermese şartların olmamasından dolayı hükmen o namaz geçerli değildir ama niyetinin sahip olmasından dolayı sevabı hak eder.

O ikisi (sevap, günah ve sahih fasit) mecaz manaya gelince mana müşterek olmuştur iki yönden birini tercih edecek delil buluncaya kadar onunla(hadisle) amel edilmez. İki yönden birini tercih edecek delil bulunursa o zaman müevvele dönüşür günah hükmü de böyledir. (Yani günah ortadan kalkmadığı deliline göre hakiki mana imkânsız olmuştur ve hata ve unutmanın sorumluluğu ortadan kalktığı manası kesinleşmiştir.)

Miraç haberi haktır. Kim Miraç'ı reddederse bid'atçı ve sapkın olur.

Kitâbü'l-Hülâsa da şöyle geçer: "Kim Miraç hadisesini reddederse bakılır, eğer Mekke'den Beytü'l-Makdis'e olan isrâyı inkâr ediyorsa kâfir olur. Eğer Beytü'l-Makdis'ten Miraç'a çıkmayı inkâr ediyorsa tekfir edilmez." Kâbe'den Beytü'l-Makdis'e olan isrâyı İnkâr eden kimse kâfir olur. Çünkü Mekke'den Beytü'l-Makdis'e olan İsrâ hadisesi Allah'ın kitabında kesin delil ile sabit olmuştur. Beytü'l-Makdis'ten Miraç'a yükselmeyi İnkâr eden ise bid'atçı olur. Çünkü Beytü'l-Makdis'ten Miraç'a yükselme kitap ve sünnette katî delillerle sabit değildir Allah Teâla buyurdu: "Bir gece kendisine ayetlerimizden bir kısmını gösterelim diye,

kulunu Mescid-i Harâm'dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götürün Allah noksan sıfatlardan münezzehtir. O, gerçekten işiten ve görendir.”(el-İsrâ 17/1)

Hız. Âişe dedi ki: “Peygamber mescidi aksaya gece götürünce sabah insanlara bunu anlattı. İman eden ve onu tasdik eden insanların bazıları Bundan dolayı irtidât ettiler ve dinden çıktılar. Müşriklerden bazıları Ebubekir'e koştular ve dediler ki: “Haberin var mı? Arkadaşın gece Beytü'l-Makdis'e götürüldüğünü iddia ediyor.” Ebû Bekir de dedi ki: “Bunu o mu söyledi?” “Evet” dediler. Ebû Bekir: “O,(sav) bunu söylemişse doğrudur,” dedi. Dediler ki: “Sen O'nun bir gecede Şam'a gidip sabah olmadan döndüğünü tasdik mi ediyorsun?” Ebubekir: “Evet, ben bundan akla daha uzak olan gece veya gündüz Sema'dan aldığı haberi tasdik ediyorum,” dedi. Bundan dolayı Ebubekir, Sıddık diye isimlendirildi.”

“Kulunu gece yolculuğa çıkardı” ayetinin tefsirinde Mukatil şöyle dedi: “ Bu gece, hicretten bir sene önceydi. Resûlullah buyurdu: “Mescid-i Haram da Kâbe'nin yanında Hicr-i İsmail'deydim. Uyku ile uyanıklık arasında iken Cebrail, Burak ile bana geldi.” Sabit, Enes'ten rivayet ettiğine göre Resûlullah buyurdu: “Burak bana getirildi. O, beyaz eşekten büyük katırdan küçük, gözünün ulaştığı son yere aya ulaşan bir hayvandır. Ona bindim Beytü'l-Makdis'e ulaştım ve nebilerin bağladığı yere onu bağladım ve orada iki rekât namaz kıldım sonra oradan çıktım ve Cebrail süt ve içki olan kaplarla yanıma geldi ben de sütü tercih ettim. Cebrail: “fıtratı tercih ettin,” dedi sonra beni Sema'ya çıkardı.”

Deccal, Ye'cûc ve Me'cûc'un çıkması, güneşin batıdan doğması, Hz. İsa'nın Sema'dan inmesi ve kıyamet gününün diğer alametleri sahih haberlerle haktır ve vardır. Allah dilediğini dosdoğru yola ulaştırır.

Huzeyfe b. Useyd el-Gıfârî rivayet etti. Resûlullah bize geldi ve “Neyin müzekkeresini yapıyorsunuz?” dedi. Bizde kıyametten bahsediyoruz, dedik. Resûlullah buyurdu: “On alameti görünceye kadar kıyamet kopmaz. Duhan, Deccal, Dâbbetü'l-Arz, güneşin batıdan doğması, İsa b. Meryem'in (gökten) inmesi, Ye'cûc Me'cûc, bir doğuda, bir batıda bir de Arap Yarımadası'nda olmak üzere üç çökme meydana gelmesi ve en son insanları toplanacakları yere sevk eden bir ateşin Yemen'de çıkmasını zikretti.”

Rivayet edildiğine göre Resûlullah buyurdu: "Aden (denizin) dibinde bir ateş çıkacak ve insanları toplanacakları (mahşer) yerine sevk edecek bir başka rivayette ise: "Onuncu alamet insanları denizi atacak bir rüzgâr," geçmiştir. Müellif Allah dilediğini hidayete erdirir sözüyle, sanki şunu demiştir. Bize düşen apaçık bir tebliğdir. Allah dilediğini hidayete ulaştırır.

Yaratanların en güzelinin yardımı ile Muhtasar Hikmet'in Nebeviyye tamam oldu. Hamd O'na, salat peygamberlerin en şerefli olan Resulün, ailesinin ve ashabının üzerine olsun.

SONUÇ

İshak er-Rûmî,(ö.943/1453?) X.(XVI.) yüzyılda yaşamış kıymetli bir ilim adamıdır. O'nu tek dinî ilimlerle sınırlı olduğunu söylemek doğru değildir. Zira İshak er-Rûmî, dinî ilimlerle beraber tıp, mantık, matematik, tasavvuf ve felsefe gibi ilimleri bünyesinde toplamış ömrümü ilme vermiş bir âlimdir. Maalesef Onun diğer eserlerine ulaşmak mümkün olmamıştır, yaptığı bu ihtisarı dahi O'nun yüksek ilmî meziyetlerini ortaya çıkarmaya yetmiştir.

İshak er-Rûmî'nin hayatında Molla Lütü'nün önemli bir yeri vardır. Hatta Onunla tanışması Rûmî'nin hayatında bir dönüm noktasıdır. Molla Lütü sayesinde müslüman olmuş ve islâmî ilimlere yönelmiştir. Rûmî, islâma girdikten sonra başta Ebû Hanîfe olmak üzere Gazzâlî, Pezdevî, Serahsî, Debûsî gibi âlimlerin eserlerini okumuş ve fikrî olarak onlardan etkilenmiştir. Yapmış olduğu bu şerh de zikri geçen bu âlimlerin görüşlerinden istifade etmiştir.

İshak hakkında hiçbir bilgi ve belge olmaksızın Ebüssuûd Efendi'nin fetvalarına dayanak isevî eğilime sahip olduğunu, bu görüşlerinden dolayı idam edildiğini söylemek çok büyük bir hatadır. Ebüssuûd Efendi'nin fetvasına bakıldığında İshak'ı sevenlerin veya kendini O'nu sevenler olarak niteleyen birkaç kişinin bu görüşte olduğu çok açıktır.

Aynı zaman da İshak'ın itikadî görüşlerini ortaya koyarken temel kaynak olarak ele aldığımız bu ihtisarın Bâbertî'ye nispet edilmesi de başka büyük bir hatadır. Bu iddiaların yanlış olduğunu ilgili yerlerde delilleri ile ortaya koymaya çalıştım.

İshak er-Rûmî, şerhini ihtilafları kaşımak ve yeni ihtilaflar çıkartmak için yapmamıştır. O'nun maksadı okullarda ve başka yerlerde öğretilen yanlış inançlara karşı, kitap ve sünnet temel alan doğru inancı ortaya koymaktır. O, eleştirdiği düşüncelerin sahiplerini bazen zikrederken bazen de sadece yanlış bulduğu görüşlere cevap vermekle yetinmiştir. Aynı zaman da eleştirilerini hakaret etmeksizin ve muhatabını rencide etmeksizin ilmi vakarına uygun olarak yapmıştır.

İshak'ın *Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*'deki bazı görüşleri müstesna neredeyse tamamı Ebû Hanîfe'nin ve Mâtürîdî mezhebinin görüşlerine uygunluk göstermektedir. O, “kûn” lafzının hakiki manada olduğunu kabul eder ve İslâm daveti kendisine ulaşmayan kimsenin durumu hakkında farklı düşünür.

İshak er-Rûmî hakkında ulaşılan yeni bilgiler ve kütüphanelerimizin tozlu raflardan tekrar ilim ehlinin eline geçecek yeni eserler ile ilim dünyamıza yeni ufuklar açacağına inanıyorum. İleriki bir tarihte er-Rûmî hakkında ulaşılan yeni bilgiler ışığında akademik çalışmalar yapılmalı, eserlerini konu edinen sempozyum ve programlar edilmelidir.

KAYNAKÇA

- ADAM Hüdaverdi, *Bazı Kelam Problemleri* Sakarya: Değişim Yayınları,1998, 2.
- AKÇA Gürsoy, *Osmanlı Devletinde Bilgi ve İktidar*, Konya: Palet Yayınları, 2010, 226.
- AYTEKİN Arif, “Bâbertî” Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi İstanbul: TDV Yayınları,1991, 4: 377-378.
- BEYÂZÎZÂDE Kemâlüddin Ahmed. *İşârât’ül-Merâm an İbârât’il İmâm* Kahire: 1949, 186.
- CAN Mustafa, “Hakîm Es-Semerkindî”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi İstanbul: TDV Yayınları, 1997, 15: 193-194.
- CEZAR Mustafa, *Mufasssal Osmanlı Tarihi* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011, 2: 708-711.
- COŞKUN İbrahim, *Günümüz Akâid Problemleri* İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2016, 102.
- ÇELEBİ İlyas, “Mu’tezile”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi İstanbul: TDV Yayınları,2006, 31: 395.
- ÇELEBİ Kâtip, *Keşfü’z-zünûn* İstanbul: Milli Eğitim Basımevi,1972, 2: 1287.
- EL- İCÎ Adudu’d-Din. *Mevâkıf fî İlmi’l Kelâm*, Beyrut: Âleü’l-Kütüp, Trs., 299.
- EL-BEYHÂKÎ Ahmet b. Hüseyin b. Ali b. Musa Ebubekir, *el İtikâd ve’l Hidâye il’a sebili’r Reşşad*, Lübnan: 2003, 30-31.
- EL-CÜRCÂNÎ Ali b. Muhammed Şerif, *Kitâbü’t-Ta’rîfât*, Thk. Muhammed Abdurrahman, 4. Baskı Beyrut: Dâru’n-Nefâis, 1439/2018, 232.
- EL-CÜVEYNÎ İmâmü’l-Harameyn Abdülmeilk b. Abdillâh, *Lüm’atü’l-Edille fî Kâvaid-i Ehliissünne ve’l-Cemaa*, Thk.Abdü’l-Aziz İzzu’d-Din es-Seyrevan Beyrut: Daru’l-Lübnan, 1985, 184.
- EL-FERRA Ahmed b. Halef Ebu Ya’la, *el-Mutemed fî usuliddin*, Thk. Zeydan Haddad Beyrut: 1974,86.

- EL-GAZZÂLÎ Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed, *el-İktisad fî'l-İtikad* Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1. Baskı, 1983, 78.
- EL-HAYYÂT Ebü'l-Hüseyin, *İntisar*, Nşr. Albert N. Nader Beyrut: 1957, 13-14.
- EL-İSFAHÂNÎ Râgıb, *el-İ'tikâdât nşr. Şemrân el-İclî* Beyrut: 1988, 252-262.
- EL-KÂRÎ Ali, *Şerh'u Kitâbi'l-Fıkhi'l-Ekber*, Beyrut: Dâru'l Kütübü'i-İlmiyye, 1984, 35.
- EL-KÂRÎ, *Dav'u'l-Meâlî*, İstanbul: Dersâdet Kitapevi, 1985, 31.
- EN-NESEFÎ İmâm Ebî Berakât Abdullah, *Medârik'ut-tenzîl ve Hakâik'ut-Tenzîl*, Thk. Yusuf Bedyevî Beyrut: Dâr'u İbn Kesîr, 2018, 3: 115.
- EN-NESEFÎ Meymûn b. Muhammed Ebu'l-Muîn, *Tabsuratü'l-Edille fî Usuli'd-Din*, Thk. Claude Selame, Dımeşk: 1983, 2: 689.
- ER- RÂZÎ Fahreddin Muhammed b. Omer. *Muhassal-ü Efkâri'l Mütেকaddimîn ve'l-Müteahhirîn mine'l-Ulemâ ve'l-Hukemâ ve'l Mütেকellimîn*, Thk. Tâhâ Abdurraûf Sa'd, Beyrut: Dâru'l-Kitâb'il-Arabî, 1984, 243.
- ER-RÛMÎ İshak, *Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*, Thk. Bajazid Nicevic, Beyrut: Dâr'ul-Kitâb'ul-İlmiyye Yayınları, 2015, 240.
- ES-SÂBÛNÎ Nureddin, *Mâtürîdiyye Akaidi el-Bidâye fî Usuli'd-Dîn*, trc. Bekir Topaloğlu İstanbul: M.Ü İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017, 58.
- ES-SÂVÎ Ahmet, *Şerh'üs-Sâvî alâ Cevheret'üt-Tevhîd*, Thk. Abdul Fettah el-Bezmi, Dımeşk: Dâr'u İbn Kesîr, 1999, 255-256.
- GÖLCÜK Şerafettin ve Toprak Süleyman, *Kelâm* Konya: Selçuk üniversitesi Yayınları, 1988, 182.
- HARPÛTÎ Abdullatif, Harpûtî, *Tenkîhu'l-Kelâm* İstanbul: 1330/1911, 209.
- İBN EBÎ ŞERÎF Muhammed b. Muhammed, *Kitâbu'l-Müsâmere bi Şerhi'l-Müsayere* İstanbul: Çağrı Yayınları, 1979, 75.
- İBN HALDUN Muhammed b. Hasan, *Mukaddime*, Trc. Z. Kadri Ugan İstanbul: Maarif basımevi, 1986, 2: 530.

- İBNÜ'L-İMÂD Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed, *Şezeratü'z-Zeheb fî Ahbari Men Zeheb*, Beyrut: Dâr'ü-İbn Kesîr, 1993 10: 403.
- KAHHÂLE Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-Müellifîn* Dimeşk: Müessesetü'r-Risâle, 1956, 1: 342.
- KARAMAN Hayrettin, DÖNMEZ İbrahim Kafi, ÇAĞRICI Mustafa ve GÜMÜŞ Sadettin, *Kur'an Yolu Tefsiri* Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003, 4: 516.
- KAZANCI Lütfi, *İslâm Akâidi*, İstanbul: Marifet Yayınları, 1995, 59.
- KAZANÇ Fethi Kerim, *Fıkıh-ı Ekber Şerhleri ve İlyâs b. İbrâhim Es-Sinobî'nin Fıkıh-ı Ekber Şerhi*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 2008.
- KESKİN Halife, *İslam Düşüncesinde Allah-Âlem İlişkisi* İstanbul: Beyan Yayınları, 1996, 11.
- MÂTÜRÎDÎ İmâm Mansûr, *Te'vîlât'ül-Kur'an*, Beyrut: Müesseset'ür-Risâle, 2004, 4: 215.
- OCAK Ahmet Yaşar, *Yeniçağlar Anadolu'sunda İslâm'ın Ayak izleri: Osmanlı Dönemi*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011, 132-133.
- ÖZGEN Mustafa, *Eş'arî ve Mâtürîdî Mezhepleri Arasındaki Görüş Farklılıkları*, Konya: Palet Yayınları, 2017, 227.
- SEZGİN Fuad, *Geschichte des Arabischen Schrifttums (Gas)*, Leiden: 1967, 1: 414.
- Şerhu'l-Akâid* (İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, 1986), 99.
- ŞEYHZÂDE Abdurrahim b. Ali, *Nazmü'l-Ferâid ve Cem'u'l-Favâid* Mısır: Matbaatü'l-Edebiyye, 1317/1990, 9.
- TAFTAZÂNÎ Sadeddin Mesud b. Ömer, *Şerhu'l Makâsıd*, Thk. Abdurrahman Umeyra Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1989, 144.
- TAŞKÖPRİZÂDE Ahmed Efendi, *eş-Şekâ'iku'n-nu'mâniyye fî ulemâ'i'd-Devleti'l-'Osmâniyye* Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyye, 1975, 230.

TOPALOĞLU Bekir, “Allah”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Ankara: TDV Yayınları,1989,2: 471.

TOPALOĞLU Bekir ve ÇELEBİ, İlyas *Kelâm Terimleri Sözcüğü*, İstanbul:
İSAM Yayınları,2017,279-280.

TÜRCAN Galip, *Kelam İlminde Bilgi Kaynağı Olarak Kitap* İstanbul: İz
Yayınları, 2015, 266. 1991), 36.

ÜZÜM İlyas, “Mücessime”, Türküye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
İstanbul: TDV Yayınları, 2006, 31: 449.

YAVUZ Yusuf Şevki, “Kader”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
İstanbul: TDV Yayınları, 2001, 24: 58.

YAVUZ Yusuf Şevki, “Müşebbihe”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm
Ansiklopedisi İstanbul: TDV Yayınları, 2006, 32: 156.

ZEMAHŞERÎ Muhammed el-Hârezmî, *El-Minhâc fî usûli'd-dîn*, Nşr. S.
Schmidtke Stuttgart: 1997, 56.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Osman AKKAYA
Uyruğu : TC
Doğum Tarihi ve Yeri : 02.02.1989 / İstanbul / Bakırköy
e-posta : osmanakkaya50@gmail.com

EĞİTİM

<u>Derece</u>	<u>Kurum</u>	<u>Yılı</u>
Lisans	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi	2008
Yüksek Lisans	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi	2020

İŞ TECRÜBESİ

<u>Tarih</u>	<u>Kurum</u>	<u>Görev</u>
2010	Diyanet İşleri Başkanlığı	Vaiz

YABANCI DİL BİLGİSİ

Yabancı Dilin Adı KPDS () ÜDS () TOEFL () EILTS ()